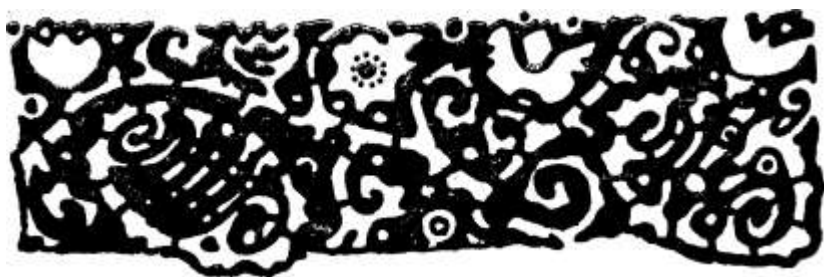

DR EÖTTEVÉNYI
NAGY OLIVÉR:
**BOSNYÁK
FÖLDÖN**

HÚSZ KÜLÖN KÉP-
MELLÉKLETTEL
AMOSONVÁRMEGYE·
KÖNYVNYOMDÁJA

ELŐSZÓ.

Több, mint három évtized múlt el már azóta, hogy hős magyar fiúk piros vére pecsételte meg ott lenn, abban a görbe országban, az okkupáció idején, a felkelők ellen vívott küzdelmekben, új hódításunkat s ennek dacára még ma is magyar intelligenciánknak igen nagy része alig vett tudomást arról a földről, melyért pedig akkortájt sok vért, azóta meg temérdek milliót áldoztunk. Az okkupáció által ennek az eszmének a felvetője, egyetlen volt magyar közös külügyminiszterünk, *Andrdssy Gyula gróf*, úgy a nemzet, mint a dinasztia jövőendő külügyi politikájának akart irányt szabni. A nemzetnek azáltal, hogy *közgazdasága részére*, a dinasztianak pedig oly módon, hogy – elvonva figyelmét a nyugattól, hol – neki az 1866-iki és 1871-iki események után a németiség vezetését a szerencsésebb vetélytársra kellett reábíznia – *expanzív politikai céljai részére* megjelölte a Balkánon legtermészetesebb terjeszkedési területet.

A dinasztia készséggel ragadta meg az alkalmat és kitartó munkával, a külpolitikai helyzet ügyes kihasználásával most három esztendeje véglegesen alávetetté a hatalmának Boszniát és Hercegovinát. A jogara alatt élő népek így ma már számszerint meghaladják az ötven millió lelket, uralmi területe pedig szintén előkelő helyet biztosít neki a nagyhatalmak között.

Sajnos, nem ölelte magához ily mértékben a kínáló alkalmat gazdasági erejének a kiterjesztésére a magyar nemzet, mely szinte érthetetlen idegenkedéssel fordult el az 1878-ban okkupált, 1908-ban pedig annektált tartományoktól. Közigazgatásából részt alig kért, tisztviselői karába ritkán vétette fel magát egy-egy magyar ember, mezőgazdáink, iparosaink, kereskedőink meg csak csekély számmal kerestek ott lenn boldogulást. Pedig az a föld századokon keresztül a mienk volt. Nagy magyar királyaink: Szent László, Könyves Kálmán, azután az Anjou-házból származó I. Lajos, majd a dicső Hunyadi Mátyás vitézsége és politikai éleslátása fűzte azt a földet a magyar koronához és habár a sors kedvezőtlen fordulata el is szakította tőlünk, *a mai nemzedék feladata, hogy gazdasági kapcsolatokkal erősítsük meg azt a kötelékei, mely Boszniára és Hercegovinára vonatkozó jogunkat nemcsak történelmi, hanem élő joggá teszi.*

Hogy az érdeklődést széles körökben felkeltsük a bosnyák viszonyok iránt, hogy honfitársainkat buzdítsuk annak a népnek politikai, társadalmi és gazdasági helyzete megismerésére és lehetőleg az abban való tényleges részvételre is: evégből írtam ezt a könyvet. Nem akar

ez sem száraz tudományos munka lenni, sem pedig csak a látnivalókkal foglalkozó útleírás. Évek óta szeretettel foglalkoztam a bosnyák viszonyokkal s ennek kiegészítése végett hosszabb időt is töltöttem a helyszínén. Mindezeknek az impresszióknak az eredményeit vettem itt papírra. A múlt télen felkerestem a fővároson kívül sok nagy magyar várost, azonkívül Berlint, Majna-Frankfurtot és Lipcsét is, hogy élőszóval mondjam el, nyilvános előadások keretében azt, amit erről a történelmi nevezetességű két tartományról közölni szükségesnek véltem. Most a nyomtatott betűbe szeretném a lelkemet önteni, hogy az kiáltsa oda hazámfiainak: *karoljátok fel ezt a népet, mert ha késlekedtek, mások veszik a pártfogásukba és majd ők élvezik barátságuk gyümölcseit is!* A nagyemlékü *Kállay Béni* közös pénzügyminiszter, Bosznia jólelkű „vicekirálya”, de sokszor elmondta ezt a figyelmeztetést. Vajha a mai kor nemzedéke megértené őt! Mikor munkámat útra bocsátom, meleg köszönetet mondok *Burián István báró* közös pénzügyminiszter és *Thallóczy Lajos dr.* közös pénzügyminisztériumi osztályfő uraknak azért, hogy tanulmányutam eredményessége végett a boszniai tartományi hatóságokat támogatásomra utasítani s általában vállalkozásomat állandó jóakarató figyelemükben részesíteni szívesek voltak. De hálás elismeréssel tartozom *Kobinger Frigyes* sarajevói tartományi főtörvényszéki elnök, *Krcsmarik János dr.* kormánytanácsos, *Szilágyi Oszkár dr.* kormányzósági titkár és *Umlauf Szigfrid dr.* járási előljáró uraknak is, akik szíves felvilágosításaikkal, a részletekre is kiterjedő adataikkal

nekem a helyzet helyes megismerését felette megkönnyítették. Végül e helyütt kötelességem igaz köszönetemet kifejezni *Pojman Gyula* urnák, az ilidzei fürdő igazgatójának s a tartományi kormány idegenforgalmi előadójának is, akinek a szívessége tette lehetővé, hogy a munka szép illusztrációival annak érdekességét fokozhatjuk.

Kassán, az 1911. év szeptember havában.

A szerző.

BOSNYÁK FÖLDÖN.

Részlet a sarajevoi vásártérről.
(Csarsija), a hátán egy ürüt cipelő bosnyákkal.)

I.

Törökország világtörténelmi szerepe a letűnt századokban. – A XIX. század eseményei. – A keleti kérdés. – A berlini kongresszus. – Bosznia és Hercegovina okkupációja és közigazgatásának berendezése.

A XIX. század teljesen megtörte az európai török imperia-
lizmust. Az a feloszlási folyamat, amely az ozmán birodalmat
már a XVIII. század folyamán fenyegetni kezdte, megtermette
reá nézve szomorú gyümölcsseit a lefolyt évszázad alatt. Amikor
Magyarországból kiszorult, akkor a saját hazájában kívánt a török
különbféle reformok árán még egyszer arra a hatalmi színvonalra
emelkedni, amelyet az előző századokban élvezett. De ez már
nem sikerült neki és csakhamar sajnosán kellett tapasztalnia,
hogy az izlam európai szerepe örökre megszűnt s bár névleg
még ma is létezik Európában egy mohamedán állam, ennek a
jövendője kevés kecsegtető reményt nyújthat az állandóságra.
Ez a tény az európai nagyhatalmak érdeklődését természetsszerű-
leg fordította Törökország felé, mert hisz mindegyiknek volt ott
megvédeni való érdeke. Az egyik területi kiterjeszkedését remélte
kielégíthetni, a másik viszont a Boszporusz birtokáért küzdött.
Ezért látjuk most már több, mint egy félszázad óta az u. n.

keleti kérdést az európai hatalmakat közösen érdeklő nagy diplomáciai problémák homlokterében állani. Minden nagy európai államnak vannak vagy nyíltan kifejezett, vagy titkosan ápoltságai a Balkánra nézve. Ezeket speciális hatalmi érdekeik, a dinasztiai rokonkapcsolataik, vagy egyéb befolyást gyakorló tényezők ugyan adott alkalommal Törökország mellé, vagy az ellen állíthatnak, de mindez csak időleges és a végeredmény az, hogy a török hatalom már egy század óta alig-alig bírja magát fentartani a sok nyílt és titkos ellenséggel szemben. Érdekes különben, hogy Törökországot már I. Miklós orosz cár 1853-ban „*beteg embernek*” nevezte, aki hamar meghalhat, tehát a hagyatékával gyorsan rendelkezni kell. Ennek a politikai felfogásnak volt aztán a következménye a véres krimi hadjárat is (1853-1856).

A legújabb időben az ifjú-török mozgalom következtében létrejött alkotmányosság ugyan megszilárdította Törökországban a már-már erjedésnek indult közállapotokat, de alig hihető, hogy állandó orvoslást hozott volna, legalább a történeti események logikus egymásutánisága arra enged következtetni, hogy az európai Törökország a lassú, de biztos hanyatlás útján van és a padisah egykor fényes hatalma évtizedről-évtizedre mindinkább elhalványul. Minden újabb államalapítás ott a Balkánon ezt a tételt igazolja, minden kényszerű szerződés, amelyet Törökország a helyzet nyomasztó volta miatt elfogadni kénytelen, ezt bizonyítja. Nekünk magyaroknak érzelmileg fájhat ez, hisz tudjuk, hogy dacára a hosszú századokon keresztül a két nemzet közt dúlt háborúknak, különösen szabadságharcaink hőseit illetőleg Törökország olyan magaviseletet tanúsított velünk szemben, amely mindenképpen csak a hálánkra érdemes. De ez az érzelmi momentum a nemzetek fejlődésében és hanyatlásában megnyilatkozó nagy logikai igazságokat meg nem döntheti. Törökország attól kezdve, hogy elérte politikai pályájának a zenitjét, az állandó hanyatlás képét mutatja, amely ellen küzdött ugyan, de amelynek következményei elől elzárkózni nem tudott. És van abban valami

igazság, hogy az izlam a maga szinte megdöbbentő konzervativizmusával, az e hitet követőknek letargikus nemtörődömségével, eljátszotta a jogát arra, hogy tetterőtől duzzadó nagy nemzetekkel versenyezhesen továbbra is. Az észszerűen alkalmazott reformok ugyan életet tudnak önteni az elernyedtt szervezetbe is, de annak őseréjét visszaadni nem képesek. Az európai Törökország akkor volt nagy, amikor a fegyver hatalmával lehetett és kellett az imperializmust kivívni és megtartani. Az a halálmegvető elszántság, amely a török seregeket jellemezte, az a példás katonai rend és fegyelem, amely az ő csapataikról szinte lerítt, kezükbe adta a sikert azokban az időkben, mikor a katonai erények árán a hódító politika utjai úgyszólván végzetlenek voltak. De mióta a diplomácia valóságos művészetté fejlett és ésszel s okossággal épügy, mint ravaszsággal és furfanggal dolgozó eszközei szintoly mértékben képesek a világpolitika sorsára döntő befolyást gyakorolni, – mióta a nagy gazdasági átalakulások következtében az indusztriális államok hatalmi versengése adja meg a világpolitika nagy eseményeinek a rugóit, azóta Törökország már háttérbe szorult és jelentőségében évről-évre csökken. Érthető tehát, hogy a keleti kérdés, vagyis a balkáni ügyek miként való eldöntésének a problémája, Európa diplomatáit már hosszú idő óta állandóan foglalkoztatja. Be nem vallottan ugyan, de kétségkívül megállapíthatólag a versengés végső célja a Boszporusz. Minden nagyhatalomnak többé-kevésbé titkolt vágya az, hogy lábát ott, az Aranyzarv kikötőjénél, megvethesse s ily módon annak a földrésznek vezető hatalmává legyen. Hogy ez máig egyiknek sem sikerült s belátható időn belül valószínűleg nem is fog sikerülni, ezt csak kisebb részben tulajdoníthatjuk Törökország erejének, mint inkább a versengő felek között élő irigységnek. Az Aranyzarv kikötőjét egyik sem engedheti át a másiknak, a régi Bizáncot mindegyik nagyhatalom szívesen illesztené koronája gyöngyei közé. Vájjon csoda-e, hogy így aztán a kölcsönös féltékenykedés közepette az a különben szimpatikus „beteg ember”

marad – legalább egyelőre – a győztes, egész addig amíg átalakult szervezetével, modern alkotmányával képes azoknak a nagy kulturális és gazdasági feladatoknak is megfelelni, amelyek ma egy államra várnak. De féltő, hogy ez nem fog sokáig tartani, s ha mi nem is, de utódaink megérik majd azt az időt, amikor a mai Törökország területén épen úgy fognak osztozkodni az európai hatalmak, vagy épúgy keletkeznek majd ott új fejedelemségek, mint ahogyan lekopott az egykor hatalmas ozmán birodalom koronájáról Görögország, Szerbia, Románia, Bulgária, Montenegro és Bosznia.

A középkornak a vége felé, mint a legutolsó nagy népfaj abban az óriási átalakulásban, lépett az európai történelem színpadára a török nemzet, mely Ázsiából jöve, a XIII. századtól kezdve folyton erősödött s a jelzett századnak a végén, akkori uralkodója, Ozmán után, felvette mint nemzet is az *ozmán* nevet. Ezt a jeles fejedelmet, aki már szultánnak nevezte magát, a fia, Urchán szultán követte, míg unokája, Szolimán volt az, aki a török nemzet történetében legelőször világjelentőségre tett szert és ama lépésre határozta el magát, hogy hódításait Európára terjeszti ki s 1356-ban Gallipolit elfoglalta. Ettől az időponttól datálódik az európai török uralom, amelynek az alapját akkor az állandó hadsereg létesítésével rakták le. A török haderő két kiváló része, a janicsárok és a szpahik, amazok a gyalogosok, emezek a lovasok, szívós kitartással s rettenthetetlen bátorsággal küzdöttek mindig, amikor uruk, fejedelmük őket a csatátérre szólította. Európában ekkor még sehol nem ismerték az állandó hadsereg intézményét, hiszen tudjuk, hogy Wallensteinnek, a kiváló hadvezérnek volt az érdeme az akkori Európa legnagyobb állandó hadseregének a megalapítása, az ő korát megelőzőleg tehát ilyen nagy, ilyen jól szervezett s ilyen szigorú fegyelem alatt álló állandó hadsereg, aminő a török volt, sehol nem létezett. Ez volt a törökök hódításainak a tífka, mert Szolimán kora óta a török imperializmus mind szélesebb medret vájt magának.

Utóda, Murád, már elfoglalta Trácia nagy részét s bár a rigómezei ütközetben halálát lelte, a trónon őt követő Bajazid alatt rohamosan terjedt a török impérium s ekkor már, Nikápoly mellett, 1396-ban, a keresztény seregek elpusztultak a török feltartóztatlan heves támadásai alatt. Ettől az időtől kezdve a török uralom kérdése a kereszténység diadalával vagy leveretésével függött össze. A hódító politikában II. Mohamed érte el aztán a legnagyobb diadalt, mikor 1453. május 29-én elfoglalta Konstantinápolyt s ezáltal századokra megpecsételte a Balkánnak a sorsát. Hiába küzdött már ellene a nagy Hunyadi, hiába hagyta ott a vérét a csatatereken a legkiválóbb hősök egész serege, az ozmán félhold győztesen nyomult előre s nemcsak Európában aratta diadalait, hanem a XVI. század elején már Egyiptomot, Szíriát és Palesztinát is leigázva, Mekka és Medina városok patronátusát szerzi meg Szelim szultán, aki erre aztán felvette a „*kalifa*” nevet.

A XVI. század a török uralom hatalmának a tetőpontja. Ekkor esett el, ebben a gigászi küzdelemben, Magyarország s ettől az időtől kezdve másfél századon keresztül a török volt Kelet-Európának az ura. Csakhogy azt a nagy energiát, amely ezekben az évszázadokban az ozmán hatalom részéről napfényre jutott, a belső egyenetlenség következtében lassanként a pusztulás váltotta fel és ennek kezdőpontja Budavárának általunk történt visszavétele volt 1686-ban, míg erősebb ütemben folyt tovább a felbomlási processus az ezt követő századokban. Kívül esnék tanulmányunk keretén, ha azzal óhajtanánk most részletesen foglalkozni, hogy vájjon miként hanyatlott a félhold uralma s ha azt igyekeznénk boncolgatni, hogy e tekintetben különösen a katonai államok rendes balsorsa, a katonaság túlzott hatalmaskodása adta meg itt is a halálos döfést. Hisz az 1826-iki konstantinápolyi mészárlás is, amikor az utolsó janicsárokat császári parancsra ezerszámra lövették agyon, ezt a tételünket igazolja. De a tények bebizonyították, hogy ez az erőszakosság

még magában a „beteg ember” egészségét vissza nem adhatta. Nemsokára kitört a görög szabadságharc, amelynél már az európai hatalmak közül több közbelépett a felkelők érdekében s az 1830-iki londoni kongresszus kimondotta Görögország függetlenségét. A török ekkor már érezte, hogy elérkezett a reformok ideje és Abdul Medzsid 1839-ben alkotmányt ad népének, amely modern szemüvegen át vizsgálva ugyan rendkívül konzervatív, de a régi török uralomhoz képest mégis haladásnak volt minősíthető. Csakhogy az elégedetlenséget már visszafojtani nem lehetett és a XIX. század 50-es éveiben már Boszniában is mozogni kezdtek a felkelők, kiket ugyan Omár pasa legyőzött, azonban a teljes rendet visszaállítani nem tudta. Nemsokára ezután Franciaország erőlesen követeli a fényes portától a palesztinai szenthelyek oltalmát s ezt Oroszország viszont kellő alkalomnak tekinti annak a kijelentésére, hogy ő, mint a görög-keleti egyház vezérhatalma, nem hajlandó a többi kereszténységnek adott oly privilégiumokat elfogadni és elismerni, amelyek saját híveire esetleg károsak volnának. Ettől kezdve aztán az orosz cár a portával szemben állandóan mint a kereszténység védője lép fel s magának vindikálja azt a jogot, hogy a mohamedán uralom alatt élő országokban a keresztények protektorátusát gyakorolhassa. Érthető, hogy ez a követelés, amely Törökország szuverenitásának korlátozását jelentette volna, minő elkecseregédést szült az Aranyszarv tájékán, elannyira, hogy az ellentétek kiélesedésével elkerülhetetlenné is vált a háború, a krími hadjárat, amelynek befejezéseként 1856-ban a párisi béke már megadta az első alkalmat arra, hogy ezentúl az összes európai hatalmak beavatkozhassanak Törökország belső ügyeibe. Nem sokkal ezután függetlenítette magát Románia s a vele egyesüli Moldva is kivívta szabadságát, azonkívül Szerbia és sok kemény küzdelem árán önállóságot szerzett magának Montenegro, végül pedig elérkezett az 1877/78-iki második orosz-török háború, amely a török politikának újabb vereségét jelentette. Az orosz

ugyanis a párisi béke óta állandóan a balkáni keresztény szláv nemzetek protektorává szegődött, úgyhogy ez idő óta állandó volt az az aknamunka, amelyet ezen a címen a török uralom ellen folytattott. Ez azután folytonos lázongást, majd ezeknek erőszakos leveretését idézte elő s mikor 1876-ban a szaloniki német és francia konzult egy ily alkalommal a lázongók megölték, dacára annak, hogy a porta ezért a legteljesebb elégtételt ígérte meg, az újabb harcokat kikerülni már nem lehetett s előbb Szerbia és Montenegro, majd Oroszország is megüzente a töröknek ja háborút. Ennek a küzdelemnek volt az ideiglenes befejezése a san-stefánói békekötés, 1878. március 3-án, amelyben Törökország, elismerve Montenegro függetlenségét, annak területi engedményeket tett, akceptálta továbbá Szerbia és Románia függetlenségét is, sőt amannak területi, emennek hadi kárpótlást ígért, Bulgáriát pedig félszuverén állammá deklarálta a saját protektorátusa alatt s mindezekon felül közel másfél milliárd rubel hadi kárpótlás fizetésére is kötelezte magát. Erről a Törökországra oly végtelenül lealázó békéről értesülve, az európai hatalmak erélyesen léptek fel s követelték, hogy a török kérdés eldöntése ne egyedül Oroszország, hanem mindnyájuk egyenlő befolyásától tétessék függővé. Így jött létre a berlini kongresszus, mely ugyanez év július 13-án a híres nemzetközi szerződésnek létesítésével a balkáni politika irányát hosszú időre megállapította.

A berlini kongresszus azt a célt tűzte maga elé, hogy az 1856-iki párisi kongresszuson kifejtett amaz alapelvet, mely szerint a törökkel szemben követendő eljárás az összes európai hatalmak közös ügye, valóra is váltsa. A fényes diplomataelmék egész sora buzgólkodott ott azon, hogy ezt a kényes kérdést úgy oldja meg, hogy az egyes hatalmak érdekei épügy kielégíttessenek, mint ahogy meg kellett akadályozni azt is, hogy bármelyiket mellőzés érje. Ausztriát és Magyarországot Andrassy Gyula gróf, az akkori közös külügyminiszter, továbbá Károlyi Alajos gróf, németországi nagykövet és Haymerle Henrik báró olaszországi

nagykövet képviselte, míg a német birodalom megbízásából első-sorban a vaskancellár, Bismarck Ottó herceg vállalta magára a birodalom érdekeinek a képviseletét, Nagybritánia részéről Beaconsfield lord és Salisbury, Oroszország nevében pedig Gorcsakow és Suvalow jelentek ott meg, ahol képviselve volt azon-kívül a francia köztársaság, Olaszország és a közvetlenül érde-kelt ottoman birodalom is.

A berlini kongresszus reánk nézve azért nagyjelentőségű, mert egy fényes magyar elme nagyszabású politikai koncepció-jára ez tette rá a koronát. Andrassy Gyula gróf volt az, aki azokban a napokban a röviddel azelőtt erősen leszállt tekin-télyű monarchiának a világ előtti pozícióját oly szilárd alapra helyezte. Nem egyedül csak a nemzeti büszkeség szól belőlünk akkor, amikor ennek a világpolitika egyik nagy eseményét képező kongresszusnak a munkájából egy jelentékeny részt magunknak kívánunk azon az alapon, mert az eszme egyik felvetője és meg-teremtője egy magyar diplomata volt, bár kétségtelen, hogy maga Andrassy mint politikus is eléggé érdekes és értékes személyiség arra, hogy a nagyvilág előtt kifejtett működésére büszkék legyünk. Az a szédületes karrier, amelyet ő megfutott, szinte önként kínál-kozik arra, hogy az, aki működéséről megemlékezik, elragadtassa magát az iránta érzett hódolattól. Mert vájjon a maga bizarr voltában nem megdöbbenő-e a sorsnak oly változandósága, hogy az *in effigie* felakasztott magyar szabadságharcosból a dinasztia jövőendő politikájának erős kezű s fegyelmezett agyú megalapítója legyen? Ő maga mosolyogva jegyezte meg egy diplomata társának akkor, mikor az a berlini kongresszuson a nyakán függő aranygyapjas rendjelre mutatva örömét fejezte ki a felett, hogy annak a gróf a birtokosa, hogy pedig azon a nyakon egykor más ékesség függött, nyílt célzással a hurokra. De ha életpályájának ettől a nagy változataitól el is tekintünk, lehetetlenség az elismerés hangján nem szólni az ő nagyszabású terveiről, hisz ő volt az, aki a dinasztia figyelmét felhívta arra,

A spanyol zsidók temetője Sarajevóban.

hogy az olasz és a porosz vereség után nincs mit keresniük a Habsburgoknak Nyugat-Európában. Ő volt az, aki Beusttal ellentétben megakadályozta azt a kockázatos vállalkozást, hogy a porosz-francia háborút a dinasztia kínálkozó alkalomnak tekintse a porosztól szenvedett vereség visszaadására. Ő volt az, aki az uralkodó figyelmét a Balkánra fordította, azt mondva, hogy az a mi természetes hódítási területünk, ott kell *nekünk* a lábunkat megvetni, mert az a mi történelmi hivatásunk, hogy a Kelet és Nyugat között összekötő kapcsolatot alkossunk s a mi iparunknak, mezőgazdaságunknak és kereskedelmünknek termékeivel elárasztva Keletet, azt gazdaságilag tőlünk függő helyzetbe hozzuk. Ennek a nagy elmének volt tehát az is a terve, hogy monarchiánk szállja meg a velünk közvetlen szomszédságban levő Boszniát és Hercegovinát, mert ily módon lehetségessé válik a mi balkáni helyzetünk megszilárdítása. Okot *eleget* lehetett találni a megszállásra, hisz köztudomású volt Európában, hogy e két tartomány akkor már évek sora óta a folytonos forrongásnak és lázadásnak volt színhelye, reánk nézve tehát nem lehetett közömbös az, hogy a közvetlen szomszédságunkban nyugalmat és békét teremtsünk. A berlini kongresszus ezt a tervet el is fogadta s az 1878. július 13-án létrejött szerződésben megvalósította, amelyet azután, mint 1879. évi VIII. törvénycikket, a mi törvényhozásunk is törvénybe iktatott. A berlini szerződés 25. pontja kimondotta, hogy „Boszniát és Hercegovinát Ausztria és Magyarország fogja megszállni és igazgatni” (az eredeti francia szövegben: *occupées et administrées*), továbbá, hogy miután monarchiánk nem kívánja a novibazári szandzsák igazgatását is átvenni, ott továbbra is az ottomán közigazgatás marad érvényben. Hogy azonban a most megállapított politikai helyzet, nemkülönben a közlekedési utak szabadsága és biztonsága megőriztessék, monarchiánk fentartotta magának a jogot, hogy a nevezett szandzsákban helyőrséget tarthasson és katonai s kereskedelmi utakkal bírjon. Mindezen kérdésekben különben a részleges meg-

egyeződést Ausztria-Magyarország és Törökország kormányainak tartották fenn.

Ez volt az alapja az 1878-iki okkupációnak. Megjegyzendő különben, hogy ugyancsak a berlini akta rendezte a többi balkáni államok jogállását is, így Bulgáriáét, Kelet-Ruméliáét, bizonyos tekintetben Görögországét, Montenegróét, aztán a krétai kérdést, a szerb és román követeléseket stb., amelyek közül azonban reánk ez alkalommal csak a bosnyák kérdés, nemkülönben – mint majd a később kifejtendőkhöz rámutatunk – a montenegrói rendezkedés bír érdekekkel.

A Boszniában akkor kiütött lázadást a mi haderőnk – amint köztudomású – véres küzdelem árán, amelyben sok magyar vér hullott, elfojtotta. Sajnos tehát, nem vált valóra az a remény, hogy „Boszniát egy katonabandával meg lehet hódítani”, mert bizony nagyarányú mozgósításra s ezzel együtt jelentékeny pénz-áldozatra volt szükség, amíg a rend ott helyreállott. Ennek megtörténtével azután létrejött a berlini aktában említett részletes szerződés is, amelyet Konstantinápolyban, 1879. április 21-én irt alá monarchiánk és Törökország megbízottja. Ez egyezmény értelmében a következő megállapodások jöttek létre:

1. A Boszniában és Hercegovinában ténylegesen alkalmazott török tisztviselők közül mindazokat, akik tisztük jó ellátására képességgel bírnak, alkalmazásukban meghagyjuk s új kinevezés esetén az odavalókat különös tekintetben fogjuk részesíteni.

2. Minden ottani lakosnak személyi és vallásszabadsága biztosított, különösen pedig a mohamedánoknak megengedik azt, hogy ők egyházi fejeikkel szabadon érintkezhessenek és minden addigi szokásaikban, személyi és vagyonbiztonságukban megőriztessenek, továbbá, hogy ők a szultán nevét ezentúl is belefoglalhatják nyilvános imádságaikba s végül – amennyiben ez szokás volna – a török zászlót a minaretekre ezentúl is feltűzhetik.

3. Az okkupált tartományok jövedelmei kizárólag azok kormányzására fordíthatnak.

4. A török ércpénzeknek ott ezentúl is szabad forgalmuk lesz.

5. Törökország rendelkezhetik azon fegyverekről és hadiszerekről, amelyeket a megerősített helyeken találtak.

6. A novibazári szandzsák igazságszolgáltatási és pénzügyi közigazgatása kizárólag Törökország joga marad, de monarchiánk kijelenti, hogy e területen három községben, még pedig Priboljban, Prjepoljén és Bjelopoljén helyőrséget fog tartani, összesen mintegy 4-5000-nyi emberrel, amivel szemben a törököknek joguk van ott ugyanekkora helyőrséget elhelyezni.

Megállapítható ezekből, hogy minden látszólagos szuverenitás dacára, amelyet a szultán az okkupált tartományokban magának fentartott, a tényleges hatalom a mienk lett, mert hiszen igaz ugyan, hogy a berlini akta csak a megszállásra és az igazgatásra jogosított fel bennünket, ámde ezzel szemben a most jelzett szerződés a szultán részére valóban csak névleges szuverenitást rezervált, mert hisz nem lehet a felségjog gyakorlásának folyományaként valami kiváló jogosítványnak mondani azt, hogy a mohamedánok a szultán nevét imádságaikba foglalhatják és a minaretekre a török lobogót feltűzhetik, különösen ha tudjuk, hogy a szultán a muzulmánoknak egyházi feje, aki mint kalifa e tekintetben oly jogállást s oly tiszteletjogokat élvez, mint a katolikus világban a pápa. Megállapíthatjuk tehát, hogy Boszniában és Hercegovinában a tényleges és teljes uralom már az okkupáció ténye s a konstantinápolyi szerződés alapján is monarchiánkra szállott és ezzel szemben, különösen tekintettel arra, hogy nem volt az az időhatár sem megszabva, amelyre az okkupáció jogosítványa kiterjedt, e tény már magában hordta az állandósulás valószínűségét is.

Ausztria és Magyarország tényleg úgy is rendezkedett be az okkupált tartományokban, mint aki uralmát nem ideiglenesnek tekinti. Az 1879. é. LII. t.-c. a két okkupált tartományt bekapcsolta az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi területbe s kimondta,

hogy a vámterület határain belül a monarchia bármelyik államából az okkupált területre menő, vagy onnan származó áru vám-díj fizetése nélkül szabadon szállítható. Ezzel egyidejűleg meghonosította az okkupált tartományokban a dohány- és sómonopólium tárgyában nálunk érvényes intézményeket, nemkülönben kimondta, hogy a sör, pálinka és cukor előállítására kivetett közvetett adók a monarchiában érvényes törvények szerint kezelendők az okkupált tartományokban is, sőt az ezen ül létesítendő újabb közvetett adók is, amelyek az ipartermelésre közvetlenül befolyással vannak, ott épen úgy beszédendők, mint nálunk. Kimondja ez a törvény továbbá, hogy a lőpor-egyedáruság ott szintén a mienkhez hasonló szabályok szerint kezelendő, valamint, hogyha a dohány- és sószükségletben hiány mutatkoznék, ezt Ausztria és Magyarország fogja nekik rendelkezésükre bocsátani. További folyamán megállapítja az 1879: LII. t.-c. hogy a nálunk érvényes pénz ott a török vertpénz mellett törvényes értékül fogadtatik el és az Osztrák-Magyar Bank szabadalma, nemkülönben az államjegyek és a pénzverés tárgyában létrejött osztrák-magyar egyezmények Boszniában és Hercegovinában is érvényesek. A szabadalmak, árujegy- és mustraoltalmak ott is életbe lépnek, míg az ottani posta- és távíróügy a magyar és osztrák szakminiszterrel egyetértőleg fog majd rendeztetni. Megjegyzendő különben, hogy az utóbbi igazgatási ágakat még ma is a katonai kormányzat látja el.

Egy további lépés Bosznia pacifikációja felé az 1880. évi VI. t.-c. volt, amely a közigazgatás tekintetében szükséges intézkedésekről szól. E törvény bevezetésében megjelöli az elvi alapot, amely az okkupált tartományok adminisztrálásánál követendő, amidőn kimondja, hogy a monarchia közös ügyeire fennálló törvényeink szellemében a magyar minisztériumnak, az okkupált tartományoknak a közös minisztérium által vezetendő ideiglenes közigazgatásába alkotmányos felelősség mellett kell befolynia. E szerint tehát a bosnyák adminisztrációt – amint a dolog ter-

meszeiből és az okkupáció lényegéből is folyik – ideiglenes jellegűnek tekintették, de hivatkozással arra, hogy a berlini akta a monarchia két államának együttesen adta meg az okkupációs jogot, a közös ügyekben fennálló törvények szellemében való adminisztráció elvét mondták ki. A közös ügyekre való befolyást azonban épen az 1867. évi XII. t.-c. értelmében a magyar minisztérium is gyakorolni nemcsak jogosult, de köteles is. E törvény által lett tehát az okkupált tartományok ügye *közös egyetértéssel intézendő üggyé deklarálva*, minthogy erre a két állam egyenlő befolyást és ingerenciát nyert s így a közjogunkban e tárgyban már nem ismeretlen felfogás szerint époly elbírálásra utaltattak most már a bosnyák ügyek, mint aminő pl. a vám- és kereskedelmi szerződés, vagy a közös banknak az ügye. Az 1880. évi VI. t.-c. kimondja azután, hogy a magyar minisztérium résztvesz mindazon tanácskozmányokban, amelyek az ideiglenes bosnyák közigazgatás irányának és elveinek megállapítása, nemkülönben a vasutak építése céljából a közös minisztériumban lefolynak, ami által az az alkotmányos befolyás, melyről az imént szóltunk, most már határozottabb alapot nyert. A pénzügyi kérdést szintén megoldásra viszi a szóban levő törvénycikk, amikor megállapítja azt, hogy az annektált tartományok közigazgatását akként kell berendezni, hogy annak költségei a tartományok jövedelméből fedezhetők legyenek, amennyiben azonban ez még sem volna lehetséges, akkor a hiányt a közös ügyekre nézve fennálló törvények értelmében, vagyis a kvóta arányában, a két állam fedezi. Beruházási kiadásoknál, aminők a vasutak vagy a középítkezések, a monarchia két állama hozzájárulásához mindkét állam önálló, de egybehangzó törvényes rendelkezése szükséges. A vám, a közvetett adók és a pénzrendszer tárgyában az előbb említett törvényben kifejezett egyenlő befolyás és intézkedés jogát szintén fentartja az 1880. VI. t.-c, amely végül kijelenti az azóta is sokat emlegetett 5. §-ában azt, hogy azon viszonynak, amelyben ezek a tartományok jelenleg a

monarchiához állanak, minden megváltoztatásához a monarchia két állama törvényhozásának egyetértő jóváhagyása szükséges. E törvény értelmében azután létre is jött több konformis magyar és osztrák törvény a különféle bosnyák beruházásokról, míg a pacifikáció munkájában egy további lépést az 1891. évi Vili. t.-c. hozta meg, midőn kimondotta, hogy az okkupált tartományok lakosságából kiegészített csapattestek a teljesebb katonai kiképzés céljából, a magyar minisztérium beleegyezésével, a magyar korona országainak területére is behozhatók s az elhelyezési állomásokat a honvédelmi és a hadügyminiszter meghallgatása után Őfelsége állapítja meg. Ez a törvény különben aminő szükséztű, oly sokatmondó, mert azzal a ténnyel, hogy a bosnyák katonaságot a monarchia belső területére hozta, szankcionálta azt az ott lent csak az uralkodó teljes hatalmából folyólag véghez vitt és a felségjogból származó ténykedést, mely szerint a veradó, vagyis az újoncozás joga az okkupált tartományokban most már szintén mi reánk szállt. Ez pedig kétségkívül egyik legeminensebb állami jogosítvány és egyúttal bizonyítéka a tényleges államfelségiségnek.

II.

Az okkupáció utáni törökországi bonyodalmak, mint az annexió előzményei. – Törökország, mint alkotmányos állam. – Ennek hatása Boszniában. – Az annexió kihirdetése. – Ellenmozgalmak. – A konstantinápolyi osztrák-magyarellen es bojkott. – A törökökkel való megegyezés. – Szerbia és Montenegro követeléseinek elintézése.

Amíg Ausztria és Magyarország a berlini akta és a konstantinápolyi szerződés feljogosítása alapján az okkupált tartományokban pacifikáló munkáját kétségkívül sikerrel folytatta, addig Törökország többi részében egyáltalában nem sikerült a portának azokat az ellentéteket elsimítani s azt a forradalmi hangulatot elenyésztetni, amely ott már szinte mindennapossá vált. A Balkán valósággal tűzfészke lett Európának és nem múlt el egy esztendő, hogy valami nagyobbszabású mozgalom, valamilyen forradalmi készülődés a félszigetet izgalomba ne hozta volna, úgyhogy a nagyhatalmak később is gyakran látták ott szükségét az energikus fellépésnek és az együttes akciónak. Természetes, hogy mindez tulajdonképpen Törökország szuverenitásának leplezett megsértésével járt, mert hisz lehetetlenség feltételezni egy életerős és a maga akaratát feltétlenül megvalósító államról azt, hogy idegen hatalmaknak folytonos beavatkozást engedjen az ő

belső politikája miként való vitelébe. De a „beteg ember” tényleg nem volt elég erős arra, hogy a maga erejével tudjon állandó rendet teremteni a birodalomban s azért hol az orosz, hol az angol, hol meg a mi monarchiánk, sőt akárhányszor a nagyhatalmak együttes akciója inaugurált ott egy-egy, a belső forrongás lecsillapítására irányuló akciót. Érthető, hogy a kultúra általános emelkedésével és az újabb török nemzedéknek külföldi iskolákban szerzett műveltségével karöltve e tarthatatlan viszonyok feleit való kritika is mind általánosabbá és élénkebbé lett Törökországban. Azt/amit régebben a világtól elzárt, a külföld gondolkodásmódját és a haladás eszméjét nem ismerő mohamedán társadalom meg nem tett, megtette a tudományosság nagy problémáival megismerkedő, a külföld egyetemeit bejárt ifjabb török nemzedék: előbb titokban, aztán mindhangosabban kezdte gyakorolni a hazai viszonyok felett a bírálat jogát. Láta s érezte, hogy hazája fokozatosan hátramaradt Európa mögött s tudta, hogy ennek csak a teljes felbomlás lehet a következménye, az az elhatározása tehát, amellyel hazája végső romlását megakadályozni igyekezett, csak dicséretreméltó, mert az igaz hazaszeretetből fakadt. Az a mozgalom, melyben mindez a törekvés megnyilvánult, viselte az *ifjú-török mozgalom* nevét, mely csakhamar a mai Törökország legképzettebb és legtevékenyebb férfiai vontak a maga körébe s ott, ahol azelőtt a padisah iránt való feltétlen tisztelet az ő határozataival szemben minden bírálatot elnyomott, lassanként jogos és körültekintő kritika kezdett meghonosodni, amely csak időre várt, hogy mikor lépjen fel oly energiával, amely akarátának érvényt is tud szerezni. Ezt az alkalmat a macedóniai reformkérdés adta meg.

Ha általában azt mondtuk, hogy Törökország az utóbbi években Európa tűzfészke volt, akkor ezt még fokozottabb mértékben állíthatjuk annak egyik tartományáról, Macedóniáról. Úgyszólván mindennaposak voltak ott a zendülések. Szervezett bandák vonultak fel a hatalom kezelői ellen és a konstantinápolyi

Képek a Sarajevo melletti Ilidzse-fürdőből

kormány nem egyszer kénytelen volt ezekkel formális alkudozásokra lépni, hogy az állam parancsoló jogának legalább a látogatását megmentse. Az európai hatalmak ezt nem nézhették sokáig ölbetett kézzel és csakhamar mozgalom indult meg a diplomácia körében az u. n. macedón kérdés megoldására, amelynek a részleteivel itt ugyan nem foglalkozhatunk, de amelynek a rövid lényegére rámutathatunk abban, hogy a katonai erőnek és a csendőrségi szolgálatnak az európai hatalmak befolyásával, sőt tényleges részvételével való szervezése útján kívántak ezek a Balkánon a közbéke előkészítésén munkálkodni. Orosz- és Angolország egy reformjavaslatot dolgozott ki 1908-ban, amely odaírányult, hogy Macedóniában u. n. repülő hadosztályokat állítsanak fel, amelyek török csapatokból alakítandók és ezeknek a költségeit a macedóniai polgári budgetből fedezzék. Ez ellen a porta erőlyesen tiltakozott és a hatalmakhoz intézett körjegyzékében kijelentette, hogy a katonai és polgári budgetnek ily kettéválasztásába sohasem fog beleegyezni, mire Oroszország a reformakciót a hatalmakhoz intézett újabb jegyzékkel folytatta. Ezen örökös izgalmon felháborodva, az *iffjú-török komité* a hatalmakhoz memorandumot intézett, melyben az egész u. n. macedóniai reformakcióról rendkívül lesújtó kritikát mondott, továbbá kijelentette, hogy Törökországban a lakosság megnyugtatójának és a tarthatatlan helyzet javításának egyedüli eszköze az alkotmányos intézmények létesítése. Hogy pedig ez nem a rajongók képzeletében él csak, hanem az alkotmányosság tényleg képes a nyugalmat helyreállítani, e tekintetben hivatkozott a komité arra, hogy midőn köztudomásúvá vált az ő álláspontja, amely az alkotmányt erősen követelte, a macedóniai bandák nyomban abbahagyták lázadásukat s azóta ott békesség honol, sőt a szerb és bolgár bandavezérek teendőjüket befejezettnek nyilvánították és a szerb bandák vezetői a belgrádi török követnél jelentkezve, kinyilatkoztatták, hogy hajlandók a fegyvert letenni, minthogy most már Macedóniában a béke helyreállott, amire a török követ

azt a reményét fejezte ki, hogy a bandavezérek közül néhányan valószínűleg az új török parlamentbe fognak mint képviselők megválasztatni s ott majd a kultúrnépek versenyében előkelő helyet foglalhatnak el.

Ha már a török kormány egy hivatalos diplomáciai megbízottja ily kijelentést tett, ez csak úgy történhetett meg, hogy Konstantinápolyban ekkor már elhatározott dolog volt az alkotmánynak a megadása s a szultán 1908. júliusában azt az alkotmányt, amelyet 1876-ban adott népének, de amely alkotmány tulajdonképpen életbe sem lépett, egy ünnepélyes formában kiadott császári nyilatkozattal (*irádé*) helyreállította. Hogy azonban a porta erre rászánja magát, ahhoz a hadseregnek az ifjú-török mozgalom mellett való határozott állásfoglalása volt szükséges. A monastiri helyőrség egy zászlóalja dezertált s a hegyekbe vonult vissza és az alkotmányos mozgalom mellett történt eme nagyjelentőségű lépést csakhamar az egész szaloniki hadtest felkelése követte, melynek fenyegető következményeit csak az alkotmányos útra téréssel lehetett elhárítani. Minthogy pedig az ifjú-török mozgalomnak Szaloniki volt a központja, a császári kormány szükségét látta annak, hogy ott minél előbb hivatalosan is értesüljenek az alkotmány visszaállításáról s azért táviratilag tudatta az ottani hatósággal a nagy elhatározást, megkérve, hogy ezt a hírt a népnek tudomására hozza. A táviratot tehát ünnepélyes módon közölték a közönséggel, amennyiben a konakba erre az alkalomra a főhadparancsnok, a parancsnokló tábornok és minden állami méltóság meg lett híva s ott előttük a szultáni irádé felolvasva, röviddel utóbb pedig a török külügyminisztérium a hatalmak diplomáciai képviselőivel körtáviratban tudatta az alkotmány visszaállítását. Ezzel egyidejűleg amnesztiát nyertek a politikai elítéltek, az ottomán követségek és konzulátusok pedig utasítást kaptak arra nézve, hogy a politikai menekültek számára az útleveleket állítsák ki. A titkos rendőrséget megszüntették, a cenzúrát a sajtószabadság váltotta fel.

Képzeltető, hogy mindez minő hatást idézett elő az egész török birodalomban, különösen, mikor 1908. július 27-én a szultán letette az esküt az alkotmányra, még pedig a mohamedánok főpapja, a *seik ül islam* előtt, A szultán ekkor állandó ünneplés tárgya volt és a legközelebbi szelamlík után a Konstantinápolyban akkreditált diplomáciai képviselőket együttes kihallgatáson fogadta, A török képviselőház november 14-ére lett összehívva és a képviselőválasztásra nézve azt az eljárást rendelték e), amelyet 1876-ban is követtek. A szultán erre megbízta a nagyvezért, hogy a minisztérium tagjait állítsa össze.

Az alkotmányos aerának ily fellendülése – mely azonban nem volt állandó és csakhamar követte azt a reakció, de csak időleges sikerrel, mely után a szultán detronizálásával a végleges alkotmánygyőzelem következett – nem maradhatott nyom nélkül Boszniában sem és a konstantinápolyi események hatása alatt erős mozgalom indult meg ott is oly irányban, hogy az okkupált tartományok részére egyelőre községi önkormányzatot és tartománygyűlést eszközöljenek ki, a bosnyák mohamedán lapok pedig melegen üdvözölték a szultánt bosnyák *alattvalói* nevében. A közhangulat tehát itt is forrongott. Oly események magvát rejtette magában a jövő, amelyek kiszámíthatatlanok voltak Ausztria és Magyarország balkáni politikájára. Kockára volt téve harminc esztendőnek összes munkája s az a sok pénzázdozat, amelyet a monarchia az okkupált tartományokra fordított és ha a török mozgalom, különösen pedig az ifjú-törököknek az uralma – amint az akkor valószínűnek látszott – megmarad, félni kellett attól, hogy az okkupált tartományokat a szultánnak közjogilag még életben levő szuverenitása alapján visszakebelezik Törökországba, vagy esetleg az a lehetetlen helyzet állhat elő, hogy az okkupált tartományok törvényhozótestülete a konstantinápolyi parlament lesz, míg a végrehajtóhatalmat ugyanott Ausztria és Magyarország fogja gyakorolni.

E kritikus időben monarchiánk elszánt lépésre határozta el

magát, A külügyminisztérium átérezte, hogy elérkezett a határozott cselekvés ideje, amelynek csak két eshetősége van: vagy lemondunk a béke érdekében, minden jogfentartás nélkül, Boszniáról és Hercegovináról, vagy pedig szorosabban kapcsoljuk a két tartományt monarchiánkhoz, s ez esetben természetesen leszámolunk minden eshetőséggel, amely ebből az erőhatalmi tényből származhatik. Az utóbbit választotta és 1908. október 7-én az okkupált tartományok minden városában falragaszon tudatták a néppel az annexió tényét, Sarajevóban pedig a tartományi főnök a konakban ünnepélyes formában hirdette ki azt a fejedelmi szöveget, amelyet Őfelsége akkor a két tartomány népéhez intézett. A szöveg hivatkozik arra, hogy amikor harminc évvel ezelőtt az osztrák-magyar csapatok átlépték a két tartomány határait, akkor is megígérte a Felség, hogy nem ellenségként, hanem mint jó barátok jönnek azok, hogy véget vessenek a belső bajoknak. Az adott szót becsülettel beváltották, mert azóta is folyton azon igyekezett a monarchia, hogy a tartományokat egy jobb jövő elé vezesse. Ennek tulajdonítható, hogy az elnyomás és erőszak helyébe a rend és biztonság lépett s a folyton fokozódó anyagi és szellemi kultúra nemesítő hatása ott általában érezhető. Őfelsége most már elérkezettnek látja tehát az időt arra, hogy a tartományok lakosainak politikai érettsége iránt való bizalmát intézményekben fejezhesse ki, aminek következtében kijelenti, hogy olyan alkotmányos berendezkedést ad nekik, amelyek további fejlődésüknek biztos alapjául szolgálhatnak. „Hozzá szólhattok ezután hazátok ügyeinek az intézéséhez – így szól a fejedelmi kiáltvány – amelynek elkülönített igazgatása, úgy mint eddig, megmarad.” De mielőtt alkotmányt adna a népnek, fejedelmi kötelessége a Felségnek – úgy mond – az is, hogy a tartományok közjogi helyzetét tisztázza s ez okból *„tekintettel azokra az ősi kötelezettségekre is, melyek dicső elődeit a magyar trónon ez országhoz fűzték”* – szuverén jogait kiterjeszti Boszniára és Hercegovinára is, s akarja, hogy a házára nézve érvény-

ben álló trónöröklés rendje ezen országokra is alkalmaztassák. „Bosnyákok és Hercegovinaiak! – így végződik a fejedelmi szózat – élvezni fogjátok a törvény előtti egyenlőség nagy jogát, részetek lesz az országos ügyek törvényhozásában és igazgatásában, az összes vallásfelekezetek egyenlő oltalomban részesülnek, teljes mértékben meg lesznek óva nyelvetek és nemzeti sajátságaitok. Az egyéni szabadság s a közjó lesz kormányunknak vezérlő csillaga és Ti minden esetre méltók lesztek a Belétek helyezett bizalomhoz, ragaszkodástokat és hűségteket tanúsítván irántunk és házunk iránt!”

Öfelsége kiáltványa érthető szenzációt keltett az egész világon. Az annexió tulajdonképeni okát természetyszerűleg nem hozhatták nyilvánosságra, de hiszen azt a dolog iránt érdeklődők úgy is jól tudták, viszont az a tény, hogy Öfelsége szükségét látta a tartományok részére az alkotmányos intézmények megadásának, kétségtelenül feltételezte azt is, hogy a közjogi helyzet tényleg tisztázva legyen. A lényeg tehát maga a szuverenitás kiterjesztése volt, vagyis az, hogy az eddig csak kormányzás céljából átadott tartományok most már végleg hozzánk annektáltassanak, de ennek természetzerű következményeként kellett megadni az alkotmányt is a bosnyák népnek, hisz különben attól kellett tartani, hogy az majd a Konstantinápolyból elhangzó hívó szónak inkább fog engedelmeskedni, mint a fejedelmi szózatnak, mert onnan a változott viszonyok következtében minden kétséget kizárólag csak alkotmányosságot remélhetett.

A fejedelmi szózattal egyidejűleg, 1908. október 5-iki kelettel, Öfelsége kéziratot intézett a magyar és az osztrák miniszterelnökhöz, a közös külügyminiszterhez és a közös pénzügyminiszterhez. A miniszterelnökhöz intézett kéziratban tudatta azokkal a fejedelmi szózat rövid tartalmát és azoknak másolatait mellékelve, felhívta őket, hogy az 1880. évi VI. t.-c. 5. §-a (illetőleg az ezzel egybehangzó osztrák törvény rendelkezései) értelmében a szükséges törvényjavaslatokat a parlamentek elé terjesz-

szék, a közös külügyminiszterhez intézett kéziratban pedig kijelentette Őfelsége, hogy a nagy áldozatok árán elért eredményeket csak úgy biztosíthatja, ha az okkupált tartományok állampolgari helyzetét kétséget kizárólag megállapítja és nekik alkotmányos intézményeket ad, nemkülönben, ha a trónöröklési törvényt azokra is kiterjeszti s egyidejűleg tudatta vele, hogy a novibazári szandzsákban elhelyezett osztrák-magyar csapatokat onnan visszavonta. A közös pénzügyminiszterhez intézett fejedelmi kézirat végül felhívta a minisztert a fejedelmi szózatnak a kihirdetésére (amiről fentebb szólottunk) s egyúttal közölte vele, hogy szilárd akarata a tartományok lakosai részére a következő polgári alapjogokra vonatkozólag az alkotmányos jogok megadása: 1. a személyes-, 2. a vallásszabadság, 3. a tulajdon szabadsága, 4. a becsület, 5. a szokások és 6. az erkölcsök védelme, 7. a magánlak sértetlensége, 8. a sajtószabadság, amelyeket már az addig is részükre kibocsátott és Őfelsége szuverén jogánál fogva ott életbeléptetett törvények biztosítanak, de azonkívül tételes törvények oltalma alá helyezi még 9. a szabad költözködés jogát, 10. a levéltitok védelmét, II. az illetékes bíróság által való igazságszolgáltatás jogát, 12. a kérvényezési, 13. az egyesülési és 14. a gyülekezési jogot is. Elrendeli azonkívül Őfelsége az annektált tartományokban az alkotmányos berendezkedést akként, hogy a lakosság az országos ügyek intézésében résztvehessen és országos képviselőt létesíttessék oly módon, hogy a felekezeti viszonyok, valamint a lakosság átöröklött társadalmi tagozata ennél kellő figyelemben részesüljenek. Ennek alapján kiemeli a kézirat, hogy a létesítendő tartománygyűlés a két tartományban fennálló nemzeti, felekezeti és politikai állapotoknak legyen hű képe s így az az érdekképviselő alapjára helyezendő s résztvesznek abban 1. a méltóságuknál fogva arra hivatottak, 2. a műveltségüknel, 3. a vagyonuknál fogva kiváló elemek, 4. a városok, 5. a falusi községek képviselői különleges kúriák szerint és pedig olyképen, hogy a választók minden kúriában hitfeleke-

zetük szerint szavazzanak, mert csak ily módon lehet megőrizni a felekezetek közötti egyetértést és keresztülvinni azt, hogy minden felekezet számaránya szerint legyen képviselve. Végül a fejedelmi kézirat a járási képviseletek hatáskörének épségben tartásával kijelenti, hogy a tartománygyűlés hatásköre csak az annektált tartományok közigazgatása és igazságszolgáltatása körébe vágó törvényhozást és ellenőrzést fogja felölelni.

Az annexió proklamálása – mint jeleztük – világszerte szenzációt keltett. Bizonyos, hogy nagy lépés volt ez, amelyet Őfelsége csak abban a tudatban tehetett meg, hogy szükség esetén hatalmi eszközzel is képes elhatározását megvédeni, mert a kérdés nemzetközi jogi nehézsége, amint azt az európai diplomácia nagyobb része röviddel ezután ki is fejtette, az volt, hogy mivel a berlini kongresszus adta meg Ausztria-Magyarországnak a megszállás és kormányzás jogát, tehát egyedül csak a berlini kongresszus, illetőleg a berlini szerződést aláírt u. n. szignatárius hatalmak vannak jogosítva azt a jogcímet meg is változtatni. Különösen Orosz- és Angolország külügyi hivatalai léptek fel erőiesen ez álláspont érdekében s ezzel megindult a diplomácia jegyzékváltás hosszú sorozata, amelynek olvasása élénk bepillantást enged abba a szinte visszafojtott gyűlöletnek mondható felfogásba, mellyel monarchiánk e nagy politikai lépését a rivális nagyhatalmak kísérték. Az 1910. év őszén tartott delegációs ülések elé a közös külügyminiszter beterjesztette azoknak a diplomáciai aktáknak a sorozatát, amelyek az annexió proklamálását követőleg létrejöttek és ennek az u. n. vöröskönyvnek az olvasása igen érdekes bizonyosságul szolgálhat a diplomáciai furfang, éleslátás és az egymás érdekeinek kijátszására irányuló cselvetés szempontjából.

De nem egyedül a diplomáciai tér volt az, amelyen monarchiáknak meg kellett küzdenie a maga igazáért, hanem ennek a hatása alatt veszedelmes háborús bonyodalmak is keletkeztek a Délen. Szerbia hadi létszámra emelte a hadseregét és területi

kárpótlást követelt akként, hogy az annektált tartományok egy része neki átengedessék. Hasonlóan járt el Montenegro is s a két hatalom eljárása bár magában is elég komoly következményekkel járhatott, mert hisz dacára annak, hogy velünk szemben sokkal kisebb erőt képviseltek, a háború valószínű színhelye az ő országuk lett volna, ahol feltétlen előnyben vannak, de azonkívül szinte köztudomású volt, hogy az akció hátterében az érdekelt nagyhatalmak, jelesen Orosz- és Angolország, állanak. – Szerbia a berlini akta 25. pontja alapján protestált az annexió ellen s a hatalmakhoz intézett jegyzékében azt is kiemelte, hogy a berlini kongresszus óta semmi sem történt a szerbek érdekében, bár Szerbia a berlini aktából reá háruló köteleességeket lelkiismeretesebben teljesítette, mint bármely más állam, s e miatt kéri a hatalmakat, hogy állítsák vissza az okkupált tartományok régi közjogi helyzetét, mert csak ez lehet reá nézve megnyugtató; ha pedig ez még sem volna lehetséges, akkor megfelelő kártérítést kivan oly irányban, hogy független állami léte és nemzeti fenmaradása oly mértékben biztosíttassék, mint azt a berlini akta garantálta, Ennek megvalósítása érdekében a szerb kormány azt a kívánságát is kifejezte, hogy Boszniában és Hercegovinában önkormányzat létesíttessék egy török császári herceg vezetése alatt, ha pedig ez nem volna keresztülvihető, akkor Bosznia területéből egy oly földnyelvnek a kiszakítását követeli, amely Szerbiát Montenegróval összekötné és az Adriához való hozzájutását lehetővé tenné. Montenegro hasonlóképen a szignatárius hatalmakhoz fordult és jegyzékében Spizzának a visszadását és a berlini akta 29. §-ának az eltörlését kívánta, mint amely az ő szuverenitását korlátozza. Egyidejűleg Montenegro és Szerbia véd- és dacszövetséget kötöttek érdekeik kölcsönös védelmére.

Amíg ezek az események foglalkoztatták a diplomáciát, a balkáni konfliktussal egyidejűleg még egy ottani nagy politikai mozzanat hívta fel a közfigyelmet. Bulgária a berlini akta értel-

A Narenta folyó és hídjá Mostarban.

mében 1878-ban felszuverén állammá lett, amely Törökországnak adózik és a szultán hűbérurasága alatt áll. A bolgár nemzet azonban a „beteg ember” gyengeségét szintén kellőleg ki tudta használni és már 1885-ben kiterjesztette hatalmát Kelet-Ruméliára is s azóta már csak idő kérdése volt, hogy mikor tudja országát a török befolyástól teljesen függetleníteni. Erre most alkalom kínálkozott egy látszólag csekély jelentőségű incidensből kifolyólag. Tevfik pasa ez időben nagy ebédet adott a portánál akkreditált diplomáciai képviselők részére, amelyre a bolgár ügyvivőt nem hívta meg. Az ügyvivő erőlyesen követelte az ő részére is a meghívó kiállítását, mert ennek mellőzésében ő saját nemzetének mellőzését látta, de a török kormány azzal válaszolt, hogy az ebédre csak a külföldieket hívta meg, ő pedig, mint bolgár, török alattvaló. Erre az ügyvivő szó nélkül elhagyta Konstantinápolyt és Szófiába utazott. Néhány nap múlva Bulgária megszállta a keleti vasútnak ruméliai vonalát, október 5-én pedig a tirnovói nemzetgyűlésen függetlennek kiáltotta ki magát s egyúttal fejedelmét királlyá proklamálta.

Ilyen kritikus helyzetben adta át a konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövet a török külügyminiszternek az osztrák-magyar külügyminisztériumnak azt a jegyzékét, mellyel az annexiót világosan tudatta vele, s melyben különösen azt emelte ki a minisztérium, hogy a szandzsákról monarchiánk teljesen lemond, sőt onnan a csapatait már ki is vonta. Ez volt az ellenérték azért, hogy az annexiót proklamálta. Természetes, hogy a porta élénken tiltakozott ez ellen és a hatalmakhoz intézett körlevelében kijelentette, hogy az 1879-iki osztrák-magyar-török egyezményt az ő beleegyezése nélkül megváltoztatni nem lehet, sőt ehhez a berlini szignatárius hatalmak hozzájárulása is elengedhetetlen, szükséges tehát eszerint, hogy a hatalmak e tárgyban megkérdeztessenek s így a török külügyminiszter felveti egy európai konferencia eszméjét. Ezt azután nyomban megragadta Oroszország és mint fentebb már jeleztük, a többi hatalmaknál igye-

kezeit az eszmének propagandát csinálni. A konferencia programmpontjai közé fel akarta vétetni Oroszország Bulgária függetlenségének az elismerését, Bosznia és Hercegovina annexiójának a konstataását, a novibazári szandzsák visszaadását, Krétának Görögország által való annexióját, az örmény kérdést, de azonkívül azt is, hogy Montenegro szuverenitáskorlátozásai ott megszüntetessenek, s hogy Szerbia és Montenegro részére területi kárpótlás adassék. Most aztán megindult a diplomáciai harc, amelyben a mi külügyminisztériumunk azt az álláspontot foglalta el, hogy semmi körülmények között nem mehet bele egy európai konferencia jóváhagyó jellegű működésébe, mert az annexió tényét befejezettnek tekinti és a konferencia legfeljebb arra szorítkozhatnék, hogy azt tudomásul vegye, de diskusszió tárgyává már nem teheti. A tárgyalások folyamán azonban enyhültek az ellentétek és Törökország részéről – tekintettel az ő anyagilag kedvezőtlen helyzetére – az az újabb eszme merült fel, hogy monarchiánk az annexió fejében valami anyagi kárpótlással tartozik neki. Ennek a formájaként azt a megoldást vélték a legjobbnak, hogy Ausztria és Magyarország vegye át a török államadósság egy részét, ami ellen azonban külügyminisztériumunk a legerélyesebben tiltakozott. Így azután Pallavicini, a mi konstantinápolyi nagykövetünk, a török kormány ezirányu puhatolásaira elutasító választ volt kénytelen adni. De ennek retorziójaképen a törökök a hozzájuk érkező osztrák és magyar árukra kimondották a bojkottot, sőt a Konstantinápolyba jött osztrák és magyar hajók nem is voltak képesek kirakni az áruikat, mert a munkások is megtagadták ennél a közreműködést.

A törökök jól okoskodtak, mert ez volt a legérzékenyebb pontja politikánknak, különösen pedig Ausztria, amelynek nagy ipara ezáltal óriási vereséget szenvedett, rövid idő alatt érezte a bojkott káros következményeit. Érdekes mozzanat, hogy amikor azután megegyezés jött létre monarchiánk és Törökország között, akkor ennek előfeltételül kötötte ki külügyminisztériumunk azt,

hogy a bojkott feltétlenül megszüntetendő, sőt a megegyezés alkalmával a konstantinápolyi nagykövet egyik diplomáciai táviratában azt a kérdést intézi Bécsbe, hogy vájjon a bojkott megszüntetéséről a Lloyd-társaságot azonnal értesítse-e? E kis mozzanatból kétségkívül megállapítható az, hogy elsősorban az osztrák kereskedelmi érdek volt az, amely a bojkott által jelentékenyen károsult, továbbá, hogy az az anyagi ellenszolgáltatás, amellyel mi a bojkott megszüntetését kivívtuk, elsősorban az ő érdekükben történt. Végül azonban sikerült a megállapodás és pedig egy meglehetősen érdekes formában.

A török államadósság egy részét – mint jeleztük – monarchiánk magára vállalni nem akarta. Mi címen fizessünk tehát mi Törökországnak valamit? 1909. január 6-án Aehrenthal egy oly értelmű sürgönyt küld Pallavicininnek, mely szerint monarchiánk kész két és fél millió török fontot adni Törökországnak a Boszniában és Hercegovinában fekvő török kincstári javakért járó kárpótlás címén, de kiköti azt, hogy egy közösen választott bíró mondja ki azon birtokoknak államtulajdoni jellegét és pedig akként, hogy az a török birodalom és nem Bosznia és Hercegovina tulajdona. Erre tényleg létrejött a választott bíróság ítélete alapján az osztrák-magyar-török egyezmény Konstantinápolyban, 1909. február 26-án. A bírói ítéletet Testa C, mint választott bíró, 1909. február 1-én hozta meg és ennek rövid szövege az, hogy az Ottoman birtoktörvények értelmében mindaz a föld, ami Boszniában és Hercegovinában fekszik, az okkupáció időpontjában az Ottoman államnak és nem a két tartománynak volt a tulajdona. Ennek a megértéséhez tudnunk kell azt, hogy a *koránban* gyökerező török jogi felfogás szerint az állam egész területe tulajdonképpen az államé, illetve (abszolutisztikus és hierarchikus alapon) az állam fejéé, a kalifáé, amelyen ő csak bizonyos használatot enged a lakosoknak. A mohamedán felfogás szerint a terméshozó föld olyan közös tulajdon, mint a levegő, amely nem lehet egyeseké és az ember csak azzal rendelkezne-

tik belőle, amit saját szorgalmával megszerez. Ez a birtok törökül a *mirie*, amit a szultán, mint khalifa, magánosoknak csak haszonélvezetre adományoz. Bizonyos azonban, hogy ennél az erőltetett választott bírósági Ítéletnél a török jognak azt a felfogását épen csak kellő jogcímül tekintették a kártalanítás megadására, mert hisz oly alapon, hogy Bosznia és Hercegovina területe ottoman állami tulajdon, el lehetett volna venni bárkitől bármely ottani birtokát. A diplomácia tehát valójában csak ürügyet keresett arra, hogy a kártérítést elfogadhatóvá tegye. Az 1909. február 26-iki egyezmény a két és fél millió török font kifizetését így aztán meg is ígérte s a külügyminisztériumnak a delegációk elé terjesztett aktái szerint ez 1909. május 15-én a török kormány által nyugtatva is lett, miután előzőleg 1909. évi április 5-én a török parlament elfogadta a megegyezésnek ezt a módját. Érdekes különben, hogy az alig megszületett török alkotmányos rendszer sietett egy, az országra nézve ily fontos ügyben a maga ratifikáló hatalmát éreztetni, míg mi, egy alkotmányos országban, csak mindezek megtörténte után majdnem két év múlva nyertünk a delegációk útján hivatalos tudomást arról, hogy monarchiánk meg is egyezett és ki is fizette a két és fél millió török fontot, vagyis 55 millió koronát.

A februári egyezmény különben a kártérítés kérdésén kívül több részletre nézve is tisztázta a helyzetet, amidőn kimondotta, hogy az 1879. április 21-iki osztrák-magyar-török egyezményt hatályon kívül helyezi, azután, hogy a Boszniában és Hercegovinában élő mohamedánoknak szabadságukban áll megőrizni nemzetiségüket, vagy kivándorolni Törökországba, nemkülönben, hogy a bosnyák muzulmánok szabad vallásgyakorlata, polgári és politikai jogai ezentúl is megvédetnek s a szultánnak, mint khalifának a neve a bosnyák muzulmánok nyilvános imáiban ezentúl is megemlíthető, valamint, hogy a mohamedán kegyes alapítványok, vagyis az u. n. *vakuf*, ezentúl is hatályban maradnak és a konstantinápolyi *seik ul islammal*, a mohamedánok fő-

papjával való érintkezés is meg lesz a boszniai mohamedánoknak engedve. Végül kifejezi ez az egyezmény azt az óhajt, hogy monarchiánk és Törökország között kereskedelmi szerződés jöjjön létre és ebben különféle anyagi kedvezményt helyez a törökök részére kilátásba. Egy pontban befejezésül szó van arról is, hogy a kapitulációk tárgyában még külön egyezmény fog majd létrejönni.

A nagy küzdelem így befejeződött. Szerbia teljesen leszerelt és 1909. március 30-án a hatalmakhoz intézett jegyzékében kijelentette a szerb kormány, hogy a Boszniában előállott változások következtében nem érzi magát jogaiban érintve s ennél fogva kötelezi magát arra, hogy ellenállásával felhagy, Ausztria-Magyarországgal szemben való politikáját megváltoztatja és hadseregét a rendes békelétszámmra szállítja, A szerbek veresége tehát teljes volt, mert a nagy hanggal megindult mozgalom teljes leszereléssel végződött. Montenegro azonban, amely szerencsés családi politikája révén különben is elég kedvező pozíciót tudott magának már kivívni az európai politikában, most is jól járt, amennyiben a hatalmak beleegyeztek abba, hogy a berlini szerződés 29. cikkének, amely Montenegro szuverenitásának a korlátozásáról intézkedik, néhány része módosíttassék. Jelesen: 1. megszüntették azt a rendelkezést, mely szerint Montenegro nem tarthat se hadihajókat, se hadilobogót, 2. megszüntették azt a rendelkezést, hogy Antivári kikötője és valamennyi montenegrói vizek minden nemzetek hadihajói elől elzárva maradnak, de ezzel szemben 3. megállapították, hogy az antivári kikötő megtartja kereskedelmi jellegét és nem szabad azt hadi kikötővé átalakítani. Azután 4. megszüntették azt a tilalmat, mely szerint a tenger és a skutari tó közti területen nem szabad erődítéseket emelni. Továbbá 5. a tengeri és egészségügyi rendszetnek s a tengerészeti törvényeknek addig Montenegróra nézve Ausztria-Magyarország által történt ellátása iránt a hivatkozott 29. cikkben megállapított rendelkezések fel lettek függesztve. 6. Megszűnt az az

intézkedés, hogy Montenegro elfogadja a Dalmáciában érvényes tengerészeti törvényeket. 7. Megszűnt az az egyezmény is, melylyel Montenegro az 1878-ban nyert területén vasút és ut építésére és fentartására kötelezte magát, melyen teljes közlekedési szabadságot köteles biztosítani. 8. Mindezzel szemben természetesen megszűnt Ausztria és Magyarország abbeli kötelezettsége is, hogy a montenegrói kereskedelmi lobogót konzuli oltalmában részesítse. Mindezen megegyezéshez és pedig úgy a konstantinápolyihoz, mint a montenegrói ententéhez is a hatalmak hozzájárultak – különösen ki kell ennek a sikerénél emelni a német birodalom határozott és félremagyarázást nem tűrő szövetségesi hűségét, mely a bonyodalmak elsimításánál elsőrendű fontossággal birt – s így az annexió ténye teljes befejezést nyervén, Boszniát és Hercegovinát, mint Ausztria és Magyarország által annektált területet, monarchiánk integráns alkotórésze gyanánt kell most már tekintenünk.

III.

Bosznia és Hercegovina története. – A bosnyák és szerb-horvát nép eredete. – Az első kötetek a magyar birodalommal. – A magyar impérium alá tartozó bosnyák hűbéres királyság. – A patarénius-mozgalom. – Tvrtkó bosnyák király. – A nemzeti királyság bukása. – Mátyás király, mint Bosznia új meghódítója. – A török uralom kezdete. – Közigazgatási berendezés. – A bosnyákok áttérése az izlámra s ennek okai. – A török hódoltság kora.

A bosnyák kérdés politikai, társadalmi és gazdasági oldalának megértéséhez okvetlenül szükséges, hogy a történelmi múltat, amely azon a területen lejátszódott, egészen ismerjük. Az annektált tartományoknak sokkal hosszabb történelmi múltjuk van, mint amekkora a felettük lezajlott török uralomnak a kora. Hisz az a terület, amely tőlünk, illetve a magyar határtól délre, a mai Boszniát és Hercegovinát foglalja el és Dalmácián át a tengerig terjed, már több, mint 1000 év előtt is a történelemben jelentékeny szerepet játszott. A dalmát szigetek és Dalmácia nem egy tengerparti városa hellén telepítvény volt, Pharos szigetéből lett a mai Lessina, Issából a mai Lissa, míg Ragusa ősi neve Epidaurus volt, Kattaroé pedig Rhison. Ott, az Adria tengerpartján, már sok száz év előtt előkelő kultúra honolt és ennek a

vidéknek a kereskedelem szempontjából értékes helyzete természetsszerűleg irányította erre az akkori kultúra zászlóvivőinek a figyelmét. Érthető, hogy a telepítések első sorban és különösen a tenger partján folytak le, mert hisz a kereskedelem e pontokon volt leginkább a kifejlesztésre alkalmas, de ezenkívül már a Balkán belsejébe is el-elhatolt a hódítók hatalma, sőt a mai Bosznia és Hercegovina a népvándorlás korában szintúgy kivette a részét a nagy átalakulásokból, mint a többi európai föld.

A VII. században történt aztán, hogy arra a területre, amely ma Horvátországnak, továbbá az anektált tartományoknak nyugati részét alkotja, később pedig ennek kelet felé elhúzódo szárnyába is egy, a mai Galícia tájékáról jött harcias nép faj, az úgynevezett fehér horvát, települt le. Konstantin bizánci császár írja, hogy a fehér horvátok családostul Dalmácia tájékára kerültek, ahol akkor az avarok laktak. Érthető, hogy kemény küzdelemre került a dolog, amelyben a horvát vitézség kimutatására elég alkalom kínálkozott, s amely az avarok teljes legyőzésével végződött. Bizánc örömmel szemlélte ennek az új fajnak a térfoglalását, mert ez reményt nyújtott neki arra, hogy az avarokkal való örökös küzdelmének most már vége szakad. Ugyancsak Konstantin említi, hogy a horvátok a meghódított országot zsupán-ságokra osztották, amelyeket a bánok vezetése alatt kormányozták. Konstantin azonkívül megemlékezik a szerbek letelepüléséről is ugyanazon vidéken, míg Leó császár a horvátokról és szerbekről bővebben szólva, azt mondja, hogy azok nagyon hasonlítanak egymáshoz, úgy életmódjukban, mint szokásaikban. Mindkét nép kitarító, a testi fáradságot nem ismeri, asszonyaik erkölcsösek, foglyaikat kímélettel kezelik, szóval oly nép mind a kettő, amely az általános emberi érzelem szempontjából is csak örömmel üdvözölhető. A bosnyák történelem egyik alapos ismerője, *Thallóczy* véleménye szerint tény ugyan, hogy a VII. század folyamán Zára vidékén és a Csetina folyó környékén több szláv

*Jajce,
a bosnyák királyok egykori székhelye a Pliva vízesésével.*

törzs telepedett le, de ezek közül csak az egyiknek volt a neve *hrvati*, egy másiké meg *srbi* és e törzsnevekből származott azután a horvát és szerb nemzet végleges elnevezése. Azt Thallóczy történelmi kutatásai alapján szintén valószínűnek tartja, hogy Bizáncban örömmel üdvözölték a szláv törzsek letelepülését és pedig az ott az avarokkal szemben követett politika miatt. Akkortájt különben Boszniának még csak a Boszna folyó vidékét nevezték, amelyen azután ezek a kis nemzetek, vagyis a különböző szláv törzsek, lassanként meghonosodtak, azonban törzsi önállóságukat megtartották és az egyes törzsfők a horvát királyoknak csak névleg hódoltak meg, mert mindegyik a maga nemzetségében tulajdonképpen feltétlen hatalmat gyakorolt. – Mikor aztán Magyarország a XI. században annak tudatára ébredt, hogy tenger nélkül az államot a fejlődés magasabb fokára emelni nem tudja, akkor csakhamar szemet vetett úgy Dalmáciára, mint annak a hátsó országát képező Boszniára is és II. Béla alatt hatalmunk már kiterjedt a mai Bosznia egész vidékére, amelyet akkor Rámának neveztek s ezért használta a király is e címet: „*JRex Ramae*”. De tartsuk meg az események sorrendjét.

Bosznia tulajdonképpen soha szoros értelemben vett független állam nem volt, mert igaz ugyan, hogy uralkodói később megkapták a királyi címet, ámde ezek mindig más fejedelmektől és pedig túlnyomórészt a magyar királyoktól voltak függő helyzetben. Hazánkkal Szent László idejében jutott először kapcsolatba Bosznia s ennek a történeti háttere a következő. Amikor a kelet-római császárok Bulgáriát leigázták és Szerbia egy részét is elfoglalták, akkor még a mai Bosznia, melynek egy része akkortájtban Horvátországhoz tartozott, nemkülönben Dalmácia is, virágzó állapotban voltak. A XI. század végén azonban, a horvát király elhalálózásával, miután annak örököse nem volt, felesége, Ilona királynő, aki Szent László magyar királynak volt a nővére, királyi testvéréhez fordult a végből, hogy ez az országában ki-

ütött lázadást elfojtsa. Szent László eleget tett nővére kérésének, hatalmas sereget indított Horvátországba és el is foglalta annak jelentékeny részét. A hódítás munkáját azután utóda, Kálmán király folytatta. Mert a leigázás nem volt teljes, amennyiben Szent László halálával ismét felütötte fejét a forradalom, úgy hogy Kálmán királyunk Álmos hercegnek, az ő ottani helytartójának a segítségére megint hadsereggel volt kénytelen az országba menni, s ekkor fejlődött ki benne a magyar tengeri hatalom megállapításának az eszméje, különösen, amikor Spalato alatt ütötte fel táborát, amely város a győztes magyar királynak meghódolt, utána pedig Zára és a többi tengerparti erősség is. A helyzet tehát ekkor az volt, hogy a tengerpart és Horvátországnak, meg a mai Boszniának a nyugati része már elismerte a magyar impériumot, úgyhogy Kálmán király belátta annak a szükségét, hogy az e területek *mögötti* tartományokat is a saját hatalma alá hajtsa s ezért seregével Ráma területére, majd Kulmiába, vagyis a mai Hercegovinába ment, ahol hasonló diadalt aratott. *Ez időtől kezdve már Ráma királyának írta magát, amint ezt az 1103-ban a spalatói érseknek adott kiváltságlevél aláírása is tanúsítja.* Az idők folyamán azonban a területek elnevezéseiben bizonyos eltolódások konstatálhatók, amennyiben akkor Horvátország – nem tekintve azt, hogy a mai Szlavónia egyáltalában nem tartozott akkor még területéhez – inkább mai kiterjedésétől délre, részben Dalmáciát, részben pedig nyugati Boszniát foglalta magában s e szerint kétféle Horvátországról is beszélnek az akkori kútfők: az egyik volt a tengerparti, a másik a szárazföldi. A mai értelemben vett Bosznia – mint jeleztük – csak a Boszna folyó vidékére terjedt ki, míg azon területnek tágabb értelemben vett elnevezése Ráma volt. A László és Kálmán-féle hódítások mindé tartományokra egyformán kiterjedtek, egyrészt azért, mert amikor Ilona királynő királyi bátyját igényeinek megóvása végett behívta hazájába, a hódító király az akkori Horvátország egész területét hatalma alá hajtotta, de másrészt

meg egyáltalában nem valószínű, hogy Kálmán királyunk akkor, amikor a dalmát tengerpart meghódítását oly sikerrel vitte keresztül, meglegegedett volna egyedül annak a keskeny földszalagnak az elfoglalásával, amelyet ma Dalmáciának nevezünk, holott jól tudta ő, hogy az a hódítás csak akkor lehet állandó, ha a tengerparti erősségek mögött levő szárazföld is neki hódol meg. Épen ez oknál fogva az e korbeli Bosznia története tulajdonképpen azonos Horvátországnak és Dalmáciának a történetével és az elkülönülés csak későbbi történeti fejlődésnek a következménye.

IV. Béla még határozottabban kiterjesztette a magyar impériumot Bosznia felett, amelyet nem hódoltatott meg ugyan akként, hogy szorosan az anyaállamhoz kapcsolta volna, hanem – mint hódításaikkal általában az árpádházi királyok tenni szoktak – hűbér-országgá tette ezt a tartományt is, amely köteles volt neki háború esetén sereget adni. Bosznia ekkor bánságokra oszlott s ezek közül a legnagyobb szerepet az u. n. bosnyák bánság vitte, amely a mai Felső-Boszniából s a Posavinából, vagyis a Szávától délre eső területből állott, míg a mai nyugati Szerbiában akkor a macsói bánság létesült. Ez időben a bosnyák bánok hatalma mindig aszerint ingadozott, amint családi befolyásuknak vagy akaratuknak a magyar királyokkal szemben érvényt tudtak szerezni. Voltak egyes hatalmas nemzetségek, mint pl. a Subic-nemzetség, amelyből a Brebiri grófok származtak, akik a XIII. század végén oly óriási hatalmat gyakoroltak azon a vidéken, hogy magukat egész bátran Bosznia urainak írták. Amikor később Magyarország trónjára az Anjouk kerülnek, a Brebiri grófok hozzájuk csatlakoznak s minthogy akkor tulajdonképpen hatalmukban tartották Nyugat-Boszniát és Dalmáciát, képzelhető, hogy a viharos időkben trónra került Róbert Károlynak ez a segítség akkor jól esett, de később, úgy látszik, nagyon is ki akarták használni önállóságukat, mert nemsokára kemény összetűzésre került a sor a Brebiriek és Róbert Károly között,

amely azoknak a megtörésével végződött. Egy másik nagy nemzetség volt a Boszna mentén, Banjalukától délre székelő Prijezda-nemzetség, amely már régen felvette a katolikus hitet, amiért is IV. Béla különösen kedvelte és sok ajándékkal halmozta el. A magyar királyokkal való barátság meg is hozta azután a nemzetségeknek a sikerek egész láncolatát, mert míg a magyar királyokkal háborúskodó bánok letörtek s a Subic-nemzetség egyik hős tagját, Mladent, Róbert Károly báni méltóságától megfosztva, fogságra vetette, addig a nemzetség egy másik tagja, István, a magyar királyok segítségével a bosnyák nemzeti dinasztia megalapítója lett. Ez a fejedelem a Kotromán nevet vette fel s elvette Dragutin István leányát, Erzsébetet, aki V. István magyar királynak az unokája volt. Kotromán fia, Kotromanics István bosnyák fejedelem azután 1323-ban Róbert Károly magyar királytól az egyesített Boszniát hűbérül kapta.

Ez időben már élénk küzdelem folyt Boszniában egy különös s akkortájt jelentékeny szerepet játszó szekta, a *bogumilok* vagy másként *patarénusok* kiirtása végett. A bogumilizmus, amennyire az ma megállapítható, Kisászában, Örményországban keletkezett s alapítója Mani volt, aki után ezt a szektát így is nevezték: *manicheus*. Ez a vallás a régi sémita ősmondáknak, a jóról és a gonoszról táplált perzsa és turáni dualisztikus világfelfogásnak, a buddhista morálnak és a keresztény formáknak volt csodálatos vegyülete. Szertartásaiban titokzatos és babonás s hiveit annyira tudta fanatizálni, hogy nem egy szívesen szenvedte el a vértanúhalált, az igazáért való meggyőzésében. Bulgáriában egy lángelkü terjesztője akadt a manicheusok felekezetének egy Bogumil nevű pap személyében, akitől aztán az összes szláv balkáni népek az új szekta elnevezését vették.

A bosnyákok nagy örömmel üdvözölték a bogumilizmus tanait. Nem csoda, hiszen ez a hegyeiben szétszórt nép úgyis szólna teljesen vallási gondozás nélkül élt. A katolikus papok

nem törődtek vele s így kész prédául kínálkozott egy oly vallás tanai részére, amely egy naiv nép lelki és képzeletvilágával számolva, meghagyta hittételeiben a túlvilági, az emberfeletti, a varázslatos jelenségek fogalmát. Mikor aztán Bogumil tanai nagyon is elterjedtek, akkor hirtelen akarta ezt a papság kiirtani s evégett a legjobb szövetségesnek a hithű és katolikus magyar királyokat vélte, akik annak a kornak felfogásához képest szintén kötelességüknek tekintették az eretnekség irtását. Tudjuk, hogy Nagy Lajos épúgy, mint Mátyás király, a hódító politikán kívül, mint keresztény fejedelmek is kötelességet véltek teljesíteni akkor, mikor a bosnyák lázadásokat levertek s ott állandó magyar impériumot óhajtottak létesíteni, mert így kilátásuk nyílt arra, hogy a magyar főhatalom kiterjesztésén kívül, elérik egyúttal az eretnek tanok kiirtását is. A bosnyák benszülöttek azonban, minden üldözés dacára is kitartottak a bogumil hit mellett, elannyira, hogy még fejedelmeik is a látszat kedvéért ugyan felvették a katholicizmust, sőt a pápaság parancsait is teljesítették, de azért titokban a bogumil szertartásokat gyakorolták, amint ez a híres Kotromanics Istvánról is bebizonyosodott. Ez örökös versengésben igen gyakran a magyar érdek szenvedett azután sérelmet. Mátyás király boszniai hadjáratairól tudjuk például, hogy azokat a pápa anyagilag támogatta, azért, hogy az eretnekség üldözése sikeres legyen, de különben szintén Mátyásnak a pápához irt panaszos leveleiből győződhetünk meg arról is, hogy mindannyiszor, amikor a bosnyákok látszólag a katholicizmusnak meghódoltak, akkor a pápaság nyomban megvonta a magyar királytól a támogatást, úgyhogy azoknak hódító politikája állandó sikerekre támaszkodni alig tudott.

Kotromanics István halálával Tvrtkó bánt, Kotromanics unokaöccsét nevezte ki Nagy Lajos magyar király 1357-ben bosnyák bánná és Kulmiát, vagyis Hercegovinát, mely öröklés jogán Erzsébet királynőt illette meg, szintén birtokába vette ekkor a magyar király. Néhány évvel később, *1371-ben, Tvrtkó, Nagy*

Lajos engedelmével, felvette azután Bosznia és Hercegovina királya címét s a milesevoi kolostorban megkoronáztatta magát.

Ezzel az aktussal kezdődik a tulajdonképeni bosnyák királyság korszaka, A bánság helyébe most már a királyság került, a báni méltóságot a királyi trón váltotta fel. Ámde ennek dacára beigazoltnak látjuk az előbbieken állított tételünket, mely szerint Bosznia teljesen független ország sohasem volt, mert hisz királysággá is csak Nagy Lajos királyunk engedelmével lett; bizonyos tehát, hogy Magyarországgal szemben Boszniát, még királysággá emelése után is, bizonyos hűbéri meghódolás kötelezte. A sors mostohaságát mutatja különben, hogy amint a XIV. század végére esik Bosznia királyságának a megszületése, épugy ez a század hozta magával Bosznia hanyatlásának, majd elbukásának a csiráját is. Tvrtko megkoronázása után ugyanis alig hét évre először dúlja végig Boszniát egy török csapat Lala Sapin pasa vezérlete alatt, amikor pedig Nagy Lajos királyunk elhalt és felesége, Mária királynő s anyja Erzsébet, a trón megtartása érdekében nagy küzdelmeket voltak kénytelenek itthon végigszenvetni és Tvrtko is ellenük fordult, a török újból felhasználta ezt a zavart és 1389-ben a Rigómezőn súlyos csapást mért a bosnyákokra. Ebben az ütközetben esett el Lázár szerb fejedelem is s halálával a balkáni szerb impérium megdőlt, sőt alig egy emberöltő után az előkelő szerb nemzetségek már a török mellett harcolnak, a szultán seregében. Tvrtko még elég ügyesen tudta a törökkel való békekötés alapjait egyengetni, de utódai alatt már mind több és több vereségben van része a bosnyáknak, és a bosnyák királyság 1463-ban Tomasevics István halálával meg is szűnik. Behódol ekkor a töröknek a kereszténység elleni küzdelemben oly sok kemény csatát megvívott bogumilok csapata is, amely felveszi az izlámot és a későbbi időben a török uralomnak egyik legmegbízhatóbb támaszává lesz. Kulmia még hamarabb meghódolt a félholdnak. Ennek a tartománynak az urai eredetileg a Hrvoja-család tagjai voltak,

akik 1448-ban III. Frigyes német császár engedélyével felvették a hercegi címet és ezóta nevezték tartományukat Hercegovinának, vagyis Hercegföldének, amelyet aztán Szent Szávának ajánlottak fel, de már a bosnyákokkal egyidejűleg meg is hódoltak a szultánnak.

A bosnyák *hűbéres királyság* helyébe 1463-ban Mátyás királyunk *magyar uralma* lépett, amely kereken 60 esztendeig tartott és a régi bosnyák királyságnak különösen északi és északnyugati részére terjedt ki. Mikor ugyanis Bosznia a törökök elleni küzdelemben elesik, Mátyás király 1463-ban az u. n. Krajnába, vagyis Banjaluka és Jajce vidékére siet és három havi kemény harc után elfoglalja Jajce várát. Ennek – mint Thallóczy egyik monográfiájában írja – az akkori politikai viszonyok szempontjából akkora volt a jelentősége, hogy Mátyás király II. Pius pápának Jajce vára bevétele után azt írja, hogy azt a sebet, melyet Bosznia romlása ejtett a kereszténységen, most már be lehet hegeszteni. E diadalmas hadjárat befejeztével Mátyás király boszniai kormányzóvá, vagyis alkirállýá tette meg Szapolyai Imrét s azután visszatért hazánkba. A szultán most már békét akart kötni Mátyással s kijelentette, hogy átadná neki Boszniát és Hercegovinát is, a pápa azonban lehetetlenségnek tartja a hitetlenekkel való békekötést, azért megakadályozza annak létrejöttét. Közben Mátyás figyelme megoszlik észak és dél között, míg ugyanis emitt a bosnyák kérdés tartja minden erejét lekötve, addig északon a hussziták elleni hadjárat veszi igénybe hadseregét. Ennek dacára a bosnyák harcokban az akkori magyar nemzetségek legelölkelőbbjei állandóan részt vesznek. A Telekiek, a Bánffyok, a Batthyányok, a Kállayok mind ott szerepelnek ekkor a Boszniában küzdő magyar csapatokban, *Ujlaky Miklós kedves emberét pedig 1471-ben bosnyák királlyá nevezi ki Mátyás király*, de a tartomány igazgatását azontúl is Szapolyainál hagyja, úgyhogy Ujlaky kitüntetése inkább méltóságszámba ment, tényleges hatalom átruházásával azonban nem járt. –

1480-ban újra beüt Boszniába Mátyás király s ismét siker kíséri útját. De azután, mintha elszakadna a bosnyák vállalkozásba vetett reményének a fonala, újabb hadjáratba nem fog. A magyar impérium élt még azonban továbbra is Boszniában. Mikor ugyanis Mátyás király meghalt, az ottani alkirályságot természetes fia, Corvin János vette át és ekkor még úgy Jajce, mint Tuzia vára egész 1505-ig magyar kézen volt s míg Hercegovina már 1483-ban végleg meghódolt a töröknek, addig a boszniai magyar impérium megszűntének évül csak 1528-at lehet megjelölnünk, amikor Garbonoki István Jajce várát feladta s a török oda bevonult. Bosznia eleste tehát körülbelül összeesik a mohácsi vész idejével és kétségtelen is, hogy a Magyarországra Mohácsnál mért óriási csapásnak volt ez is természetes következménye. A XVI. század folyamán azután a győztes félhold teljesen berendezkedett Boszniában, amely munkájában jelentékeny segítségére volt az, hogy az őslakosság nagy része átpártolt hozzája, áttért a mohamedán hitre és a török uralomnak lett leghívebb szolgálja. A győzelmes török hadjáratok idejéből nem egy olyan bosnyák nemzetség nevét olvassuk, amely akkor *wette* fel a mohamedán hitet, amikor már belátta, hogy a győzelmes ellenséggel szemben a további ellenállás hiábavaló. E tekintetben a Szokolovics-család különösen nagy jelentőségre *tett* szert híres tagjának, a Szokolovics Mehmed pasa fővezér neve alatt ismeretes török hősnek működése által. E meghódoltakból lettek azután Bosznia katonai és polgári hivatalnokai, akik a legnagyobb kegyetlenséggel bántak el ama honfitársaikkal, akik nem akartak az izlámnak meghódolni. Bosznia 1583-ban egy pasa főkormányzósága alatt u. n. pasalikká lett, amelyet négy szandzsákra osztottak fel: Sarajevóra, Zvornikra, Banjalukára és Pozsegára (ez utóbbi a mai Szlavónia területén). Minden szandzsák élén egy-egy bég állott, a lakosságnak pedig az a része, mely az izlám-tól tartózkodott, a legszomorúbb rabszolgasorba került s ezekből lettek a *ráják*.

Részlet Jajce környékéről.

Érdekes, hogy a bosnyákoknál milyen könnyű szerepe volt a mohamedán térítésnek, amely pedig igazán nem mondható erőszakosnak, hisz történelmi tény, hogy a török, vallási szempontból, türelmes. Nem becsüli ugyan meg a más vallását, de hitéért nem is üldözi, hanem inkább megveti; az azonban távol áll tőle, hogy valakire a maga vallását ráerőszakolja. Jellemző tehát, hogy míg Magyarországon, dacára másfél százados uralmának, e téren nem tudott semmi eredményt elérni s a magyarság ősi hitéhez hű maradt a török hódoltság idejében is, addig a bosnyákok önként vették fel a hódító hitét, sőt még ma is tapasztalhatjuk, hogy ők az izlámnak fanatikus rajongói. Ennek magyarázatát tán abban lelhetjük meg, hogy egyrészt a bosnyák úgysis örökös harcban állott a katholicizmussal és bogumil hite miatt sok üldözésnek volt kitéve, úgyhogy a százados küzdelem után szinte jól esett neki, hogy egyszer már az uralkodó valláshoz csatlakozhatik, amely neki állandó nyugalmat ad. De azonkívül nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az alacsony kultúrájú népeknek naív világfelfogását különösen élénken tudja megragadni az izlámnak a fantázia minden eszközével dolgozó ereje. Hisz a török harci diadalok kulcsát is elsősorban abban kell keresnünk, hogy a mohamedán a túlvilágot a maga érzéki szempontjai szerint kiszínezett, minden földi jóban dúslakodó paradicsomnak képzei, mely után természetszerűleg vágyakozik, míg ezzel szemben a keresztény morál szigorúsága, amely azt mondja, hogy minden földi gyönyörűségnek az elmúlásával a túlvilágon csak lelki örömeket élvezünk, a szigorúbb erkölcsi felfogás nélküli, vagy a műveltség alacsony fokán álló népre természetesen nem lehet olyan befolyással, mint a muzulmánok vallása.

A XVI. század végétől kezdődőleg Bosznia és Hercegovina története megszűnik egy önálló állam története lenni. Épúgy, mint Törökország egész területén, ott is hatályba lépett a mohamedán uralom, sok árny- és kevés fényoldalával. A lakosságot

tisztára mint adófizető alanyt tekintették, amelyből a legutolsó csepp vért is kiszipolyozni a török közigazgatásnak mindennapos feladata volt. De hisz ezen nem is csodálkozhatunk, amikor azt tudjuk, hogy az adót nem maguk az állami hatóságok szedték be, hanem azt versenytárgyalásokon bérbeadták. Képzeltető most már, hogy az a bérlő, aki így az adószedés jogát megszerezte, milyen kegyetlenséggel hajtotta be annak a legutolsó részletét is, csakhogy minél nagyobb jövedelemre tehessen szert.

Ezzel együtt járt a hivatalnokoknak a megvesztegethetősége, a korrupció, amely szerte Törökországban pusztított. – A magasabb rangú hivatalnokok, különösen az akkori kor viszonyaihoz képest, hihetetlen nagy jövedelemre tettek szert és bár igaz, hogy a török felfogás szerint a legalacsonyabb sorsú ember is felküzdhetette magát a legmagasabb polcra, de ennek megvolt a maga káros következménye is, amennyiben nem egyszer teljesen tudatlan, a műveltség híján levő elemek kerültek vitézségük révén vezetőállásokba, úgyszólván szinte valószínű kell elfogadnunk azt az adomát, amely egy ilyen sorsból felkapaszkodott nagyvezérről szól, hogy midőn előtte említették Ausztriának Velencével és Oroszországgal való szövetségét, azt kérdezte, hogy hol van Velence, szomszédja-e az Oroszországnak?

A XVIII. század végén ráterelődött Ausztria és Magyarország figyelme is Boszniára. A széles látókörű Kaunitz kancellár már foglalkozott a balkáni politikának főbb kérdéseivel és hogy nagyobb tervekkel forgatott agyában, azt bizonyítja az a tény is, hogy megbízta Pray Györgyöt, a hírneves magyar tudóst, azon adatok összegyűjtésével, amelyek a magyar királyoknak Boszniára való jogigényeit igazolják. Pray a megbízásnak eleget is *tett*, de Kaunitz vállalkozását nem folytatta, úgyszólván a bosnyák kérdés gyakorlati megoldása még soká váratott magára, dacára annak, hogy a dinasztia kedvelt hadvezére, Radeczky, szintén felhívta a közfigyelmet a bosnyák probléma ügyes megoldására.

A XIX. század folyamán azután Boszniában úgyszólván minden-
napossá lett lázongások és forrongások természetszerű alapot
nyújtottak monarchiáinknak arra az erélyes fellépésre, amelyet
a berlini kongresszuson követett s amelynek oroszlánrésze
Andrássy Gyula gróf nevéhez fűződik.

IV.

Az annektált tartományok területi és vallási viszonyai. – A lakosság foglalkozása. – Kivándorlás. – Az 1910-iki alkotmánytörvények, különösen a polgári alapjogok, a járási tanácsi intézmény, az egyesülési és gyülekezési jog. – A tartománygyűlés szervezete, ügyköre és a választói jog.

Az 1908-iki annexió jogilag teljesen megváltoztatta a gyakorlatban addig már úgylis megszűntetett boszniai török uralom képét és e tekintetben a befejező munkálatokat az 1910. február 17-iki legfelsőbb rendelettel kibocsátott új alkotmánytörvények hozták meg. Mielőtt azonban ezek bővebb taglalásába bocsátkoznánk, néhány szóval óhajtjuk jelezni az annektált tartományokra vonatkozó területi, továbbá a lakosság vallását és foglalkozását feltüntető viszonyokat.

Bosznia és Hercegovina kiterjedése kereken 51,000 négy-szögkilométer, tehát a két tartomány körülbelül akkora, mint Szerbia, vagy mint Csehország, lakossága pedig az 1910. december végén megejtett népszámlálás szerint a következőleg állapítható meg: a férfilakosság kereken 994.000, a női lakosság kereken 902.000, így a lakosság összes száma kereken 1,896.000. Ha tudjuk, hogy az okkupáció alkalmával a lakosság száma alig

haladta meg az egy milliót, akkor a szaporulat kétségbevonhatlan jeleit kell megállapítanunk, sőt e tekintetben pozitív adataink vannak már az 1895-ik évből (ekkor volt ott lenn az első, szabályszerűen véghezvitt népszámlálás s a mostani lélekszámot az akkori eredményhez viszonyítva, azóta is kerekén 328.000 lélek a szaporulat). Hitfelekezet szerint és százalékokban kifejezve a következőleg oszlanak meg a bosnyákok és hercegovinaiak: legtöbb közülök a szerb görögkeleti (43.47%), azután a muzulmán (32.28%), majd a katolikus (22.87%), míg a többi vallásokra csak tört százalékok jutnak s ezek közül első-sorban említést érdemelnek a spanyol zsidók, körülbelül $\frac{1}{2}$ -al) egyéb zsidók körülbelül $\frac{1}{3}$ %-al, az evangélikusok több mint 73%-al, míg a maradék kis hányad az egyéb vallásúakra esik. A szaporodás a férfinemnél kedvezőbb, mint a nőinél, amint általában a statisztika ezt majdnem mindenütt bizonyítja, a felekezetek közül pedig aránylag a legkedvezőbb szaporodást az evangélikusok mutatják, aminek azonban természetesen egyedül a bevándorlás az oka, míg a boszniai őslakosság sorából a legnagyobb szaporodási arányt a spanyol zsidók mutatják, a görögkeletiek és a katolikusok pedig körülbelül egyforma számokkal szerepelnek. A mérsékelt szaporodásnak a főoka a kivándorlás, amely 1909-ben is meglehetősen megnövekedett. A jelzett évben ugyanis 2966 személy vándorolt ki Boszniából és Hercegovinából, akik közül 2538, tehát az összes kivándorlottaknak 85% mohamedán volt és ezek közül majdnem kivétel nélkül mind – számszerint 2531 – az európai Törökországba vándorolt ki. Ha tudjuk azt, hogy közvetlenül az annexió után a kivándorlás ugyanily arányban meglehetősen erős volt, de azután jelentékenyen csökkent, akkor emez újabb erős kivándorlási vágyat csakis a gazdasági helyzettel tudjuk megmagyarázni, amely a mohamedán lakosokat nem tudva a modern keretekbe beilleszteni, kívánnatossá teszi reájuk nézve annak az államnak a felkeresését, amely azonos vallásánál fogva mintegy az anyaország szerepére

látszik előttük hivatva lenni. Tekintettel azonban arra, hogy a bosnyák mohamedán a török nyelvet nem érti, felette valószínűtlen, hogy állandó boldogulását ott el tudná érni és remélhetjük, hogy rövid időn belül ez a kifelé való törekvés megszűnik és sikerülni fog a mohamedánokra nézve is a kormánynak különben is velük szemben mindig nagyon tapintatos eljárása útján elfogadható helyzetet teremteni. Ami a lakosság foglalkozását illeti, az túlnyomórészt földművelésből él, míg egy csekélyebb rész iparral foglalkozik, a zsidóság pedig úgyszólván a kereskedelemnek egyedüli gyakorlója. A legutóbbi népszámlálásnak erre vonatkozó statisztikai adatai, melyek e kérdés részleteire nézve kétségkívül igen érdekes felvilágosításokat nyújtanának, sajnos, még nem kerültek nyilvánosságra.

Hogy a vallási megoszlás e különben egységes nemzet kebelében milyen válaszfalat alkot, erről bővebben megemlékezni később lesz alkalmam, most pedig a modern Bosznia életének a megismerése végett áttérhetünk alkotmányuknak az ismertetésére, belefoglalván ennek a keretébe mindazon idevágó törvények rövid megbeszélését is, amelyekkel Bosznia és Hercegovina modern színvonalra lett helyezve.

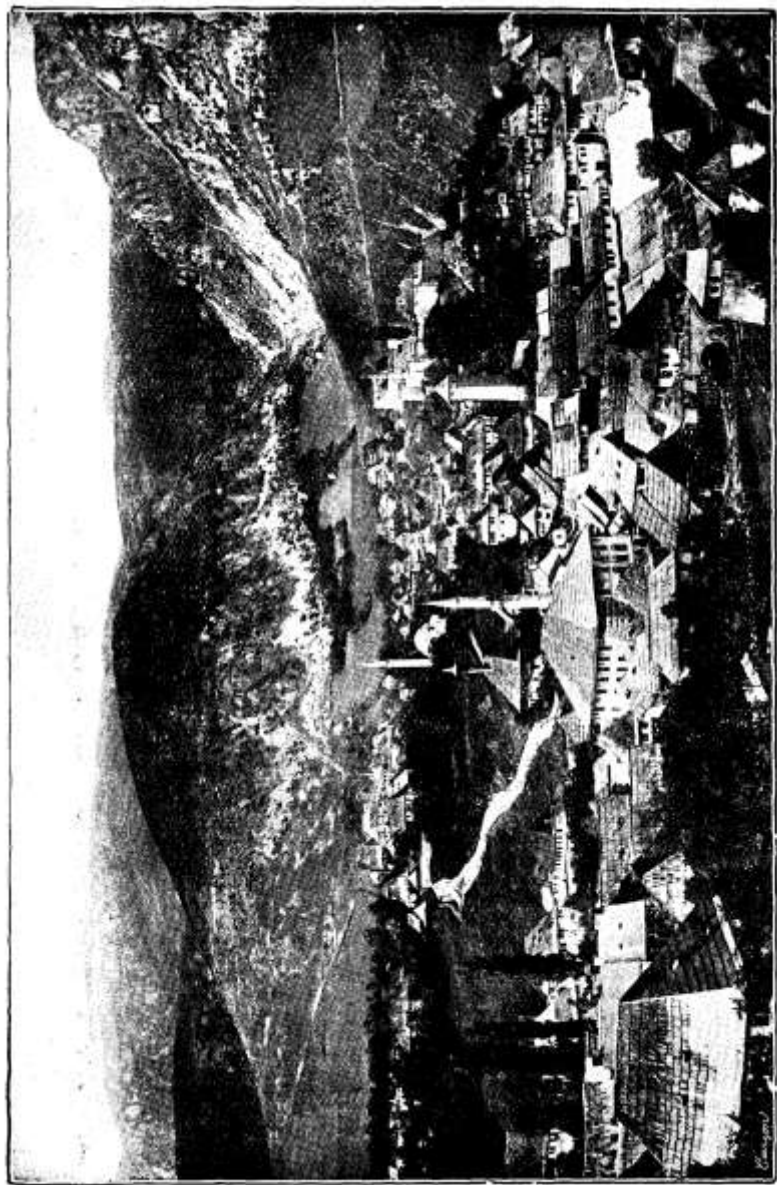
Őfelsége 1910. február 17-én Bécsben kelt elhatározásával egy legfelsőbb rendelet útján tudatta Bosznia és Hercegovina népével, hogy az 1908. október 5-iki fejedelmi szózatban foglalt ígéretéhez képest alkotmányos intézményeket ad nekik, nemkülönben jogi helyzetük teljes rendezése s belső ügyeik szabályozása végett is uralkodói jogából kifolyólag intézkedéseket tesz. E rendeletben a Felség kiemeli azt, hogy Bosznia és Hercegovina közigazgatásának az 1880. VI. t.-c.-ben s a hasonló tartalmú 1880. február 22-iki osztrák törvényben meghatározott alapjai mindaddig, amíg e törvények alkotmányos alapon meg nem lesznek változtatva, továbbra is érvényben maradnak s dacára annak, hogy az annektált tartományok most alkotmányos intézményeket kapnak, ez a körülmény az önekik a monarchia

két államával szemben megállapított jogviszonyukat nem érinti. A fejedelem abszolút hatalmából kifolyólag adott alkotmány-törvények a következők:

1. a tartományi önkormányzati szabályzat,
2. a tartomány gyűlési választási rendtartás,
3. a tartománygyűlési ügyrendről,
4. az egyesületekről és a gyülekezési jogról szóló s
5. a járási tanácsról intézkedő törvény.

Az első helyen említett törvény megállapítja, hogy Bosznia és Hercegovina egységes, külön közigazgatási terület, amely a közös minisztérium felelős vezetése és főfelügyelete alatt áll, míg a közigazgatás és a törvények végrehajtása a Sarajevóban székelő bosnyák-hercegovinai tartományi kormányt illeti, amely a bosnyák-hercegovinai közigazgatás vezetésével megbízott közös minisztérium (de szorosabban véve: a közös pénzügyminisztérium) alá van rendelve s ügyvezetésével annak felelős. Megállapítja továbbá az önkormányzati szabályzat azt, hogy a bosnyák katonai intézmények a monarchia védőerejének az alkotórészei, azután, hogy az annektált tartományokban addig is fennállott jogszolgáltatási és közigazgatási hatóságok szervezetüket ezutánra is megtartják és ugyanoly ténykedést fejtenek ki, mint aminőt eddig kifejtettek. E tekintetben változtatás csak az 1880. évi VI. t.-c. alapján lehetséges és pedig akként, hogy a monarchia két államának a kormányai az esetleges változtatásra nézve a közös minisztérium részéről meghallgatandók.

Az idézett törvény megállapítja további folyamán azt, hogy a törvény előtt minden bosnyák tartományi illetőségű egyén egyenlő, viszont a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőséget különféle módokon lehet megszerezni és pedig leszármazás, törvényesítés, férjhezmenetel, ottani közszolgálatban állás és adományozás által, tehát általánosságban akként, mint ahogyan az állampolgárság megszerzésének a módjai minden kulturállamban ismeretesek. Lakó- és tartózkodási helyét Boszniában mindenki szabadon vál-

Travník.

toztathatja, úgyszintén mindenkinek van ingatlanszerzési képessége is és szabadon választhatja ki-ki keresetforrását is. Az állampolgári jogok sorában fontos azután a személyes szabadság joga, amelyet a törvény most már szintén kifejezetten megvéd, kimondva, hogy bírói letartóztatásnak csak a törvény által előírt esetekben és eljárás alapján van helye, továbbá, hogy törvényes bírójától senki el nem vonható, végül, hogy a bíró független s hivatása gyakorlásában önálló. Törvényes megállapítást nyert aztán a lelkiismeret szabadsága s a vallás szabad gyakorlata s ezzel egyidejűleg kimondatott, hogy öt elismert hitfelekezet van az annektált tartományokban és pedig az izlamita, a szerb orthodox, a római és görög katolikus, az ágostai és helvét evangélikus és az izraelita, amelyek bármelyikének a követői is polgári és politikai jogaikat egyformán élvezik, sőt a hitfelekezetek belső ügyeiket is szabadon intézhetik és övék marad különféle intézeteik és alapítványaik birtoka s élvezete is. Kimondatott ezenkívül a *sériátjog* alkalmazása az izlamiták családi, házassági és örökösödési ügyeiben. Mint politikai jog nyert megállapítást a nyelvhasználat és a nemzeti jelleg megőrzésének a joga is, a sajtószabadságot pedig kifejezetten megteremti ez a törvény, mikor a cenzúrát eltörli s kijelenti, hogy véleményét akár szóban, akár írásban vagy nyomtatásban mindenki szabadon nyilváníthatja, továbbá, hogy a nyomtatványoktól a postai szállítás jogát közígazgatási úton elvonni nem szabad.

A továbbiakban dekretálva van a tudomány és a tanítás szabadsága, amennyiben tanintézetet kellő képesítés mellett bármely odavaló egyén alapíthat. A magánlak-, a levélpósta- és távirótitok, valamint a tulajdon sérthetetlen s ez alól a törvényes kivételeket csak törvény állapíthatja meg; kérvényezési és gyűlekezési joga mindenkinek van. Háború esetén azonban, *vagy belső zavarok kiütésekor, a kormány az összes politikai jogok gyakorlását* vagy az egész országra, vagy annak egy részére nézve legfelsőbb felhatalmazás alapján korlátozhatja vagy fel-

függesztheti. Ez utóbbi rendelkezés tehát implicite az egész pacifikáció munkáját még bizonytalannak veszi, mert hisz kétségtelen, hogy egy már teljesen konszolidált viszonyok között levő államban nem lehetne szó az öspolgárjogok hatályának bármikor való felfüggesztéséről, itt azonban, ahol még csak új az alkotmány, melynek a gyakorlati életben való következményei egyelőre beláthatatlanok, szükség volt ilyen óvatossági intézkedésre is.

Mielőtt a bosnyák államjog legfontosabb új intézményének, a tartománygyűlésnek s az ezzel összefüggő választási rendtartásnak az ismertetésére térnénk át, néhány szóval megemlékezhetünk az említett február 17-iki oktrojált alkotmány azon részleteiről is, amelyek a járási tanácsról, nemkülönben az egyletekről és a gyülekezési jogról szólnak. Ami mindenekelőtt a járási tanácsot illeti, ezzel az annektált tartományok helyi közigazgatását óhajtották a modern kor követelte színvonalra helyezni, mert bár egyéb téren a 32 év óta életben levő rezsím sok mindenféle hasznosat alkotott, de a községek önálló fejlődése tekintetében abból az elmaradottságból, amelyben a bosnyák városok és falvak századokon keresztül voltak, azokat ily hirtelen kirántani alig lehetett. A járási tanácsról szóló törvény elvileg kimondotta tehát azt, hogy a közigazgatási járáások ügyeinek intézésében való közreműködés céljából járási tanácsokat létesítenek, amelynek tagjait a járásnak a választói választják és a megbízatás díjtalan, viszont azt elfogadni mindenki köteles, kivéve, ha hajlott (60 életévet meghaladott) kora vagy betegsége ebben megakadályozza. A választás 6 évre történik, de akként, hogy 3 évenként a tanács fele megújul. A járási főnök meghívására minden esztendőben rendszerint kétszer ül össze a járási székhelyen a tanács. A tagokat – mint jeleztük – választják, de akként, hogy két érdekeltségi csoportot, vagyis kúriát alkotnak a választók és pedig külön szavaznak a falusi községek s külön a városok és a legtöbb adót fizetők. Meg nem választható a járási tanács tagjává az, aki 24 életévét még be nem töltötte, atyai

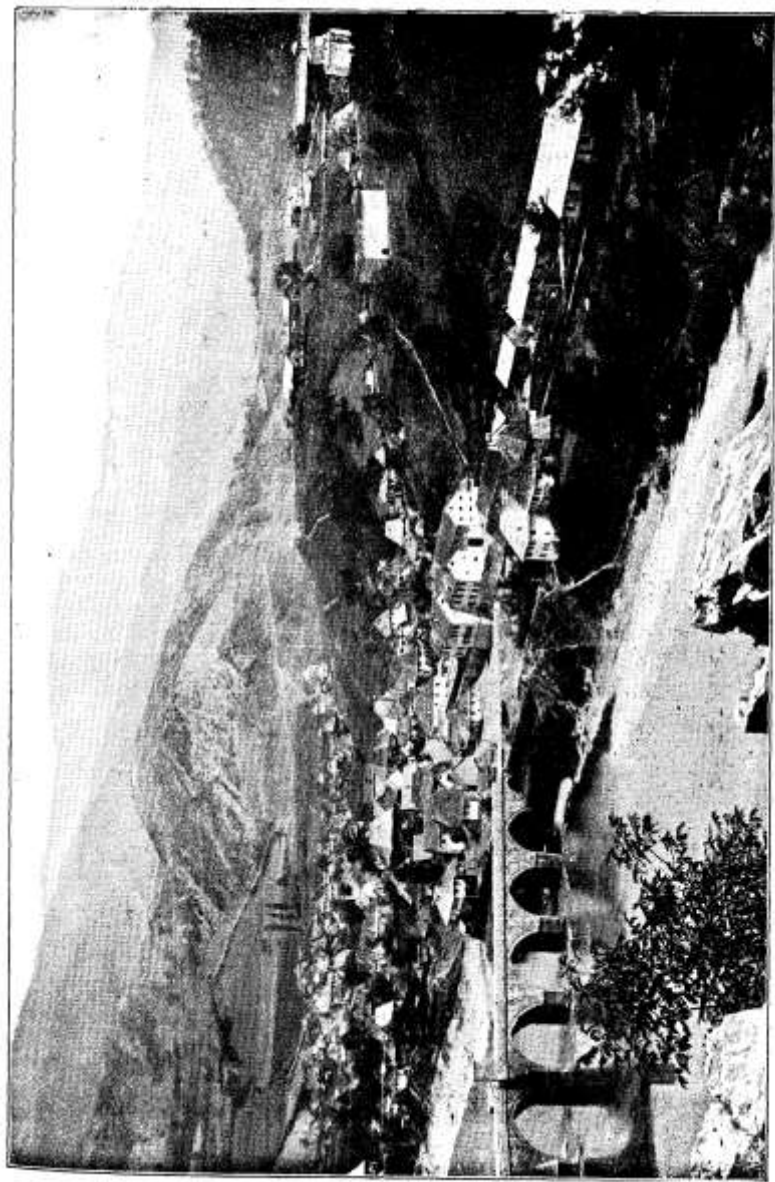
hatalom, gondnokság vagy csőd alatt áll, továbbá, aki büntett vagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt el lett ítélve. A járási tanácsnak hatásköre a következő tárgyakra terjed ki: a közmunkák, a mezőgazdaság és állattenyésztés fejlesztése, a közoktatás, a vásár-, az ínségügy, járási intézetek létesítése és igazgatása, szegényügy, közegészség, állategészségügy és a falusi községek ügykezelésének az ellenőrzése.

Látható ezekből, hogy ez ügkör akként van összeállítva, hogy annak a lakosságnak, amely mindakkoráig nem igen foglalkozott a közigazgatással, hanem azt szokta meg hosszú időn keresztül, hogy mindent helyette a hivatalnokok végezzenek, kedvet ad a közigazgatásban való részvételre. Ebben a működésben tehát a bosnyák polgárságra nézve bizonyos megtisztelüsszerű rejlik, annál inkább, mert a járási tanács a tartományi kormánynak, ha az őt megkérdezi, bármely ügyben véleményt is adhat, sőt a maga véleményét kívánság formájában a tartományi kormánynak bármikor tudomására hozhatja, ami nagy szó az itteni, az abszolutisztikus kormányzáshoz szokott nép előtt. Hogy pedig a járási tanács hatásköre anyagilag is biztosíttassék, kimondja a törvény azt, hogy a tanács által létesített intézmények anyagi költségeinek a fedezésére joga van a tanácsnak bizonyos alapokat igénybe venni és pedig a járási segélyalapokat, azután az italmérési adóból a kormány által neki juttatott részt, joga van továbbá pótdót is kivetni és pedig 2-4%-ot. Tekintettel azonban az átmenet nehézségeire, illetőleg arra, hogy egy kezdő autonómiánál a tartományi kormány az ellenőrzés jogát a kezéből ki nem engedheti, a törvény azt is dekretálja, hogy a járási tanács határozatai a kormány által mindenkor jóváhagyandók s azok csak ez esetben lesznek jogérvényesek. A tanács határozatait a járási hivatal, illetőleg a járási főnök hajtja végre, akinek e munkánál a járási tanács által kiküldött egyes szaktanárságok szintén a rendelkezésére állanak. A tanács elnöke a járási főnök. E törvény rövid ismertetéséből tehát ki-

világlik az, hogy az annektált tartományokban az addig még hiányzott közigazgatási önkormányzat alapjai helyesen vannak lerakva s kilátást nyújtanak arra, hogy a lakosság mihamar meg fogja kedvelni a saját maga közigazgatásának a dolgait s azon keretekben, amelyeket neki a törvény szab, részt is fog venni a községek, illetve járások közigazgatásában. Kétségtelen azonban, hogy rövid idő múlva, amint a kezdet nehézségein átesnek majd, sikerülni fog a járási önkormányzat hatáskörét is kibővíteni.

Az egyesületekről szóló törvény értelmében az annektált tartományokban egyesületeket alakítani szabad, de csak úgy, hogy azok működésük megkezdése előtt az alapszabályokat a tartományi kormánynak bejelentik, amely azután erre engedélyt ad, míg ha azt megtagadja, akkor a közös minisztériumhoz felbevezésnek van helye. Jogában áll a kormánynak felosztatni az oly egyesületet, amely alapszabályszerű hatáskörét túllépte, törvényellenes határozatokat hoz, vagy általában a közrend ellen irányuló tevékenységet fejt ki. Politikai egyesületeknek sem külföldiek, sem nők, sem kiskorúak a tagjai nem lehetnek és ezen egyesületek minden tagjuknak a nevét 3 nap alatt a közigazgatási hatóságnak bejelenteni tartoznak. A gyülekezési jogról szóló törvény értelmében népgyűlések, vagy egyáltalában olyan gyűlések, amelyeken korlátozás nélkül mindenki megjelenhetik, bármikor tarthatók, ha megelőzőleg 3 nappal a gyűlés céljának, helyének és idejének megjelölésével az illetékes elsőfokú közigazgatási hatóságnak be lettek jelentve és az a hatóság részéről tudomásul lett véve. Külföldiek a népgyűléseknél sem rendezők, sem egyéb vezetők nem lehetnek s a törvényes kellékek megtartásáért a gyűlés rendezői saját személyükben felelősek. A hatóság minden gyűlésre képviselőt küldhet ki, aki a szónokokat meginthati, sőt, ha ennek nem volna foganatja, a gyűlést fel is oszlathatja. Megállapítható ebből, hogy a gyülekezési törvény így általában megfelel azoknak a vezérelveknek, amelyek

Bosna-Visegrad a Drina partján.

minden kulturállamban e fontos politikai jog gyakorlására nézve rendszerint követettni szoktak.

De térjünk át az új bosnyák alkotmány legfontosabb kérdésének, t. i. a törvényhozó hatalom szervezetének, ügykörének, nemkülönben a választójog miként való gyakorlásának az ismeretetésére. E kérdésben nehéz probléma előtt állott a minisztérium akkor, mikor a bosnyák választójogot kellett neki megoldania. Bosznia és Hercegovina lakosai ugyanis az egész török uralom alatt semmiféle politikai joggal nem bírtak, azt megelőzőleg pedig, a háborús évszázadokban, mint a félműveit nemzeteknél általában szokásos volt, csupán csak azok gyakoroltak némi befolyást a közhatalom vitelére, akik az ország ügyeiben vagyonnuknál, vagy előkelő méltóságuknál fogva jelentősebb szerepet játszottak. Bosznia és Hercegovina tehát alkotmányos szempontból valóban szűz terület volt. Ez a nép még soha alkotmányos intézményeket nem ismert s bár kétségtelen, hogy műveltebbjeinek tanulmányai és az életben szerzett tapasztalatai révén tiszta fogalma volt arról, hogy mi az alkotmányos életnek a kelléke s mi annak a célja és előnye, de nagyon jellemzőnek tartom azt az egyik boszniai járási főnök által nekem elmondott adatot, hogy amikor a múlt évi tavasszal tartott tartománygyűlési képviselőválasztások alkalmával az egyik járásnak a parasztjait felhívták, hogy válasszanak képviselőt, dacára a különféle felvilágosításoknak, amelyeket kaptak, azok nem voltak képesek megérteni, hogy mi is tulajdonképpen a képviselői funkció és mi az ő teendőjük akkor, amikor egy ily megbízottat küldenek a *saborba*. Egy ilyen népnek a politikai iskolázottságát tehát nem lehet egyszerre, rohamosan keresztülvinni, hanem tapintattal, akként kell azt valóra váltani, hogy míg egyrészt a nép maga is érezze és értékelje azt, hogy ő neki most oly jogai vannak, amelyeneket *azelőtt nem* élvezett, egyúttal az ország kormányzásával járó felelősség súlyát is teljes mértékben átértse.

Az irányadó körök előtt tehát az első kérdés, amely meg-

oldást keresett, az volt, hogy a választójogot általánossá tegyék-e, vagy cenzushoz kössék? Mindkettő megokoltnak látszott, mert egy félművelt országban a cenzusnak sokkal több a jogosultsága, mint egy, a kultúrával megbarátkozott államban, de viszont hol van a garancia arra, hogy pl. a kellő anyagi cenzussal bíró bosnyák választó jobban át tudja érteni az ország ügyeinek a lényegét, mint a cenzust meg nem ütő, de különben esetleg elegendő tapasztalattal bíró, idegen országokban is járt polgár? Az értelmi cenzust csak nagyon alacsonyra lehetett volna szabni, mert hiszen ott még főiskolai képzettséggel bírók nagyon kevesen vannak, sőt még ha egyedül az elemi iskolai képzést is fogadták volna el a cenzus alapjául, akkor is vitás lett volna, hogy elég demokratikusnak vehetnők-e ezt a megállapítást, tudva azt, hogy a mohamedánok iskolái még ennek sem felelnek meg, mert a mohamedán, u. n. *mekteb-iskolák* a kulturállamok elemi iskolái színvonalának mélyen alatta állanak. Nem szabad azonban elfelejtkezni arról a nagy választófálról sem, amelyet Boszniában az egyes vallásfelekezetekhez tartozás állít a polgárok közé. Alkalmunk volt már reámutatni arra, hogy a muzulmán ősi kiváltságai alapján még ma is csak félvállról tekint a görögkeleti és katolikus bosnyákokra, míg ez utóbbi kettő, érezve a másikkal szemben együttes számbeli fölényét, ma már a mohamedánokat mindenünnen ki akarja szorítani. E nehézségek a közös minisztériumot a választási törvény megszerkesztésénél arra indították, hogy egyrészt elfogadják az általános választójog eszméjét, amely szerint megadják a választójogot bizonyos korhatár mellett minden odavaló férfinak, de a vagyon s a műveltség nagyobb jelentőségének az arányában oly rendszabályokat létesítsenek, amelyek a szám szerint sokkal kisebb intelligens elemeknek az ő értelmi képességükhöz mért befolyást biztosítanak, épúgy, mint a nagyobb vagyonnal rendelkezőknek is. A vallási különbözőségekből származó ellentéteket pedig akként oldották meg, illetve egyenlítették ki, hogy minden csoportnál

az egyes vallásfelekezetek részére külön alcsoportot alkottak az ahhoz tartozó választók számára és csak ritka kivétellel engedték meg a különféle vallásúaknak egy csoportban való tömörülését. Ez alapon a bosnyák választási rendtartás, amíg egyrészt megvalósítja az általános választói jog eszméjét, addig másrészt gondoskodik a kisebbségek képviseletéről is, illetőleg dekretálja az aránylagos képviselet elvét s végül azáltal, hogy a különféle vallásfelekezeteket különféle kúriában csoportosítja és az intelligens elemeket külön választja a falusiaktól: az u. n. érdekképviselet elvét is törvénybe foglalja.

E meglehetősen komplikált választójognak a főbb elvei a következők. Az aktív választójog ahhoz van kötve, hogy a választó férfi, legalább 24 éves s önjogú legyen és az annektált tartományokban legalább 1 év óta állandóan tartózkodjék, hogy ott tartományi illetőséggel bírjon, vagy pedig, ha nem is bír ott tartományi illetőséggel, azonban olyan magyar vagy osztrák állampolgár legyen, aki ott, mint tartományi közigazgatási tisztviselő, tanerő vagy vasúti alkalmazott áll szolgálatban, vagy végül valamely ottani községben választójoggal bír. Eszerint bizonyos feltételek fenforgása esetén a nem odavalóknak is megadja a törvény a választójogot, t. i. akkor, ha azok a monarchia valamelyik államából való, de ott alkalmazásban álló közhivatalnokok, míg máskülönben a tartományi illetőséget a választójog elengedhetetlen feltételének tekint. Ez a kérdés kissé bonyolult s bár ehelyütt nincs alkalmam kitérni annak a közjogi problémának a bővebb megbeszélésére, amelyet a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőségnek a megállapítása, helyesebben szólva, ennek a választójognál feltételként való felállítása idézett elő, mégsem mulaszthatom el rámutatni arra a visszásságra, hogy a bosnyák vagy hercegovinál alattvalónak eszerint csak tartományi illetősége van, amely neki országos – hogy ne mondjam: állampolgári – közjogi minőséget ad, de ennek dacára a bosnyák választójog a magyar és osztrák köztisztviselőknek megadja a

jogot a bosnyák törvényhozás hatalmában való részvételre. Már most közjogi alapelv, hogy egy ország törvényhozó hatalmában csak az vehet részt, aki annak a polgára, idegeneknek a választójogot az államok meg nem adják. Nos tehát, a Boszniához való tartozás is, vagy az állampolgári jog, vagy csak a tartományi illetőség fogalmi körébe kell, hogy tartozzék. Ha azonban a tartományi illetőség egyenlő értékű az állampolgársággal, akkor az osztrák vagy magyar állampolgár ott idegen, tehát semmi körülmények között az ottani törvényhozó hatalomban részt nem vehet; ha pedig ez a közjogi minőség – minthogy nem is lehet egyéb – csupán tartományi illetőség, akkor lehetetlen a választójogot egyedül csak az ott alkalmazott osztrák vagy magyar közhivatalnokokra szorítani, hanem meg kellene azt adni minden ott levő osztrák vagy magyar állampolgárnak is. Az igaz, hogy azt a kényes kérdést: vajjon milyen legyen az annektált tartományok közjogi helyzete, e törvény nem érinti, de ime, már az első pontnál is beigazolódik ennek az eljárásnak a helytelensége. Akármilyen lehet is tehát ennek az ügynek a politikai eldöntése, azon előbb-utóbb túl kell esni, mert különben az ellentmondások egész sora keletkezik a mai helyzetből. Visszatérve most már a választói jogosultságra, kiemeljük, hogy abból ki van zárva mindaz, aki csőd alatt áll, büntett vagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt el van ítélve, vagy vizsgálat alatt áll, végül nem választanak a tényleges katonák, azonban a katonai hivatalnokok igen.

Maga a tartománygyűlés 72 választott képviselővel s azon kívül 20, virilis joron ott helyet foglaló taggal bír. Hivataluknál fogva tagjai a tartománygyűlésnek először is az öt elismert felekezet közül négynek a főpapjai, és pedig a mohamedánoknak 5, a görög-keletieknek 5, a római katolikusoknak 4 és a sara-jevói sefard-izraelita hitközségnek 1 főpapja, míg a protestánsok – bár, mint fentebb említettük, elismert felekezetet alkotnak – csekély számukra való tekintettel, a tartománygyűlésben külön

Trebinje.

képviselettel nem bírnak. De hivatalánál fogva tagja még a *sabor-nak* a sarajevói főtörvényszék, azután az ottani ügyvédi kamara, nemkülönb az ottani kereskedelmi és iparkamarának az elnöke s végül Sarajevónak, mint tartományi fővárosnak, a polgármestere. A virilis tagok eszerint az annektált tartományokban legnagyobb szerepet játszó vallási elkülönítésnek megfelelőleg a papi osztályból, nemkülönb a polgári elemnek tényleg vezető embereiből kerülnek ki. A 72 választott képviselő három kúriára oszlik, melyek közül az első 18-at, a második 20-at és a harmadik 34-et választ és pedig akként, hogy a kúriákban a három fő hitfelekezetnek, tehát a mohamedánnak, a görög-keletinek és a katolikusnak az arányszáma szerint oszlanak fel a mandátumok, úgyhogy az első kúriában, amelyet a legalább 140 K földadót fizetők, valamint az italmérési adó kivételével legalább 500 K egyéb adót fizetők, nemkülönb a főiskolai képzettséggel bírók, azután a lelkészek, a tartományi hivatalnokok, a tanerők, vasúti tisztviselők, katonai hivatalnokok és a nyugalmazott tisztek képeznek, 8 görög-keleti, 6 mohamedán és 4 katolikus mandátumot töltenek be. A második kúriában, amelybe a most említett kúriába nem tartozók, de egyébként választójogosultsággal bíró, tehát az általános kellékeknek megfelelő városi lakosok soroztatnak, nemkülönb a harmadik kúriában, amelyet a nem városi jelleggel bíró vidéki községek választói alkotnak, 23 görög keleti, 18 mohamedán és 12 katolikus mandátumot adnak a megfelelő felekezethez tartozó választók.

Az első kúriában, ahol az értelmiségi és vagyoni cenzus alapján adja meg a törvény a választójogot, egész Bosznia és Hercegovina egy választókerületet alkot, illetőleg minden szavazó annyi jelöltre szavaz ott, ahányat az illető hitfelekezet részére összesen megállapított az egész tartományra nézve a törvény, míg a második és harmadik kúria képviselőit választókerületenként kreálják, amelyben egy-egy hitfelekezet egy-egy alcsoportot alkot. A gyakorlatban tehát a dolog a következőleg fest: értel-

miségi és vagyoni cenzus alapján, vagyis az első kúriában, amelyet az egész ország alkot, a görög-keletiek nyolc jelöltre szavaznak, a mohamedánok hatra, a katolikusok négyre. Egy második kuriabeli választókerületnél pedig külön vannak megállapítva az egyes felekezetek részére megszabott mandátumok. Sarajevo fővárosnak pl. mohamedánjai egy képviselőt választanak s ugyancsak Sarajevónak, de egyúttal még a hozzátartozó néhány szomszédvárosnak katolikusai összesen egy képviselőt s épügy a sarajevói és a most említett városi görög-keletiek szintén egyet, míg pl. az izraeliták oly kevesen vannak a többi lakossághoz viszonyítva, hogy a két tartomány összes városainak az izraelitái együttesen csak egy mandátumot töltenek be.

A tartománygyűlés – vagy, amint ők mondják, a *sabor* – Sarajevóban ülésezik és hatásköre pontosan körül van írva. A képviselők, akiket 5 esztendőre választanak, az aktiv választójoggal bíró, legalább is 30 éves egyének sorából kerülnek ki, kivételével a Boszniában és Hercegovinában közigazgatási, tanügyi vagy vasúti alkalmazásban levőknek, akik, mint kormányközegek, képviselői megbízatást nem kaphatnak. A választás az első és második kúriában titkos, a harmadikban pedig nyilvános.

A tartománygyűlést Őfelsége hívja össze, elnökét és két alelnökét is ő nevezi ki és pedig akként, hogy az elnökségben a három legnagyobb hitfelekezet tagjainak képviselve kell lenniök. A képviselők az első gyűlésen ünnepélyes fogadalmat tesznek arra, hogy a Felség iránt való hűséget megőrzik és a törvényeket megtartják. A fejedelemnek joga van a sabort az öt év letelte előtt is felosztatni, amely esetben azonban félesztendő alatt az új választásokat meg kell ejteni. Amint a tartománygyűlés összehívása és felosztatása felségjog, épügy felségjog a törvények szentesítése is, de e tekintetben a törvény nagyon megszükiti a sabor hatáskörét, amely alól elvileg ki van véve minden olyan ügy, amely nemcsak az annektált tartományokat, hanem Magyarországot és Ausztriát, vagy ezek valamelyikét is érinti. Eszerint

nem lehet ott vita tárgyává tenni a véderőre vonatkozó, a kereskedelmi és vámszerződést illető, vagy a bankügyeket s általában semmi oly kérdést, amely a két állam egymáshoz való, vagy az annektált tartományoknak velük szemben fennálló viszonyára vonatkozik. Ennek dacára a sabor hatásköre mégis elég tág, mert hisz az eddigi abszolutisztikus kormányzás helyett most már az ő teendői közé lett felvéve az egész büntető-, magánjogi, telekkönyvi, kereskedelmi és váltójogi, erdő- és bányajogi törvényhozás, az egyesülési és gyülekezési jogra, a sajtóra, az egészségügyre, az iparra, az oktatás- és vallásügyre, az agrárügyekre, a közjóléti intézményekre, az adókra, a vasutakra és általában a forgalmi intézményekre vonatkozó ügyek, nemkülönben a községek szervezésére irányuló törvényhozási jog, tehát az egész tágabb értelemben vett belügyi közigazgatásnak minden fontosabb problémája.

Parlamentáris szempontból szintén még csak kezdő stádiumban van a sabor jogköre, amennyiben először is törvény állapítja meg azt, hogy a tartományi kormány a sabor által felelősségre nem vonható, tehát hiányzik itt még a modern parlamenteknek az a hatásköre, amellyel ők az állam végrehajtóhatalmát irányítani képesek, amit különben nem is lehet csodálni, hisz elvégre is egy kezdő alkotmányosságú államban, amelynek előbb végig kell küzdenie az alkotmányosság gyermekbetegségeit, nem lehet egy régi, kipróbált, oly végrehajtóhatalmat, amely ma is még a vezetésre és irányításra van hivatva, a politikai pártszervevények játéklabdájává tenni. Hogy pedig a tartományi kormány még inkább függetlenítették a sabortól, az ügyrend még azt is megszabja, hogy interpelláció tételéhez is legalább tíz képviselő együttes Írásbeli beadványa szükséges és a tartományi kormány még az esetben sem feltétlenül köteles arra válaszolni, csak amennyiben a fenforgó körülményekhez képest annak szükségét látja.

Az elnöknek rendkívül széles jogköre van. Ő a törvénynek

az őre s köteles arról is gondoskodni, hogy a tartománygyűlésben a rend fentartassék. Az ügyrenddel kapcsolatos kérdésekben meghallgathatja ugyan a képviselők véleményét, de dönteni önállólag van jogosítva. Az üléseket ő tűzi ki, a napirendet ő állapítja meg, a tárgyalásokat ő vezeti, ő adja meg a szót, ő teszi fel a kérdést, ő hirdeti ki az eredményt. Négy képviselőt rendbiztosnak kér fel oly célból, hogy ezek neki a tartománygyűlésen a rend fentartása végett segídkezzenek, a sabor hat jegyzőjét pedig szintén ő nevezi ki. A képviselői megbízás honorálásáról szintén történt gondoskodás, akként, hogy a képviselők 15 K napidíjat kapnak, de ha 8 napon túl igazolatlanul elmaradnak, akkor a napidíj fizetéseit beszüntetik. A kormány által beterjesztett törvényjavaslatokat az elnök adja ki az illető szakbizottságnak, vagy esetleg azt is kijelentheti, hogy azt azonnal a plénum köteles tárgyalni és ha a bizottság elé kerül a javaslat, akkor az elnök egyúttal megszabja a bizottság jelentéstételének a végső határidejét is, amelyet ha az meg nem tart, az elnök ennek dacára a plenáris tárgyalásra viszi a törvényjavaslatot. A sabor tárgyalási nyelve a szerb-horvát és e nyelven készülnek a hivatalos jegyzőkönyvek és a gyorsírói feljegyzések is, még pedig úgy latin, mint cirill betűkkel. Az elnök nagy hatásköre világlik ki abból az intézkedésből is, hogy neki joga van az ülés alatt a napirendet megváltoztatni, azonkívül pedig ő dönti el azt, hogy egy benyújtott javaslat felett csak általános vita tartassék-e, amely esetben egyszeri szavazással az egész javaslat sorsa eldől, vagy pedig még külön részletes vitát is tartsanak-e, külön-külön szavazásokkal? Mind e kiszemelt részletekből megállapítható, hogy a sarajevói tartománygyűlés hatásköre és egész működése – amint már említettük is – egy kezdő alkotmányosság jellegzetes szimptomáit mutatja, de nem lehet kétségünk az iránt, hogy kellő és megfelelő fejlődés esetén ez a most szűkre szabott jogkör majd bővülni fog. Benkó báró, a sarajevói tartományi kormány polgári adlátusa véleménye szerint ugyanis a sabor múlt évi nyári műkö-

dése a várakozást felülmúlta, igen tartalmas viták folytak le abban s minden országos ügy iránt való élénk érdeklődés jellemezte a képviselők működését. És bár kisebb zökkenések előfordultak, de a nyári ülésszak biztos reményt nyújtott arra, hogy a bosnyákok azt az alkotmányos aerát, amelyet az annexió következtében élveznek, meg is fogják becsülni s igyekeznek azt úgy kifejleszteni, amint azt hazájuk érdekei leginkább megkívánják.

V.

Bosznia és Hercegovina közigazgatása az okkupáció után. – Kállay Benjamin sikerei. – A tartományi kormány. – A tartományi főnök és polgári adlátusa. – A vidéki közigazgatás. – A posta és táviró. – A vasút. – A bíróságok és az alkalmazott jog. – A sériátbíráskodás. – A török ingatlanjog, különösen a mirije, a mulk és a vakuf. – A vallási elkülönülés és hatásai. – A mohamedán bosnyákok életfelfogása. – A mohamedán iskolák. – A mohamedán nők. – A magyar nyelv tanítása s e téren teljesítendő feladataink. – A bosnyák ifjúság magyarországi főiskolai képzése tárgyában legújabbán kibocsátott közoktatásügye miniszteri rendeletek.

Az 1880. évi VI. t.-c. értelmében az okkupált tartományok igazgatása a közös minisztériumra lett bízva s a három közös minisztérium közül a munkával aránylag legkevésbé elhalmozott pénzügyminisztérium volt az, mely a bosnyák adminisztrációval leginkább volt megbízható. Kállay Benjamin, ennek az időnek a közös pénzügyminisztere, nemes ambícióval fogta fel hivatását és ideális lelkületének egész melegével igyekezett azon, hogy a kulturális szempontból épügy, mint gazdaságilag teljesen elhanyagolt két tartományt magas színvonalra emelje. Szomorú képet mutatott ekkor Bosznia és Hercegovina. A sok százados török rabság teljesen elpusztított itt minden jólétet, s ami még esetleg megmaradt, annak a tönkretételéről gondoskodtak a korrupcióban hihetetlen eredményeket elért török tisztviselők. Monarchiánknak

azonban a szó szoros értelmében nemcsak kulturális és közgazdasági munkát kellett itt teljesítenie, hanem arra is kellett figyelmét fordítania, hogy a néppel megkedveltesse az új rezsimet, hogy érezze ott mindenki ennek a régi uralommal szemben erkölcsileg hasonlíthatatlanul magasabban álló színvonalat. Csakis egy ilyen, minden tekintetben kifogástalan és korrekt kormányzat számíthatott arra, hogy idővel sikerülnie fog majd neki az ellentéteket elsimítani és a népnek a lelkiületét is megnyerni, mert bizonyos, hogy e nélkül a mégoly odaadó buzgósággal keresztülvitt közigazgatás sem tud kellő eredményeket felmutatni. Szerencséje tehát a monarchiának, hogy az első szervezés munkája egy oly ember kezében összpontosult, aminő Kállay volt, kinek még ma is, oly sok évvel halála után, tisztelettel emlegetik a nevét bosnyák földön. Kállaynak a szerb felkelésről irt és a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában tavaly megjelent munkája előszavában beszéli el egy őszinte tisztelője s a munka sajtó alá rendezője, Thallóczy, hogy Kállay már régen készült arra a pozícióra, amelyet azután neki a politika fordulata juttatott. Már az okkupációt megelőzőleg behatóan tanulmányozta a balkáni viszonyokat s evégből be is utazta a bosnyák földet, értette annak a népnek a nyelvét, tanulmányozta a történelmét, politikailag pedig azt a meggyőződést hirdette, hogy monarchiánk természetes terjeszkedési területe a Balkán. Minő szerencse tehát, hogy ő indíthatta meg az újonnan szerzett területen azt a nagy kulturális munkát, ő, aki őszinte szeretettel karolta fel magát a foglалás eszméjét, aki tehát nem bürokratikus szárazsággal, hanem érző szívvel intézte annak az elnyomott népnek minden ügyét-baját. Szinte közmondásossá vált Kállaynak bosnyák elfogultsága, mert hiszen a viszonyokkal nem ismerősek elfogultságnak vélték azt, ahogyan ő az ottani viszonyokról s emberekről gondolkozott. Az ő közös pénzügyminisztersége alatt alakult ki tehát a bosnyák közigazgatás képe és pedig egyelőre abszolutisztikus formában. Bosznia és Hercegovina ugyanis jogilag nem volt a

Pocsitelj hercegovinál község nagy mecsetje.

mienk, ott tehát alkotmányos intézményeket létesíteni nem lehetett, meg kellett eszerint elégednie az alkotmányt szerető vezérnek is azzal, hogy Őfelsége abszolút hatalmából kifolyólag intézze ott az ország sorsát. Az idevágó s egybehangzó magyar és osztrák törvény alapján a közös pénzügyminisztérium tartotta kezében a két tartomány főkormányzatát, amelynek gyakorlati megvalósítása végett ennek a minisztériumnak a kebelében egy külön bosnyák osztályt állítottak fel, amely az ottani ügyek legfőbb intézéséről gondoskodik, azonban a miniszteriális rendszerből kifolyólag a döntés joga, tehát a felelősség is, magáé a közös pénzügyminiszteré marad, aki viszont ebbeli ténykedéseieért a két delegációnak felelős. Magyarország és Ausztria parlamentjeinek a delegációi, tehát a közös ügyek tárgyalásaira kiküldött országos bizottságai voliak azok, amelyek anyagilag Bosznia kormányzatát intézték, mert minden beruházáshoz és minden oly intézkedéshez amely a monarchia anyagi beavatkozását szükségessé teszi, elengedhetetlen volt a delegációk beleegyezése is. Azalatt a 32 esztendő alatt, amíg az okkupált tartományoknak alkotmányuk nem volt, a delegációkat lehetett mintegy az ő alkotmányos törvényhozó szervüknek tekinteni, mert hiszen azáltal, hogy ez a két országos bizottság tartotta kezében a Boszniára vonatkozó költségvetés jogát, egyúttal a legfőbb intézkedés jogát is a maga számára rezerválta. Ebben némi változás állott be a bosnyák alkotmány életbeléptekor, amennyiben most már a két tartománynak kereken évi 79 millió koronára rugó budgetjét az ottani tartománygyűlés állapítja meg, de tekintettel arra, hogy a közjogi helyzet még most sincs eldöntve s különben is minden, ügy elbírálásánál, amely Boszniára vonatkozik, a monarchia két államának, illetve kormányainak közvetlen befolyása van biztosítva, ezáltal a két állam tényleges beleszólása Bosznia ügyeibe még ma is törvényes alapon áll. Az 1910. év őszen megtartott delegációs ülések alkalmával több ízben volt vita tárgya az, hogy a delegációknak a befolyása a változott viszonyokhoz képest minő

keretek között mozogjon. Az osztrák delegációban a szláv irányzat szószólói, tehát a trializmus hívei egyenesen azt követelték, hogy a boszniai tartománygyűlés is delegáljon oda tagokat a bosnyák ügyek eldöntésére. Azonban természetes, hogy az ilyen tendenciák nemcsak a tényleges jogállapotot védő közös minisztérium, de különösen a dualizmushoz ragaszkodó magyar politikusok részéről a leghatározottabb visszautasításban részesültek, mert bizonyos ugyan, hogy a delegációknak jogköre azáltal, hogy a Boszniára vonatkozó budgetjog kisiklott a kezeik közül, csökkent, ámde nem lévén még megváltoztatva Bosznia közjogi helyzete, bizonyos, hogy törvényhozási szempontból a delegáció a legalkalmasabb orgánus arra, hogy a két állam a maga nézetét, óhajait s akaratát a bosnyák ügyekre nézve kifejtse.

Míg a közös pénzügyminisztérium és a delegációk a bosznia-hercegovinai közigazgatásnak legfőbb intéző szervei, addig a helyi közigazgatás vezetésére nyomban az okkupáció után Őfelsége abszolút hatalmából kifolyólag egy tartományi kormányt állított fel Sarajevóban. Ehelyütt alkalmasnak véljük kiemelni a „*tartományi*” szónak a helyességét, ellentétben a szerte használt „*országos*” jelzővel. Az osztrák bürokrácia által használt hivatalos terminológiában a sarajevói kormánynak ez a címe: *Landesregierung*. Igaz ugyan, hogy a *Land* szót magyarra rendszerint úgy fordítjuk: *ország*, ámde ez mint jogi, különösen közigazgatásjogi fogalom az osztrák gyakorlatban a *birodalommal* szembe állítva *tartományt* jelent. A magyarban a birodalom szót aránylag ritkábban használjuk, úgyhogy nálunk nincs, mint Ausztriában, birodalmi gyűlés, hanem országgyűlés, nincs birodalmi miniszter, hanem Magyarország minisztere. Ha azonban e kifejezéseket a szigorú német terminológia szemüvegén át vizsgáljuk, akkor nem szabad elzárkóznunk a precizitás követelte megkülönböztetések elől. Bosznia és Hercegovina az osztrák közigazgatásjogi felfogás szerint *tartomány*, az élén álló hatóság tehát *tartományi* kormány, nem pedig, mint a helytelen, illetve ezen distinkciókat nem eléggé

megfigyelő fordítások visszaadják a címet, *országos* kormány. Helyes volna tehát, ha a jövőben mi magyarok különösen megfigyelnök ezt a különbséget, amelyből sokszor messzeható következtetéseket lehet vonni. Különben a magyarországi német sajtó sem eléggé figyelmes ilyen kérdések iránt, amennyiben számtalanszor olvassuk német lapjainkban az országos intézményekre a „*Landes-*” címet, holott sokkal helyesebb volna, hogyha ezt nem így, hanem a „*Reichs-*” vagy a „*Staats-*” jelzőkkel tenné megkülönböztethetővé.

A sarajevói tartományi kormányt akként szervezték, hogy az egészen az élén egy magasrangú katona áll, aki ennél fogva nemcsak a közigazgatásnak a feje, hanem egyúttal a karhatalomnak is a parancsnoka. Ez kétségtelenül teljesen megokoltnak mutatkozott abban az időben, mikor még a belső zavargások óhajtandóvá tették azt, hogy a legfőbb intézkedési jog egy ember kezében összpontosuljon, sőt még talán akkor sem volt ez felesleges, mikor a közbéke ugyan már helyreállott, azonban alkotmányos uralom még nem volt, mert ily módon a Felsőnek egy bizalmi embere a két tartomány összes közhatalmát bírta, tehát a felelősség tekintetében is ez a megoldás helyesebbnek mutatkozott. Az alkotmányosság óta azonban ez az intézkedés már idejét múlta, mert valóban alig lehet magyarázatát adni annak, hogy egy alkotmányosan kormányzott országrész polgári közigazgatása is legfőbb fokon egy tábornok kezében legyen. Hisz ma már a közigazgatás annyira külön szakképzettséget kíván, hogy az a tartományi főnök tulajdonképpen teljesen ki van szolgáltatva a főtisztviselőknek és igazában csak gépies munkát végez akkor, mikor az ő felelősségére és az ő nevében teszik meg ott az intézkedéseket. A tartományi főnök régebben a boszniai és hercegovinai hadtestnek volt a parancsnoka, jelenleg pedig hadseregfelügyelő, aki mellé a tulajdonképeni polgári kormányzás vezetésére az u. n. polgári adlátus van rendelve és ez utóbbi a közigazgatásnak valódi feje. Az adlátus egy államtitkári

rangban levő, kipróbált közigazgatási tisztviselő, akinek a kezében futnak össze a két tartomány adminisztrációjának a szálai. Mellette maga a tartományi kormány a helyi főkormányzatnak legmagasabb orgánuma.

A tartományi kormány nagyjában akként van szervezve, mint egy minisztérium, de természetesen a miniszteri jogkörök nélkül, minthogy ez a közös pénzügyminisztériumnak van fenn tartva. Van a tartományi kormánynak négy ügyosztálya és pedig az általános és közigazgatási, az igazságügyi, a közgazdasági és a pénzügyi, amelyek között van mindaz a teendő szétszétva, melyet minálunk a vonatkozó minisztériumok gyakorolnak. Minden ügyosztály élén egy osztályfő áll, míg ennek az udvari és kormánytanácsosok, titkárok, fogalmazók és a segédszemélyzet vannak alárendelve. Az adlátus elnökletével havonta tanácskozássra jönnek össze az osztályfőek, ahol azután a fontosabb ügyeket megbeszélik s az adlátus ennek alapján tesz a döntés iránt a tartományi főnöknek előterjesztést.

A vidéken a közigazgatás, amely különben ma már teljesen el van választva a bíraskodástól, akként van organizálva, hogy a két tartomány hat kerületre van felosztva és pedig Sarajevo, Mostar, Dolni-Tusla, Banjaluka, Travnik és Bihács, melyek élén egy-egy ker. előljáró áll, kinek azután a közigazgatásban különféle segédszervei vannak rendszeresítve; így a rendes fogalmazó-személyzetten kívül a kerületi orvos, a kerületi tanfelügyelő stb. A kerületek járásokra oszlanak fel, amelyek élén a járási előljáró áll, tehát míg a kerület körülbelül megfelel a mi megyénknek, addig a járás ugyanolyan szerepet tölt be, mint a mi megyei járásaink. A járásfőnök mellett szintén kellő számú személyzet működik. A közigazgatás legalsó foka a község, amely azonban még a két tartomány túlnyomó részében egészen szervezetlen, amennyiben a községek önkormányzata még csak most van kialakulóban, mert a lakosság alacsony műveltsége és vagyoni színvonala eddig még nem engedte meg az autonómia ez alsófokú

orgánumainak a kifejlődését, de e tekintetben is megindult már a civilizáció munkája és évről-évre nagyobb körben kezdik már a községi önkormányzat jelentőségét ennek megfelelőleg felismerni. E tekintetben érdekes Banjaluka példája, ahol a hatóságnak sikerült már keresztülvinnie azt, hogy a nagyon is szétszórta épített város nagy költséget kívánó csatornázási és kövezési, meg világítási költségeinek a fedezésére megszavaztak elég tekintélyes pótdót is.

Az okkupáció alkalmával a postát és ezzel együtt a távíró is a katonaság vette kezelésébe s ez azóta is az ő kezében maradt. Ma már bizonyára túlhaladott álláspont az, hogy posta- és távírószolgálatot katonák lássanak el egy civilizált országban, ámbár kétségtelen, hogy ők ezt a feladatot Boszniában kifogástalanul végzik. Hogy azonban a háborús időben teljesen megokolt, de ma már nem helyes rendszer megmaradt, ennek két oka van. Az egyik az, hogy azt a sok továbbszolgáló altisztet, akik a két tartományban a postánál és távírónál vannak alkalmazva, máshol elhelyezni nem tudják, holott bizonyos, hogy amint ezen szolgálat alól felmentik őket, az államnak kötelessége egyéb ellátásukról gondoskodni; a másik ok pedig, amely a postának katonai kézben hagyását megokolja, az, hogy még nincs elég nagy odavaló illetőségű hivatalnok, amely a posta kezelését átvehetné. Bizonyos ugyanis, hogy az újonnan megalakult tartománygyűlés azt az irányt követi, mely szerint minden közhivatalt lassanként csak odavalókkal kíván betölteni. Most a bosnyákok között szakképzett pósthivatalnokok még nagyon kevesen vannak, tehát a vezetőkörök is jobbnak vélik megvárni majd azt az időt, mikor e tekintetben is a maguk embereivel tudják ellátni a megüresedett teendőket.

Míg azonban a posta és távíró katonai kézben van, addig a *polgári* közigazgatásnak egy, újabban igen nagy eredményeket feltűntető, közgazdasági jelentőségében is fontos ága a vasúti szolgálat. Nem akarok itt arra kitérni, hogy vajjon milyen jelen-

tósége van a vasútnak egy ország fejlődése szempontjából, hiszen ez minden kétségen felül áll, de azzal mégis kell foglalkoznunk, hogy a vasút az annektált tartományok közgazdasági életének milyen mértékben és milyen terjedelemben tényezője? A vasút a tartományi kormány hatásköréből ki van véve és a döntés, illetve rendelkezés joga vasúti kérdésekben közvetlenül a közös pénzügyminisztériumnak van fentartva. Hivatalnoki karában, nemkülönben egyéb alkalmazottjai között legtöbb az osztrák állampolgár, azután a magyar s végül a bosznia-hercegovinai illetőségű, amit azzal lehet megmagyaráznunk, hogy az első szervezés alkalmával leginkább Ausztriából vették át a tényleges vasúti tisztviselőket. Az alkalmazottak összes száma közel kétezer. Forgalmi eszközei több, mint kétszáz lokomotívból, több, mint háromszáz személykocsiból és negyedfélezer teherkocsiból állanak. A legutóbbi statisztika szerint a vasút bevételei kereken évi 15 millió koronára rúgtak, amivel szemben a kiadás 10 és fél millió korona volt, azonban rendkívüli beruházásokra is nagyobb összeg lévén szükséges, a tartomány tisztajövedelme vasutából 1909-ben 650.000 koronát tett ki. A bosnyák vasutak, az egy doberlin-banjalukai vonal kivételével, keskenyvágányúak, aminek különösen pénzügyi okai vannak, bár bizonyos, hogy a forgalom szempontjából ennek máris nagy hátrányai érezhetők és amint megoldásra kerül a bosnyák-albán, illetőleg tengerparti vasúti összeköttetés, a keskenyvágányú vonalaknak legalább részben rendes távolságúvá való átalakítása nem maradhat el. Különben a személyszállítás a bosnyák vasutakon igen kényelmes, úgy az első, mint a második osztályon csak négy-négy ülés van egy szakaszban. Baj azonban, hogy gyorsvonati közlekedés nem lévén, a menettartam meglehetősen hosszú, így pl. a magyar határtól, Bosznabródtól, a fővárosig, Sarajevóig, kilenc óráig tart a 260 km. hosszú út. A legújabb hírek szerint különben rövidesen itt is javul a helyzet, legalább egyelőre a bród-sarajevói fővonalon.

A hatósági szervezet egyik legfontosabb ágazata a bíraskodás

s általában érdekes annak a kérdésnek az eldöntése, hogy Boszniában és Hercegovinában minő bíróságok minő jogot alkalmaznak? Amint említettük, a bíráskodás a közigazgatástól teljesen el van választva, úgyhogy ma már a bírói kinevezések, amelyeket különben szintén a közös pénzügyminiszter eszközöl, épügy, mint a közigazgatási tisztviselőket is, az önálló bírói státus keretén belül történnek. Ami mindenekelőtt a szervezetet illeti, a két tartomány bíráskodási szempontból önálló egészet alkot, amennyiben az ott felmerült jogügyeket az ottani bíróságok döntenek el végérvényesen. A 100 koronán aluli polgári perekre, tehát az u. n. bagatellügyekre nézve is a járásbíróságok hatásköre van megállapítva, amelyek azonban ily esetben maguk mellé két polgárt vesznek, úgyhogy ily módon a bagatellbíráskodás megfelel annak a rendszernek, amely nálunk a 40 koronán aluli polgári perekre nézve a községi bíráskodásban fennáll. A kisebb értékű polgári és kisebb jelentőségű büntető ügyekben az elsőfokú bíráskodást a járásbíróságok végzik és pedig mint egyes bíróságok, míg a felelbbvitel a kerületi bíróságok dolga, amelyek minden kerület székhelyén vannak szervezve s amelyek a döntést már társasbíróságként viszik keresztül. A legfőbb bíróság a Sarajevóban szervezett tartományi főtörvényszék, amely utolsó fokon ítél a felmerült ügyekben. A döntés azonban minden polgári és büntető ügyben kétfokú, azokban a perekben t. i., amelyek első fokon a járásbíróságok elé tartoznak, másod- és utolsó fokon a kerületi bíróság határoz, azokban pedig, amelyek első fokon kerülnek a kerületi bíróság elé, másod- és utolsó fokon a tartományi főtörvényszék.

Az alkalmazott törvényeket három csoportra lehetne osztani és pedig az elsőbe azok tartoznak, amelyeket az okkupáció óta Őfelsége, abszolút hatalmából kifolyólag, az ottani sajátos viszonyokra való tekintettel kibocsátott, a másodikba azok, amelyek mint magyar vagy osztrák tételes törvények a közös pénzügyminisztérium határozata alapján mint kiegészítő jogok alkalmaz-

tatnak, a harmadik csoportba pedig tartoznak a muzulmán jog sajátos intézkedései, az u. n. sériáttörvények. Az első csoportba tartozó törvények közül példa gyanánt felemlíthető az 1884-iki telekkönyvi törvény, amely Bosznia különleges viszonyaira való tekintettel nagy jelentőséggel bír; a második csoportból példa gyanánt szolgálhat a közös minisztériumnak az a rendelkezése, amelyet az okkupáció befejezése után 1878-ban azonnal kibocsátott s amely szerint a magánjogi perekben a bírák vagy az osztrák, vagy a magyar magánjogi törvényeket alkalmazhatják, míg a harmadik csoportba tartozik a már említett sériáttörvény-csoport, melynek bővebb megértéséhez most már tudnunk kell a sériátjog lényegét is.

Tudvalevő, hogy az annektált tartományok az okkupáció előtt a török birodalomnak voltak tartományai, természetes tehát, hogy ott is az a törvény uralkodott, amely a török birodalom többi részében érvényes volt. A muzulmánjog, vagy más szóval a sériátjog forrása különösen a korán, amelyben vallási jellegű intézkedéseken kívül igen sok oly rendelkezés is található, amely a mohamedánok társadalmi és jogi életét szabályozza. A századok folyamán a korán egyes helyeinek a magyarázatát a tiszteletben részesült főpapok eszközölték s ily módon egy bizonyos szokásjog fejlődött ki, amelynek a jelentőségét a különben is papjai iránt nagy tisztelettel viselkedő mohamedán nép igen magasra becsülte. Egy-egy ilyen főpap valamely fontos ügyben a döntését az u. n. *fetva* alakjában mondta ki, amit a lakosság feltétlen hódolattal fogadott, úgyhogy például még Abdul Hamidnak 1908-ban bekövetkezett detronizációját is a mohamedánok konstantinápolyi főpapja, a *seik ül izlam*, fetva alakjában mondotta ki, tehát a főpapok tekintélye akkora, hogy még ily jelentékeny, sőt az államot alapjaiban megrázkódtató mozzanat is az ő ténykedésüktől függ. A sériátjogot most már szintén igyekeztek eme szokásjogi tételek összegyűjtésével egységes gyűjteményben közzétenni és e tekintetben a legelső munka Ibrahim seiké volt, akinek

Részlet a Sarajevo-Novibazar közötti vasútvonlaról

Multeka című sériátjoggyűjteménye Werbőczy hármaskönyvével egyidős és tényleg nagy tekintélye következtében ez idő óta minden török bíró a *Multeka* tételeit a gyakorlati bíraskodásban alkalmazza is.

Tekintettel most már arra, hogy a mohamedánok rendkívül vallásosak és ennek következtében minden oly intézkedéshez, amely vallásukkal összefügg, szívósan ragaszkodnak, az okkupáció után monarchiánk is szükségét látta annak, hogy vallási érzékenységüket – amelynek különben, mint láttuk, jogi következményei és kapcsolatai is vannak – minden tekintetben kímélje. A bosnyák lakosságnak mohamedán részét illetőleg tehát kimondotta azt, hogy azon kérdésekre nézve, amelyek elbírálása a sériátjog szerint lehetséges, feltéve, hogy az a tételes, illetve fennálló viszonyokkal ellentétben nincs, továbbra is megengedhetőnek véli a seriáltörvények alkalmazását, amit úgy kell érteni, hogy az általános-, magán- és büntetőjog az annektált tartományokban, tekintet nélkül arra, hogy milyen felekezethez tartozik valaki, egyformán érvényes mindenkre, de a *magánjog azon részeit*, amelyek különleges mohamedán elbírálást tesznek megokolttá, a mi kormányzatunk is továbbra fentartotta.

Ennek alapján a sériátjog a mohamedán bosnyákokra nézve ma is érvényben van a következő ügyeket illetőleg:

1. a házassági jog, tehát a házasság megkötése és felbontása, a házastársak közötti jogviták és a házassági vagyonjog,
2. a rokonságból folyó jogviszonyok, mint a leszármazás, a szülők és gyermekek jogállása, eltartás,
3. a gyámság és gondnokság,
4. az öröklési jog és pedig úgy a végrendeleti, mint a törvényes öröklés,
5. az u. n. kegyes alapítványok, vagyis a *vakaf*.

A török jog szerint – mint ezt az ottani agrárviszonyok egyik alapos ismerője, *Bálint Imre*, igen világosan fejt ki *Az ottoman birodalom agrárviszonyai* című tanulmányában – min-

den, a pogányoktól (tehát a nem mohamedánoktól) elfoglalt ingatlan a kalifáé, vagyis a szultáné, mert ő Allah földi helytartója. Ezért nevezik az efajta birtokot így: *erazi mirije*, vagyis az emir (tehát a szultán) birtoka. Ezeket azonban nem maga a szultán műveltette, hanem vagy hű szolgálatokat tett katonáinak adományozta, vagy pedig egyházi rendeltetésre fordította. A használatért aztán illetéket fizettek. A pogány lakosság kezén hagyott föld neve pedig ez volt: *mulk*. E kategóriába tartoztak tehát azok az ingatlanok, melyeket a hódító nem vett el a meghódítottaktól. Voltak aztán a *vakufbirtokok*, melyek, miként a mi holtkézi ingatlanaink, elidegeníthetetlenek s főként szenthelyek vagy közhasznú intézetek (iskolák, kórházak) fentartására, vagy pedig egyéb kegyes alapítványukul voltak rendelve. A negyedik faja az ingatlannak a *metruké*, vagyis a közhasználatra hagyott föld, amilyen az ut vagy a legelő. Végül van a *mérat*, a megműveletlen holtföld.

E jogi felfogás alapján a *mirije* földeket a török impérium hűségesei szolgái kapták mintegy hűbérül, de magának az ingatlannak állami jellege (ami egy abszolutisztikusan kormányzott országban egyértelmű a fejedelem rendelkezési jogával) megmaradt.

A mohamedán jog szerint a termést hozó föld legnagyobb része, a *mirije*, olyan közös tulajdon, mint pl. a levegő, amely nem lehet senkinek sem közvetlen tulajdona s amelyet a kalifa, tehát a szultán, egyes embereknek haszonélvezetre ad. Ez a felfogás tükröződött vissza abban a választott bírósági ítéletben is, amely szerint monarchiánk Bosznia és Hercegovináért 55 millió koronát fizetett a portának, minthogy a választott bíróság ítélete szerint az annektált tartományok területe a szultán, illetve így közvetve Törökország tulajdona volt. Hogy a *mirije*-birtok mennyire köztulajdonnak tekintetik, erre igen jellemző az, hogyha valaki az ilyen birtokot nem műveli, akkor az állam azt elveheti; hogy a *mirije*-birtokot csak a legközelebbi leszármazottak örökölhetik, míg ha ilyenek nincsenek, azok az államra szállanak vissza; hogy

a mirije-birtokot nem lehet tetszés szerint elhagyományozni; hogy átruházása csak hatósági engedéllyel van lehetővé téve. Azután, hogy a mirije-birtok után tizedet kell fizetni a bruttó-bevételeiből közszolgáltatásként, továbbá a meghalt mirije-birtokos adósságaiért csak akkor lehet a mirijét árverés alá vonni, ha a zálogjogot még a birtokos életében bekebelezték. Mindezekből látható, hogy amikor a szabályzat kimondta azt, hogy *a sèriátjog csupán a szabad rendelkezés alatt álló, vagyis a mulk-ingatlanra nézve áll fenn*, akkor ezzel egyidejűleg a régi török jog szerinti mirije kivételes jogállását megszüntette, vagyis ma már, a mi rezsimünk alatt, nem lehet ott egy mirije-birtoknak, vagyis általában a termést hozó ingatlannak eme különleges szabályok szerint való megítélését követelni, – aminthogy ez a modern telekkönyvi birtokrendszerrel nem is volna megegyeztethető, – míg ellenben a nagyobbára mulk-vagyont képező belsőséget, mint amely a mohamedán felfogás szerint a családdal össze van forrva, továbbra is megvédelmezték.

A sèriátjog büntetőjogi következményei már nem aktuálisak, amennyiben 1857-ben Törökország is némileg modern alapon álló büntetőtörvénykönyvet hozott létre, amelyet azután a büntető perrendtartás 1869-iki reformja csak tökéletesített, így tehát az okkupáció idejében már a mohamedánokra nézve is a modern büntető igazságszolgáltatás volt életben, de azonkívül 1879-ben Bosznia és Hercegovinára nézve külön büntetőtörvénykönyvet bocsátottak ki, melyben a sèriátjog csak oly szempontból nyert külön méltatást, amennyiben a családi és szociális viszonyok *ezt* megokolttá tették.

A sèriátbíráskodásból kifolyólag külön kellett gondoskodni azután azoknak a bírácoknak az alkalmazásáról is, akikre ezek a speciális perek bízhatók voltak s így 1887-ben Sarajevóban egy sèriátbírói iskolát állított fel a tartományi kormány, amelybe a kellő, körülbelül a mi középiskolánk alsó osztályainak megfelelő képzettség után veszik fel a hallgatókat, kik a tanfolyamot elvé-

gezve, körülbelül olyanfokú képzettségre tesznek szert, mint nálunk valamely szakiskola abszolvensei. Ha a sériátiskolát elvégezték és a vizsgát letették, akkor legalább egy esztendeig a sériátbíróságok valamelyikénél gyakorlaton kell az illető jelölteknek lenniök, ami után leteszik a gyakorlati bírói vizsgát és pedig a Sarajevóban szervezett mohamedán írástudó tanács előtt, melynek az elnöke a *reis el ulema*, ki egyúttal a bosnyák és hercegovinál mohamedán hierarchiának a feje. A sériátbírák tehát tulajdonképen nem rendelkeznek olyan képesítéssel, mint a rendes bírák, sőt képesítésük meglehetősen egyoldalú, mert hiszen tisztán csak a sérijognak a megtanulására és gyakorlati alkalmazására szorítkozik, éppen azért a sériátbíró, akit a mohamedán *kadinak* nevez, tulajdonképen nem is európai értelemben vett bíró, hanem sokkal inkább egyházi férfi, akit a mohamedán akként tisztel is, mint egy papot. A címe neki a közéletben *effendi* és a muzulmán az ő szavát feltétlenül követi. A sériátbírákat az egyes bíróságok mellett külön, önálló ügykör illeti meg és az idők folyamán épügy előlépnek hivatali minőségükben is, mint a többi tisztviselők. Ítéleteik ellen a fő-sériátbírószághoz van felebbezés, amely a sarajevói tartományi főtörvényszéknek egy tanácsa és öt bíróból áll, kik közül kettő a sériátügyre képesített mohamedán főbíró, kettő pedig a főtörvényszék rendes bírāja, míg elnöke a főtörvényszék elnöke. Itt kell még megemlékeznünk néhány szóval a kegyes alapítványokról, vagyis az u. n. *vakufról* is. Vakufnak hívják – mint már jeleztük – azt az egyházi vagyont, amelyet nálunk a jogi műnyelv holtkézi vagyonnak nevez s amelynek a jövedelméből Boszniában az összes mohamedán vallási jellegű intézményeket fentartják, tehát nemcsak a templomokat és iskolákat, hanem a temetőket és a közfürdőket, nemkülönben a vízvezetékeket és a kutakat is, mint amelyek a mohamedán vallási rítusban nagy szerepet játszanak. Minthogy pedig Törökországnak meglehetősen theokratikus államrendje volt, ennek következtében a vakuf részére Konstantinápolyban annak idején külön minisztériumot létesítettek,

amelynek joga volt a vakuf javára adókat is kivetni. Maga a török állam ugyanis nagyon keveset törődött a népnek szociális bajaival épügy, mint a közgazdaságnak a fellendítésével, mert Törökország főtörekvése katonai erejének a fejlesztése volt, így azután helyette a vakuf tette meg azt a szolgálatot, hogy tulajdonképpen minden közhasznú intézménynek mintegy a megszemélyesítőjévé vált. Ez a jelentősége ugyan ma már megszűnt, mert ma a vakuf már egyébbel, mint a templomok és iskolák fentartásával, alig foglalkozik, sőt még e tekintetben is támogatja őt a kormány a mohamedánoknak adott szubvenciókkal, de azért a vakuf erkölcsi ereje nem csökkent, hanem épen a mohamedánok szigorú vallási felfogása miatt régi hatásában megmaradt. A tényleges közigazgatásban a vakuf kezelésére nézve meg van állapítva 1894 óta egy tartományi vakuf-bizottság, melynek elnökét Őfelsége nevezi ki és amely a vakufügyekben elhatározási joggal bír s évente egyszer ülésezik. Ennek egy albizottsága a központi vakuf, amely minden hónapban egyszer ülésezik a sürgős ügyek elintézésére. Végül szervezve van a tartományi vakuf-igazgatóság Sarajevóban, mely a tulajdonképeni végrehajtószerv és minden járásban is van külön vakuf-bizottság az ottani ügyek ellátására.

Ezek a mohamedán lakosságra nézve a régi török rezsim korából átvett intézmények kétségkívül különös figyelmet érdemelnek annál inkább, minthogy nálunk ezidőszerint még igen kevesen vannak, kik ezekről kellő tájékozottsággal bírnának.

Mint már több ízben volt alkalmunk rámutatni, az annektált tartományokban századokon keresztül élénk testvérharc dúlt a vallási kérdés miatt, minthogy a bosnyákok legnagyobb része a bogumilizmus tanainak hódolt s ennek következtében a katolicizmus, illetve annak hivatalos képviselője, a pápaság, különösen a középkorban mindent elkövetett az eretnek tanok kiirtására. Rámutattunk arra is, hogy a bosnyák nép mindennek dacára hű maradt ehhez a sok tekintetben romantikus színezetű szektához, sőt még fejedelmei is csak látszólag hódoltak meg a katoliciz-

musnak, de szívük mélyében patarénusok maradtak, akik titokban ennek a szertartásait folytatták. Már ez a tény is arra enged következtetni, hogy Boszniában a vallási elkülönülés jelentékeny politikai ellentéteknek vált a forrásává, amennyiben a pápai politikának elsősorban a magyar királyok voltak, mint hithű katolikusok, a fegyveres védői és Nagy Lajos épúgy, mint Mátyás király, a bosnyák meghódolást nemcsak a magyar imperializmus szempontjából tekintette döntőnek, hanem mindegyikük, mint a katholicizmusnak lelkes patrónusa is kötelességének vélte azt, hogy az eretnek tanokat pusztítsa és ennek főerősségét, Boszniát, egy katolikus hatalom, t. i. Magyarország szuverenitása alá hajtssa. S amint a középkor is elválasztotta egymástól vallási meggyőződés szerint a bosnyák hazafiakat, amint már akkor irtóháboruk dúltak bosnyák és bosnyák, között amiatt, hogy az egyik a katolikus, a másik a bogumil hitet követte, épígy szétválasztotta ennek a különben is kicsiny nemzetnek a fiait később is a vallási separáció.

Amint a XVI. század elején a török hódítás befejezést nyert és most már a félhold uralma biztosítva volt, a bosnyákok természetesen keresték az új hódítóban az ő vallási patronusukat is. Ismételten ki kell emelnünk, hogy a nép túlnyomó része a bogumilizmust követte s ép emiatt az uralkodó részéről csak üldözésben volt része, ez a százados küzdelem tehát kimentette és önként érthetőleg kergette az izlam karjaiba, aminek oka egyrészt a mohamedán hitnek – épúgy, mint a bogumilizmusnak – szintén a fantázia erejével ható belső tartalma, másrészt pedig a népnek az a vágyódása volt, hogy most már az uralkodóosztály és vallás tagjává szegődjék s így az üldözésnek vége szakadjon. És a bosnyák nemzeti történelem igazolja, hogy egymásután tértek át a nemzet legjobbjai az izlamra, sőt ép a bosnyák nemzetségek tagjai közül akadt a hódító török hadseregben a legkiválóbb hadvezérek közül nem egy. Hasonló mozzanat tárul fel különben Nagy-Szerbia elpusztulása után az egész szerb nemzet históriája-

ban is, mely akkor szintén az izlam karjaiba vetette magát és a török hódítás lelkes szolgájává szegődött. Mindennek a megértéséhez végül rá kell mutatnunk arra is, hogy az izlam nem ismert rangbéli különbséget, a töröknek nincs nyugateurópai értelemben vett arisztokráciája; ott az, akinek kellő képességei s hozzá elegendő szerencséje van, a legmagasabb polcra hághat s így tehát a nép egyszerű fiai lassanként szintén tudatára ébredtek annak, hogyha a mohamedán hitre térnek, fényes jövő, rang, gazdagság és hatalom lesz az osztályrésztik. Nem csoda, hogy így az izlam, amely pedig vallási tekintetben erőszakosan sohasem hódított, rövid idő alatt óriási eredményeket ért el és a Balkán szláv törzsei nagy részükben felvették Mohamed vallását. Ez különösen Boszniában jelentékeny gazdasági előnnyel is járt, mert a kereszténynek maradt bosnyák, a *rája*, teljesen ki volt most már szolgáltatva muzulmánna lett urának. A földbirtok tulajdonjoga a korán szerint – amint arra már rámutattunk – a kalifáé, vagyis a szultáné, aki ezt annak adományozza, akit erre érdemesnek talál. Természetes, hogy ott az újonnan kialakult nagy török birodalom ingatlanait hitetlen soha meg nem kapta, hanem az egyedül csak a hithű muzulmánoké lett s így azután Boszniában is ennek a kezébe került a hatalmat képviselő ingatlan birtok, míg a kereszténynek maradt bosnyák valóságos rabszolgaéletet folytatott.

A mohamedán bosnyák, bár nyelviileg és fajilag többi honfitársával azonos is, lassanként egészen elveszítette az azokhoz való ragaszkodásának és hozzátartozásának érzetét, elannyira, hogy épen ő lett fajtestvéreinek kiszipolyozója és legkegyetlenebb ura. De a kereszténynek maradtak sem tudtak egységes és energikus fellépéssel szomorú helyzetükön javítani, egyrészt azért, mert a török hatalom sok századon keresztül rendkívül szilárdan állott, amellyel szemben a keresztény alattvalónak a helyzete csak a *puszta megadás lehetett, másrészt pedig, mert a kereszténység* is megoszlott, jelesen két felekezetre: a görög-keletire és a róm. kathoiikusra. Amint most már az izlam elválasztotta a bosnyák

fajtestvérek egy jelentékeny részét a többiektől, úgy a két keresztény felekezetre való oszlás csak megerősítette ezt az elkülönülési folyamatot, elannyira, hogy idővel ebben a kicsi országban, amelynek összes lakossága az elnyomatás idejében alig tett ki egy milliót, az azonos fajú, azonos történelemmel bíró, tehát tulajdonképpen azonos nemzeti ideálokra utalt bosnyák nemzet három egymástól egészen különálló, sőt egymásra meglehetősen ellenséges szemmel tekintő felekezetre oszlott, amelyek közül vezetés szerepe csak a mohamedánnak volt, míg a görög-keleti és a róm. katolikus rabszolgasorsban sínylődött. Ezek az ellentétek nem enyésztek el most sem, hogy az egyenjogúsítás munkája befejezést nyert, mert addig, amíg a töröké volt a főhatalom, vele szemben a két megalázott keresztény felekezet mégis csak többé-kevésbé egymásra volt utalva a védelem munkájában, de mióta a vallási és politikai jogok egyenlősége, mini a modern államnak elengedhetetlen kelléke, itt is befogadást nyert, azóta a vallási ellentétekből táplálkozó, de politikai tendenciával bíró elkülönülés még érezhetőbbé vált. A XIX. század második felében önálló fejedelemséggé alakult a századokon keresztül leigázott Szerbia, melynek lakossága görög-keleti, a legújabb időben pedig kulturális szempontból épúgy, mint a politikai öntudatnak sokszor túlzó csapongásba menő megnyilatkozása által meglehetősen önálló szerepet vindikál magának a nagyrészt róm. katolikus Horvátország is. A bosnyák úgy amazzal, mint emezzel faj- és nyelvrokonságban állván, nem csoda, hogy szimpátiája felébredt és a vallási szeparáció szerint a szerb, illetőleg horvát politikai tendenciákhoz csatlakozott. Ez most már azután a vallásoknak megoszlása révén a politikai megoszlást idézte elő, elannyira, hogy a görög-keleti bosnyák természetszerű szövetségestársát látja az önálló szerb királyságban, a róm. katolikus bosnyák pedig Horvátországban, úgyhogy ma már nem lehet kétségünk az iránt, hogy monarchiánk szempontjából a legmegbízhatóbb elem a mohamedán bosnyák, mint amely csakis vallásilag ragaszkodik

A Pracsá völgye a boszniai keleti vasút mentén.

egy idegen államhoz, azonban sem fajilag, sem nyelvileg azzal nem lévén rokon, nem is kell attól tartani, hogy szimpátiái veszedelmes alakot fognak öltetni.

E három uralkodó valláson kívül a többiek elenyésző csekély szerepet játszanak s ezek sorában elsőnek kell említeni a spanyol zsidókat, akik az összes lakosságnak – mint fentebb már jeleztük – körülbelül fél %-át alkotják. Ezek a századok előtt betelepült spanyol kereskedők utódai, kik nemcsak nemzeti sajátságait, hanem még a nyelvüket is megtartották egész mostanig. Ővük nagyrészt a kereskedelem és még inkább övük volt a múltban, míg az okkupáció óta természetszerűleg ez a monopólium kiesett a kezükből és ma már e tekintetben a többi felekezettel kell megosztaniuk szerepüket. Politikai jelentőségüket az új bosnyák választójogi törvény elismerte azzal, hogy sarajevói hitközségüknek főrabbiját a saborban ülési és szavazati joggal ruházta fel. Kívülök vannak egyéb izraeliták is, de már sokkal elenyészőbb számban, valamint néhány ezer evangélikus is, akik nagyobbára a betelepült németek sorából kerülnek ki. Mindezeket megemlítve azonban, fenttarthatjuk amaz álláspontunkat, amelyet már kifejtettünk, hogy t. i. a három nagy hitfelekezetnek vezető szerepe Bosznia mai politikai, társadalmi és közgazdasági életében minden kétséget kizárólag konstatálható.

Míg a keresztény vallások ismert világfelfogásuknál fogva külön megvilágítást ehelyütt sem igényelhetnek, addig a mohamedánizmus sajátosságos és a miénktől elütő világnézete társadalmi és politikai tekintetben is nyomokat hagy, amelyek bővebb megbeszélése érdemes. A mohamedánizmus szemlélődő vallás, híveiben aránylag kevés a tetterő s bár adott esetben a mohamedán, ha fejedelme, aki egyúttal neki vallási feje is, parancsolja, szívesen viszi életét a harctérre is, ez sem azzal az átszellemült, ideális felfogással történik, mint ami a keresztény hitnek a tana, hanem egyrészt a felsőség iránt való feltétlen hódolatból, másrészt pedig abban a szilárd hitben, hogy a túlvilágon őt majd érzéki gyönyö-

rök fogadják, amelyek e világi életénél sokkal több örömet okoznak neki. A kontemplatív életmód a törökben természetszerűleg kifejlesztette az élet nagy problémái iránt való közömbösséget. Bölcseledni, a megtörtént események felett gondolkodni szokott ugyan a mohamedán, sőt az ő életfelfogása természetszerűleg hangolja is őt erre, azonban a modern embernél elkerülhetetlen, a megélhetésért folytatott harcból származó gondolatokat hiába keresünk nála, mert ő fatalista minden tekintetben s hiányzik belőle a kellő energia e világnézet megváltoztatására. Újabban az u. n. ifjútörök mozgalom, amely az európai koreszmék áramlatába óhajtja vinni az elmaradt török társadalmat, szakított ezzel a letargikus felfogással, azonban kényes helyzetbe is hozta ezáltal az egész társadalmat, mert abban a pillanatban, amikor a mohamedán ember, a maga gondolatát követve, az életnek a kenyérharcából épugy, mint a világ fejlődését előidéző nagy gazdasági átalakulásból kiveszi a maga részét és tettekkal óhajtja bizonyítani életképességét: akkor megszűnt a mohamedánizmus tulajdonképeni híve lenni, mert az az Isten akaratában való feltétlen megnyugvást, a főpapoknak, elősorban pedig a kalifának a feltétlen tiszteletét követeli.

A bosnyák mohamedán az izlamnak ezt az életfelfogását teljes egészében átvette. Szolgált a szultánt, mint annak katonája vagy hivatalnoka, élvezte annak fejében a tőle kapott földbirtokot, amelyet kereszténynek maradt fajtestvérei műveltek, de azonkívül az egész világ folyása iránt teljes közömbösségben maradt. Csak az, aki valaha megfigyelt egy hamisítatlan, öreg mohamedánt a maga végtelen nyugalmaival dohányozni vagy kávé inni, csak az tud magának képet alkotni arról az irigylésreméltó közömbösségről, amelyet semmiféle esemény megzavarni nem tud, amely magától érietőleg nagy tettekre nem is képes. Az a fatalizmus azonban egyúttal alá is ásta az izlam exisztenciáját s ennek tulajdonítható az öntudatra ébredt balkáni népeknek egymásután történt szabadság-kívánsága.

Hogy ily körülmények között ott, ahol mohamedán uralom van, nem igen létezik kultúra, az is könnyen érthető. Minek? Hiszen Allah úgyis akként irányítja a világ sorsát, amint ő legjobbnak véli, a kalifa pedig bölcs és jó, majd elintézi ő a mi sorsunkat is, nekünk csak az a dolgunk, hogy mindebbe belenyugodjunk és ne zúgolódjunk! Az ilyen letargikus világnézet rányomta ezután bélyegét a bosnyák mohamedánok kulturális felfogására is, elannyira, hogy ott a szó európai értelmében vett kultúra századokon keresztül egyáltalában nem volt s bátran mondhatjuk, hogy Bosznia 1878-ban kulturális tekintetben ott állott, ahol 350 évvel azt megelőzőleg, 1528-ban, amidőn a török félhold uralma ott véglegessé vált. Iskoláról, tudományok tanításáról egyáltalán szó sem lehetett s amit ma e téren az annektált tartományokban elértek, az egyedül és kizárólag a 33 év óta ott gyökeret vert osztrák és magyar rezsimnek tulajdonítható.

A bosnyák mohamedánok iskoláztatása szorosan összefügg az ő egyházi szabályzatukkal. A *hodzsa*, vagy a *sofia* épügy egyházi alkalmazott, mint tanító, sőt a kis mohamedán hitközségekben a templomszolga tanítói teendőket is ellát. Képzeltethjük ezt a magas pedagógiai színvonalat! A mohamedán gyermeket körülbelül abban a korban, amikor mi gyermekeinket az elemi iskolába íratjuk be, az u. n. *mekteb-iskolába*. küldik, amely azonban távolról sem felel meg a mi elemi iskolánknak, mert itt nem egységes elemi oktatás folyik, hanem ez az iskola arra van hivatva, hogy a korán elemeire megtanítsa és pedig teljes gépiességgel, a gyermeket, aki azután ily módon számtalan gyakorlat árán mechanikusan képes a tanítónak utána mondani a bemagolt szent helyeket, amelyeket hozzá még nem is ért, mert hisz az arabul van írva, míg ő valóban nem tud arabusul. A mekteb azonkívül az évnek csak egy kis részében működik, mert a parasztnép a gyermekét már korán munkára fogja és a tavasz beálltával nem engedi többé iskolába, ahová megint csak a késő ősz hajtja be a gyermeket. Rendszeres tanításról, a számolás, írás elemeinek a

megismeréséről vagy pláne földrajzról, a mekteb-iskolában szó sincsen. Egyetlen szobában van összezsúfolva tanítójával 80 vagy 100 gyermek, esetleg több is s ott folyik ez a teljesen értelmetlen bemagoltatási processzus. Belátták ma már azonban a mohamedánok is, hogy ez így nem maradhat s azért részben átalakították az u. n. *reform-mekteb* formájában az ő iskolájukat is, amely már legalább nagyjában a modern pedagógiai elveknek hódol, amennyiben osztályokra oszlik, azután különválasztották a fiukat a leányoktól s végül, ami legfontosabb, a mi elemi iskolai tantervünk nagyobb jelentőségű tantárgyait bevették a tantervükbe is.

A fiuk elemi iskoláztatása tehát ily módon valahogyan csak dűlőre jutna, de rendkívül szomorú a helyzet a leányok további iskoláztatása tekintetében. Itt a mohamedánoknak az a hihetetlen csökönyössége a legnagyobb akadály, amelynek megint csak a túlzott vallási elfogultság az alapoka. Az izlám követője a feleségét, meg a leányát nem engedi idegen férfinak megtekinteni, hanem ezek a szerencsétlen teremtések otthon, a ház négy fala között élik le szomorú életüket. Ne higyük azt, hogy mainapság Boszniában valami is megmaradt még a háremeknek sokszor oly fantasztikus színben feltüntetett életmódjából. A XX. század nehéz gazdasági helyzete ennek a szegény népnek régen elvette a kedvét a többnejűségtől és ahol még dívik is az, ott sincs rá példa, hogy a jó módú bosnyáknak két feleségénél többje legyen. De ezek azután épúgy, mint a leányok, a leghihetlenebb elkülönítésnek a rabjai és arra vannak kárhóztatva, hogy legfeljebb a magukféle asszonyokkal érintkezve, de minden magasabb műveltség nélkül tengessék napjaikat. Hogy mivel foglalkoznak? A szegényebbje épúgy dolgozik a földeken kinn is, mint a mi paraszt-asszonyaink, de az idegen férfitől annyira fél, hogyha egyet arra jönni lát: vagy elszalad, vagy legalább is hátat fordít neki, nem tekintve azt, hogy az arca még a legnagyobb hőségben is állandóan le van fátyolozva, hogy idegen szem azt meg ne láthassa.

A vagyonosabb asszony pedig kézimunkával és pletykázással tölti el napjait, hisz arra nincs elég intelligenciája, hogy egyébbel is foglalkozhassék, minthogy az asszonyok jelentékeny része még olvasni sem tud. Pedig azok, kiknek alkalmuk volt egy-kettővel érintkezniök (mert az előkelőbb mohamedán családok néhány odavaló közhivatalnok családjával érintkeznek, már t. i. csak a nők egymással), azt mondják, hogy igen sok bosnyák nő a természet által adott tehetséggel bír a műveltségre, amelyet csak kissé csiszolni kellene és szép eredményeket lehetne elérni. Azonban mindez még csak a jövő zenéje. Ma már a tartományi kormány azt is megtette, hogy több felsőbb leányiskolát állított fel az annektált tartományokban, amelyek a bosnyák nők magasabb kiképzésével is foglalkoznak, de ezekbe mohamedánok még csak igen csekély számmal íratják be a leányaikat s általában a kultúra náluk még alacsony, a műveltség előfeltételei még hiányzanak. A mostari főgimnázium igazgatója beszélt nekem, hogy egy előkelő bosnyák család férfisarja, aki a bécsújhelyi katonai akadémiát végezte, azután dragonyostiszt lett s mint jó módú fiatalember igen előkelő társaságokban mozgott, mikor a katonaságot otthagyta és hazakerült, alig néhány év leforgása alatt úgyszólván teljesen paraszttá lett, akinek a szellemi szórakozásai sem haladták meg a környezete igényeit. Ily körülmények között egyedül az állami iskoláztatás az, ami kellő eredményre vezethet, mert igaz ugyan, hogy a görög-keleti és a katolikus bosnyákoknál a helyzet aránylag kedvezőbb, sőt az utóbbiaknál a Ferenciek rendjéhez tartozó szerzetesek jelentékeny kulturumkát végeztek már azelőtt is, de igazában számbavehető eredményeket majd csak akkor lehet e téren konstatálni, amikor a fokozatosan és rendkívül céltudatosan bevezetett állami iskoláztatás az egész Boszniában és Hercegovinában érezteti majd a hatását.

Hogy az iskolák szempontjából egy kis áttekintést is nyújtsak, felemlítem, hogy jelenleg az annektált tartományokban 434 elemi iskola van, amelyek közül 289 állami, 134 felekezeti és 11 magán-

iskola. Az elemi iskolák száma évről-évre tömegesen szaporodik s átlag minden 3600 lélekre esik egy-egy elemi iskola, ami ugyan aránylag még kevés, de 'a múlt hoz képest jelentékeny haladást mutat. Az elemi iskolákban tanulják úgy a latin, mint a cirill betűvetést. Az összes elemi tanulók száma kerekén 39,000. A tanítószemélyzet az ott divatos vallásfelekezetek köréből kerül ki. Reform-mektek most már összesen 92 van, amelyek közül 83 a fiú, 9 pedig a lányok részére van felállítva; tanulóik összes száma 7362, a tanítóké pedig 207. Az elemi iskolákon kívül vannak közép- és szakiskolák is s ezek sorában először is a kereskedelmi iskolákat kell felemlítenünk, amelyek ma már nemcsak a két tartományi fővárosban, hanem több más nagyobb városban is található, még pedig úgy, hogy Sarajevo, Mostar és Tuzla a mi kereskedelmi iskoláinknak megfelelő szervezetű, hat más város pedig u. n. alsófokú kereskedelmi iskolával bír. Felsőbb leányiskola három helyen, még pedig Sarajevóban, Mostarban és Banjalukán állami létezik, több városban pedig kath. vagy egyéb felekezeti. Van azonkívül tartományi tanítónőképző-intézet is, amelyet egy sarajevói apácarend tart fenn s összesen 79 látogatóval bír. Állami gimnáziumok Sarajevóban, Mostarban és Tuzlán található s mind igen jól vannak felszerelve. Ezeken kívül vannak katolikus főgimnáziumok is, míg reáliskola Sarajevóban és Banjalukán van, ugyanolyan szervezettel, mint nálunk.

A bosnyák középiskolákban a magyar és a német nyelv fakultatív tárgy és pedig akként, hogy a növendékeknek vagy magyarul, vagy németül kell tanulniok. Természetes, hogy ma inkább tanulnak németül, miután ebből több hasznot remélnek, mint a magyar nyelv elsajátításából. Nekünk azonban – nézetem szerint – mindent el kell követnünk arra, hogy ott a magyar nyelvet az eddiginél sokkal nagyobb mértékben tanulják meg, mert a mi történeti jogaink, amelyekkel kérkedni szeretünk, csak akkor lesznek igazán élő joggá, ha a bosnyák néppel mi közvetlen összeköttetésbe kerülünk. Bátran merem állítani, hogy

a mai bosnyák teljesen távol áll a magyar állam eszméjétől, nem azért, mint hogyha annak ellensége volna, hanem azért, mert fogalma sincs annak lényegéről, igyekeznünk kell azon, hogy érzelmileg és gazdaságilag jobban magunkhoz kapcsoljuk őket, ennek pedig alapfeltétele az, hogy nyelvileg egymással érintkezni tudjunk. *Az a magyar ifjú, aki iskolái végeztével Boszniában vállal állást, tulajdonképpen a hazájának tesz ezzel szolgálatot*, mert hozzájárul az ő munkájával *ahhoz*, hogy az az elszomorítóan csekély százalék, amelyet ma az ott alkalmazott magyarok képviselnek, javuljon, de viszont arra is kell törekednünk, hogy *a boszniai ifjakat Magyarországra csalogassuk*, mert mennyivel kedvezőbb lesz annak a bosnyáknak a politikai felfogása, aki egy magyar főiskolán végezte tanulmányait, mint annak, aki horvát vagy osztrák egyetemen nyerte magasabb kiképzését. Zágrábba a nyelv azonossága miatt könnyen jut el a bosnyák ifjú, míg az osztrák egyetemeken – mint általában a szláv ifjakat – őket is dédelgetik s ezzel szemben mi magyarok semmit sem tettünk eddig arra, hogy megkedveltessük velük a Magyarországon való tanulás eszméjét. Nézetem szerint pedig erre is volna mód és pedig azáltal, hogy ösztöndíjakkal vagy egyéb jutalmakkal kedvet ébresztenénk a bosnyák tanulóifjúságban a magyar nyelv elsajátítására, az érettségítettek részére pedig a magyar főiskolákon létesítenénk ösztöndíjas helyeket. Magyarország a maga 1700 milliós évi költségvetésével annyi mindenféle kiadást folyósít évente, hogy azt az összeget, amelyet a bosnyák ifjak megnyerésére fordítanánk, busásan behozná az általuk férfikorban folytatandó magyarbarát politika. Mert nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy lassanként, a bosnyák intelligencia növekedésével, minden közhivatal ott lent általuk lesz majd betöltve. Egyáltalában nem közömbös tehát reánk nézve az, hogy vájjon azokat magyarbarát emberek, vagy velünk ellenséges lábon álló bosnyákok fogják-e betölteni? Már pedig csak azokról lehetünk biztosak, akiknek kulturális kiképzésére mi magyarok tettük reá

a koronát. E téren különben örömdetesen kell megállapítanunk azt a tényt, hogy a magyar közoktatásügyi minisztérium e hónapban (1911. szeptemberben) megtette már a kezdeményező lépéseket, amennyiben két bosnyák ifjú számára a budapesti egyetemen ösztöndíjas helyet biztosított. Bízunk benne, hogy ennek a szerény kezdetnek mihamar nagyobb arányú folytatása lesz !

A középiskolát végzett bosnyák ifjakkak a magyar főiskolákra való felvétele tárgyában többször hangoztatott s a sajtó befolyásával hírlapilag is sürgetett óhaj pedig valóságra vált Zichy János gróf vallás-és közoktatásügyi miniszternek 1911. évi július hó 31-én 90,544. sz. a. kelt rendeletével, mely így hangzik:

„Abból a célból, hogy a főiskolákat látogató boszniai és hercegovinai ifjaknak magyar főiskolákra leendő felvétele megkönnyítség, ezennel megengedem, hogy a bosnyák gimnáziumok, vagy reáliskolák érettségi bizonyítványaival felvételre jelentkező ifjak a magyar főiskolák bármelyikére, illetve azok bármely karára, a sarajevói sériátbírói iskola végbizonyítványával felvételt kérő ifjak pedig a tudomány-egyetemek jog- és államtudományi karára, illetve a jogakadémiákra *minden felvételi vizsga nélkül, rendes hallgatókul, akadálytalanul felvétessenek.* Jelen rendelet 1911. évi szeptember hó 1-én hatályba lép.”

Ez a nagyjelentőségű rendelet tehát megnyitja a bosnyák fiatalság *előtt* a magyar egyetemek és jogakadémiák, nemkülönben gazdasági akadémiák s egyéb főiskolák kapuit és most már csak azon kell lennünk, hogy ösztöndíjakkal s egyéb módon ide is vonzzuk a bosnyák fiataliságot. Meggyőződéseim, hogy az így hozott áldozat busásan megtérül azzal a nagy erkölcsi befolyással, melyet ekként Bosznia jövő intelligenciájára nyerünk.

Hogy pedig a bosnyák ifjúságnak magyar főiskolákon való kiképzése iránt indított mozgalom, melynek e könyv szerzője is a sajtóban és előadásában állandó munkása volt, ma már a vezető körök legélénkebb szimpátiáját és támogatását is kivívta,

Részlet a Banjaluka és Jajce közötti útról

annak élénk tanúsága a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter ur által alig néhány nappal ezelőtt 103,934/1911. sz. a. kibocsátott következő s a hazai főiskolák vezetőihez intézett rendelet:

„Figyelemmel óhajtván kísérni, hogy a magyar főiskolákat látogató bosnyák ifjak felvételének megkönnyítése céljából a folyó évi 90,544. sz. rendeletben engedélyezett könnyítések a gyakorlatban mily hatást fognak eredményezni, felkérem a tek. Cimet, hogy a vezetésére bízott főiskolára beiratkozott bosnyák ifjakat tanulmányaikban különös gondossággal támogassa, róluk minden tanév végével a név, születési hely és idő, vallás és tanulmányi irány pontos megjelölésével kimutatást készítsen és a kimutatást minden év június havának 15-ik napjáig hozzám okvetetlenül felterjessze.

Nagy súlyt helyezvén arra, hogy az annectált tartományok értelmiségének minél nagyobb része magyar főiskolákon nyerje kiképzését, bizton remélem, hogy a tek. Cím és a tanári kar ezen hazafias törekvésemet teljes erejével és buzgóságával támogatni fogja.

Budapest, 1911. évi szeptember hó 19-én.

Zichy.”

VI.

A közgazdasági helyzet. — A kisipar. — A települések, mint az amerikai kivándorlás részleges ellensúlyozói. — Teendők e téren. — A magyar tőke szerepe a nagy vállalatokban. — Kivitelünk Boszniába. — Kedvezőtlen tarifális viszonyok s ezek következményei. — A földművelés javítása, erdészet, bányászat. — A kmetkérdés és az erre vonatkozó törvényjavaslat.

Az annectált tartományokról szólva, a kérdés egyik legfontosabb része a közgazdasági helyzet megvilágítása, mert hisz kétségtelen, hogy a mi történelmi jogaink is, amelyeket Boszniára minden körülmények között fentartottunk, akkor fognak csak igazi tartalommal megtelni, ha ott gazdaságilag is értékesíteni tudjuk befolyásunkat és érdekeinket. Sajnos, ezen a téren eddig még igen kevés történt és itt, bármennyire fáj is, de tényként kell leszögeznünk azt a valóságot, hogy a magyarnak az ősi közjogok iránt való érzéke sokkal kifejtettebb, mint a gyakorlati gazdasági érdekek ápolására irányuló törekvése. Csak figyeljük meg akármilyen beszéd közben, társalgásban, nyilvános helyen, sőt még a törvényhozás házában is mindazokat a mozzanatokat, amelyek a bosnyák kérdés fejtegetésével a magyar álláspontot igyekeznek kifejezésre juttatni. Társadalmunk túlnyomó része egyáltalában

nincs, vagy pedig nagyon ferdén van informálva a bosnyák viszonyokról és csupán azt jegyzi meg magának még az olyan is, aki időt szakított egy rövidebb boszniai ut megtételére, hogy magyar emberrel bizony ott kevéssel találkozott, hogy a hivatalok nagyobbrészt osztrákokkal vannak betöltve s ebből most már levonja a mi társadalmunk azt a szomorú következtetést, hogy úgy is elveszett már számunkra Bosznia, minek vesződnénk tehát még azzal is, hogy ott valami eredményt kívánjunk elérni ? Alkalmam volt intelligens emberektől hallani azt a kifogást, hogy hisz a boszniai közigazgatás egész osztrák mintára van szervezve, tehát az már el van németesedve, ott nekünk már nincs keresni valónk. Mintha a közigazgatás külső formáitól függne az, hogy vannak-e nekünk érdekeink a Száván túl s tekintve különben is azt, hogy az osztrák adminisztráció mindenütt igen kifogástalanul működik, mintha nem az volna fontos, hogy ezt a lehetőségig magyarokkal töltsük meg s így az általuk végzendő munkát hazánk érdekében gyümölcsoztessük?

Kétségtelen, hogy az okkupáció utáni időben sok mulasztás történt magyar részről, mert sem hivatalnoki osztályunknak, sem pedig földműveseinknek, iparosainknak, kereskedőinknek a figyelme nem lett eléggé felhíva arra, hogy Boszniában biztos kenyérkereset kínálkozik számukra s így nagyon is megokolt volna, hogy az itt e hazában feleslegessé vált munkaerő ott legyen érvényesülést. Hogy csak egy futólagos példával éljek, tudtommal egész Boszniában alig van a kor színvonalán álló cipész-, szabó- és sütőipar. Nem akarom ezzel azt mondani, mintha most már, különösen a nagyobb városokban, ez iparágak művelői közül egy-egy ügyesebb le nem települt, esetleg meg nem gazdagodott volna, de az tény, hogy a szükséglet még távolról sincs kielégítve. Állítsuk ezzel szembe most már a mi viszonyainkat. Minden nagyobb városunkban, sőt még a kisebb helyeken is ma már minő túltermelés van ezekben az iparágakban, az egyik mester úgyszólván a másiknak a szájától vonja el a falatot, holott íme, az

annektált tartományokban egy kis életrealitás mellett biztos egzisztencia kínálkoznék számukra. És még azt sem lehet mondani, hogy ehhez nagy tőkebefektetés volna szükséges, mert az csak bizonyos, hogy pl. egy péküzletet a minimális tőkével meg lehet indítani, hisz a sütő azt a pénzt, amit árucikkeibe beruház, úgy-szólván naponként forgatja is.

S amint az ipar terén tény ez, úgy valóságsszámba megy a mezőgazdasági téren is. *Günther Ferenc*, a Bácsbodrogmegyei Gazdasági Egyesület titkára, nemrég beutazta Bosznia legtermékenyebb vidékét, az u. n. Posavinát, mely közvetlenül a Szávával szomszédos s attól délre terül el. Erről az útvjáról egy kis röpiratban számolt be, amely szinte megdöbbenő képet tár elénk arról, hogy mennyire elhanyagoljuk mi ezen a téren az érdekeink ápolását. Boszniában nagyon sok kincstári földbirtok van, mert hisz a régi török jog alapján – amelyről már szólottunk – az ingatlan nagyrésze az államé, tehát a kincstáré s így a tartományi kormány jóvoltától függ, hogy ezeket kinek adományozza? Ez meg is történt már részben egyes helyeken a gyarmatosítás intézménye által, amelynek odalent két fajtát ismerik: az egyik az, amikor bennszülötteknek ad el a kormány vagy ad bérbe igen kedvező feltételek mellett kisebb-nagyobb ingatlanokat, a másik pedig az, amikor máshonnan jövő parasztoknak nyújt ily módon megélhetést. Günther elbeszéli, hogy a Posavinában mennyi magyar telepesre vagy gyarmatosra talált, akik ott, nagyjából Magyarországnak déli vidékeiről kikerülve, megvagyonosodtak és ma már jó módban élnek. Franz-Josefsfeld lakói pl. Bácsmegyéből, leginkább a Bánátból kitelepített németek, akik ezelőtt 25 évvel kerültek oda s akkor a telepéseknek összesen 34 házuk és 500 hold földjük volt, ma pedig már 196 ház és 2000 hold föld felett rendelkeznek tulajdonjogilag s van nekik evangélikus lelkészük és 4 tanítójuk is. Ez a község ma ott valósággal a kultúrának egy szigete, amelynek nevelőhatása széles körben érezhető, mert a józan és ügyes gazda hírében álló bánáti nép las-

sankint rászoktatta a kulturátlan és dologkerülő bosnyákokat is az okszerű földgazdálkodásra. Franz-Josefsfelden fel is szökött már a föld ára, amennyiben egy-egy holdnak ott ma már 1200-1600 K az értéke, tehát igazolja ez a tény, hogy a telepítés a telepesek anyagi megerősödését is előidézte.

Nemcsak németek találhatók azonban ezen a dúsan termő vidéken, hanem magyarok és tótok is. Magyarok különösen Ljeljence községben vannak nagy számmal, ahol még a lakosság családnevei is arra vallanak, hogy kifogástalan szittya utódok. – Az egyik gazdát Nagy Istvánnak hívják, a másikat Gáspár Péternek, a harmadikat Ballangó Józsefnek s mindezek a derék magyarok ma már egyenkint 20, 30, 40 hold földnek az urai, tehát jómódú parasztgazdák. Csak sajnos, hogy nem gondoskodunk róluk, hogy magyaroknak is tartsuk meg őket, mert nincs magyar tanítójuk s így az odavalók keserűen 'panaszkodtak, hogy gyermekeik egészen vadul nőnek fel s bár ők magyarul beszélnek velük, de a környék szlávositó hatása elől így alig tudnak majd elzárkózni. Bizony-bizony, az a magyar állam, amelynek annyi ezer koronája van sok mindenféle szükséges és még több nem szükséges dologra, gondolhatna ideszakadt véreinkre is, hogy megtartsa őket a magyarságnak!

Ez a telepítési akció természetsszerűleg írja elénk a jövő gazdasági politikájának útjait abban a tekintetben, hogy Boszniát illetőleg mezőgazdaságilag is erősíteni kell befolyásunkat, mert nagy a panasz, hogy az illetékes tényezők újabban egészen felhagytak az idegenből, tehát többek között Magyarországból való telepítés eszméjével is és a gazdátlan kincstári birtokokat egyedül a bennszülötteknek akarják fentartani. Pedig a bennszülött még nincsen olyan színvonalon, hogy ő minden útmutatás nélkül tudná a mezőgazdálkodást úgy fejleszteni, amint azt a modern követelmények megkívánják. A magyar mezőgazdasági érdekképviselőknek volna tehát e téren a kötelességük (amint erre az iniciatívát a Bácsbodrogszegyei Gazdasági Egyesület már meg is adta), hogy

erélyes mozgalmat indítsanak a boszniai telepítés ügyében. Ily módon idővel legalább némileg ellensúlyozni lehetne az amerikai kivándorlást is, mert hisz köztudomású, hogy Amerikába szakadt véreink is, amint csak egy kis alkalom kínálkozik arra, hogy ott megtakarított pénzükből itthon földet vásároljanak, meg is teszik ezt, mert a magyar paraszt földéhes és azért teszi ki magát a legnagyobb része még az amerikai bányák annyi veszedelmet rejtő küzdelmeinek is, hogy az ott véres verejtékkel szerzett pénzével itthon egy kis földet tudjon magának vásárolni. Nagyon közelfekvő tehát az a feltevés, hogyha kormányunk latba vetné a befolyását oly irányban, hogy ezeken a termékenyebb boszniai területeken a magyarországi telepítést újra megkezdjék és pedig szélesebb mederben, mint régente, akkor a kivándorlást egészségesebb irányba tudnók terelni és magyar fajunk itt, közvetlenül a szomszédságunkban, a mindennapi élet erős munkájával s az ennek nyomán fakadó természetes behatással tudná a mi érdekeinket az annektált tartományokra nézve nemcsak fentartani, de fejleszteni is.

S amily nagyok a mulasztásaink a kisipar, meg a mezőgazdaság terén, époly megdöbbenőek azok az adatok is, amelyeket a nagytőkének boszniai szereplésére nézve találunk. A *Bosnyák Hírlap* 1911. január 1-ei számában kimutatást közölt arról, hogy mily mértékben volt és van képviselve a magyar nagytőke az annektált tartományok részvénytársaságai működésében s ebből megállapíthatjuk, hogy az annexió előtt 29 részvénytársaság létezett ott, melynek összes alaptőkéje 51 millió korona s ebből csakis 3 és fél millió korona esett Magyarországra, tehát 7%-kal volt képviselve a magyar kapitalizmus az osztrák s részben a német nagytőke 93%-ával szemben. Az annexió után a helyzet némileg javult ugyan, amennyiben ma az ott létező 34 részvénytársaság 62 és fél millió korona alaptőkéjéből már 13 és fél millió korona magyar, tehát a tőkének körülbelül 20-21%-a a mienk, de ezt a számarányt viszont lerontja az a tény, hogy a

magyar tőkéből 8 millió korona a kmetzbirtokok megváltásának lebonyolítására alakult pénzügyi intézeté; minthogy azonban a kmetmegváltást ma a tartományi kormány vette a kezébe, tehát ez a tőke egyelőre alig forgatható. Még rosszabb a helyzet a magánvállalatok tőkéjét illetőleg, amennyiben ott több, mint 15 millió koronával szerepel az osztrák tőke, 6 és fél millió koronával a belföldi, vagyis a bosnyák tőke és csupán nem egészen 400 ezer koronával a magyar. Megállapítható tehát ezekből, hogy dacára annak, hogy hazánkban volna elég elhelyezést kívánó nagytőke, amelynek a részére szinte természetesen kínálkozik az ottani elhelyezés is, ettől érthetetlen módon még idegenkedünk.

De nemcsak a tőke aránytalansága, hanem Boszniába való kivitelünk is kedvezőtlen képet mutat, amennyiben ott Ausztria céltudatos közlekedési és tarifapolitikájával a magyar érdeket napról-napra mindinkább háttérbe szorítja. A földrajzi helyzet Boszniát természetesen utalja arra, hogy Magyarországból szerezze be azon cikkeket, amikre szüksége van, ámde az osztrák a geográfiai távolságot elenyészelteti azzal, hogy kedvezőbb szállítási tételeket állapít meg s így ma már például a bécsi áru, amelyet Trieszten s az Adriai tengeren át Gravózába, majd onnan a hercegovinál vasúttal az annektált tartományok bármely állomására elvisznek, olcsóbb portóval kerül oda, mint a Magyarországból kiszállított áru. Hogy mit jelent ez, azt felesleges bővebben tárgyalnunk. Részünkről egyenesen öngyilkos politika az, hogy ilyen kérdésekben a fiskális szempontokat toljuk előtérbe, mert saját magam hallottam boszniai kereskedőktől, hogy nem közömbös az nekik, akik naponta 8-10 postacsomagot kapnak, hogy vajjon azokért egyenkint 60 fillér póstabért fizetnek-e, mint amennyit az osztrák kincstár beszed, vagy pedig 90 fillért, mint amennyit mi követelünk? Ha tehát azt mondtuk az imént, hogy sokat vétkeztünk a kisipar, meg a mezőgazdasági befolyásunk terén, hasonló sajnos tényt kell leszögeznünk nagytőkénk és tarifapolitikánk elhibázott irányára kérdésében is. A póstatarifa

A butjeska hegyszoros.

(A Raguzából Szerbiába vezető főút egy részlete, századokon át
rablóbandák tanyája.)

ügyében különben legújabbán mégis iniciáltak már bizonyos korszerű reformokat, ámult mulasztásait azonban ez alig képes jővátenni.

E téren a jővendőnek a tulajdonképeni döntő problémája a vasúti összeköttetés kérdése lesz, amely már úgy a delegációkat, mint Magyarország és Ausztria törvényhozásait is, több ízben foglalkoztatta, Anélkül, hogy ez alkalommal belebocsátkoznánk a vasút irányának a bővebbi taglalásába, kétségtelen tényként kell megállapítanunk azt, hogy ránk nézve az a fontos, hogy minél rövidebb összeköttetést létesítsünk Magyarország és Bosznia között s ily módon ezt az egész érdekkört a mi hálózatunkba vonjuk be. Minél közelebb tudjuk hozni Boszniát Magyarországhoz – aminek egyik módja volna pl. az, hogy a horvátországi Vinkovce közeléből, Samacon keresztül Dobojba építenénk vasutat – annál inkább rekesztjük ki Bosznia, Horvátország és Dalmácia a jövőben fenyegető trialisztikus elszakadásának lehetőségét.

Az annektált tartományoknak túlnyomórészt mezőgazdasággal foglalkozó népe van, amely rendkívül primitív alapon intézi még ott ma is a földművelést. Közvetlen az annexió utáni időben általános volt még Boszniában a faekék használata, elképzelhető tehát, hogy a civilizáció munkájának miféle nehézségek tornyosultak ott az útjába, míg ezt az elmaradt és bizalmatlan népet modernebb gazdasági eszközökre és módszerre szoktatta. Hiszen tudjuk, hogy az alacsony műveltségű népek minden reformtól irtóznak s ha ez igaz, fokozottabb mértékben áll ez Boszniára nézve, amelynek a lakói elvégre századokon keresztül kormányuktól jót sohasem kaptak, tehát minden olyan ujitást, amely felülről eredt, érthető bizalmatlansággal fogadtak.

A tartományi kormány tehát lassú és kitartó reformakcióval segített a bajon. Létesítette a gazdasági vándortanítói intézményt, amelynek megbízottai beutazták a vidéket és a népet felvilágosították, azután létesített gyümölcs- és szőlőtelepeket, ahol okszerű kertészet és szőlőgazdálkodás útján ezen termelési ága-

kat magas fokra fejlesztette. Egyes alkalmas helyeken mintagazdaságokat állított fel, amelyeknek jótékony hatását messze vidékek lakói élvezték s így azután céltudatos munkával lassanként kiirtotta a bizalmatlanság érzetét a népből s ennek helyét annál az okos reformok iránt való rokonérzés váltotta fel. A szabályozatlan folyók okozta vízar ellen kincstári támogatással létesített vízitársulatok szintén hozzájárultak az általános gazdasági jólét emeléséhez, míg a járasonként szervezett segélyalapok, melyekből a földművelő nép mérsékelt kamatokkal bíró kölcsönöket kapott, a gazdasági megerősítést fokozták. Igen nagy jelentőségű volt az erdőgazdálkodás emelése, minthogy az annektált tartományoknak körülbelül a fele erdővel van borítva s ennek túlnyomó része kincstári birtok, úgyhogy a tartományok bevételeinek egy jelentékeny része az erdők értékesítéséből áll és a fa kitermelését vagy maga a tartományi kormány eszközli megfelelő szervei útján, vagy pedig egyes magánvállalkozóknak adja ki azokat s hogy az erdőbirtok jobban legyen értékesíthető, evégből sok helyen keskenyvágányú vasutakat is épít s azokat a kitermelő nagy vállalatoknak bérbeadja. Bosznia fakivitele évenként mintegy 32 millió koronára rúg, A bányászat szintén fontos üzeme a közgazdaságnak, mert jelentékeny érc- és kőszéntelepek vannak a két tartomány területén, amelyeket ezidő szerint túlnyomórészt maga a kincstár kezel. A szén kiviteli cikk is, épugy, mint a szilva, amelyből évente több, mint 6 millió kor. értékűt szállítanak ki az országból. Kivitele van az annektált tartományoknak a marhából is, amelyet mintegy 14 millió koronával lehet számjelezni és a két tartomány összes kivitele kereken évi 115 millió koronára rúg. A tartományok költségvetése most már körülbelül évi 80-85 millió korona. Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a természetes fejlődésnek olyan nyomait látjuk az annektált tartományok gazdasági életében, amelyek az ottani közgazdaságnak intenzívebb felkarolását részünkről is minden körülmények között megokoltta tennék.

A bosnyák gazdasági helyzettel kapcsolatban kell foglalkoznunk az ottani mohamedánok tulajdonjogi intézményeivel, nemkülönben a bosnyák birtokpolitikának egyik, ma nagyon is aktuális problémájával: a *kmet-kérdéssel* is.

Amikor az okkupáció után átvettük Bosznia és Hercegovina közigazgatását, a közös minisztériumnak meglehetősen nagy körültekintésre volt szüksége, hogy az átmenet a régi kormányzásról az újra zökkenéssel ne járjon. Az alacsony műveltségű nép bizalmatlansága és a mohamedán bosnyákoknak törökországi hitsorsosaikkal szemben létező rokonszenve az osztrák és magyar uralmat olybá tekintette, mint amely az ő sok százados előjogainak a kiirtására létesült. Jellemző, hogy ezzel szemben ma, amikor az annexió ténye által a két tartomány már teljesen hozzánk van kapcsolva, a nem mohamedán alattvalók ennek a természeteszerű következményét abban vélik feltalálni, hogy most már ők legyenek minden téren az urak s a mohamedánok régi jogait egyszerűen semmisítsék meg. Mikor pl. a tartományi kormány kezébe vette a szerb és horvát kmetek, vagyis jobbágyok, megváltásának az ügyét, akik századokon keresztül függő viszonyban voltak mohamedán földesuraikkal szemben, a kmetek ahelyett, hogy hálával fogadták volna a kormány ezt a segítő-akcióját, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy most már minden földbirtok *ellenszolgáltatás nélkül* kell, hogy az ő tulajdonukba menjen át. Századokon keresztül – mondták – a mohamedánok voltak az urak, illő tehát, hogy most a keresztényeké legyen a föld. S hogy ez a balfelfogás nemcsak az elmélet mezején mozgott, arra sajnos világosságot vetett az a tény, hogy 1909. őszén több vidéken véres lázadás tört ki, amelynek az elfojtása csak katonai erővel sikerült. Ahol tehát a vallási elszigeteltség ilyen ellentétet termel (mert hisz előzőleg már rámutattunk arra, hogy a bosnyák, bár egyazonos faj, mégis a mohamedán, görögkeleti és római katolikus része egymástól teljesen szeparálva van), ott a tapintat a kormányhatalom részéről a leg-

első kellék és az okkupáció után is az volt a közös minisztériumnak a főtörekvése, hogy az átalakítás nagy munkáját simán, az egyes csoportok érzékenysége nélkül oldja meg. Ebből a tényből magyarázható meg az is, hogy a mohamedán jogrendszer sajátos tulajdonjogi viszonyait az új kormányzat is a lehetőség határain belül respektálta. Részben jogi, részben gazdasági szempontból magyarázatot kivan tehát ehelyütt a kmetek megváltásának a kérdése is, amely speciális délszláv gazdasági intézmény s amelynek rövid magyarázatát a következőkben adhatjuk meg.

Az évszázados török uralom idejében – mint arra már rámutattunk – a kalifa mirije-birtokot természetesen azoknak ajándékozott, akik a török uralom megszilárdítása terén kiváló érdemeket szereztek, tehát elsősorban a katonai, azután a polgári közigazgatásban kitűnt előkelőségeknek. Minthogy pedig Boszniában a lakosság jelentékeny része ép az érvényesülés végett áttért az izlámra, természetes, hogy ezt a török uralom dús birtokjavadalmozással honorálta s ennek következtében a bosnyák birtokososztály úgyszólván egyedül a mohamedánokból került ki. A keresztények, akik tehát nem tértek át az izlámra, valósággal rabszolgasorsra jutottak, ezeknek volt a neve *rája* s ezek a török uralom ideje alatt rendkívül sok zaklatásnak és kegyetlenségnek voltak földesuraik részéről kitéve. A török földbirtokos nem mivelte maga a földjét, hanem azt a rájára bízta, akik azután egészen a maguk szakállára vitték a mezőgazdaságot, melynek csupán a terméséből voltak kötelesek a birtokost részesíteni. Ez a részeltetési arány meglehetősen súlyos volt, mert általánosságban a termésnek $\frac{1}{3}$ részét, némely helyen azonban, ahol dúsabb termés szokott lenni, így pl. a Posavinában, annak a felét voltak kötelesek a földbirtokosnak kiszolgáltatni. A birtokos teljes keleti fatalizmussal nézte a ráják gazdálkodását és századokon keresztül egyik részről sem történt semmi ahrban az irányban, hogy a föld termőképességét fokozzák. A birtokos arra

az álláspontra helyezkedett, hogy ő az úr, öneki tehát semmi köze a művelés módjához, a rája pedig, igen érthetőleg, mint-hogy a föld nem az övé, hanem annak ő csak a haszonélvezője volt, halálos bűnnek tekintette volna a föld állagának javítását, észszerűbb termelési mód meghonosítását, amihez különben valószínűleg nem is értett.

Egy-egy ilyen rája-családnak művelésre átengedett telek volt a kmet-telek, amelynek kiterjedése aránylag kicsiny, mert hisz a család, amely belőle megélt, szintén igen kis igényű és különben a földterület termő része sem valami nagyon kiterjedt Boszniában. A földesurat a kmettel szemben megillette még az a jog is, hogy ő eltartassa magát egy-egy kmet-családdal és ez a kötelezettség az utóbbira nézve minden esztendő egy hónapjára ki volt kötve s így a birtokos valójában, ha tetszett neki, minden munka és áldozat nélkül nemcsak az életéről gondoskodtatott, hanem még jövedelmet is tudott élvezni. Persze igénytelen volt úgy a birtokos, mint a kmet, amint ily alacsony műveltségű országban az másképp nem is lehet. Hogy fogalmunk legyen arról, mily kicsiny birtokból állott egy-egy jómódú földesúrnak az ingatlansága, arra jellemző, hogy az 1910. év nyarán Sarajevo közelében egy nagybirtokosnak elismert bég eladta 47 kmet-telkét összesen 47.000 koronáért és ezt az ottani viszonyokkal ismerősök elég jó vásárnak minősítették.

Az annexió által teremtett végleges jogi helyzet megkövetelte azt, hogy a kmet-kérdés is megoldásra találjon, mert igaz ugyan, hogy a kmet nem minősíthető az 1848 előtti értelemben vett jobbágnak, hanem inkább örökbérlőnek mondható, mégis módot kellett arra nyújtani, hogy amennyiben képes arra, megválthassa azt a telket, kisbirtokot, amelyen gazdálkodott s így önállósíthassa magát és családját. Görögkeleti és róm. katolikus részről tehát megindult az a mozgalom, amely a kmet-telkek *kötelező* megváltására irányult, amelynek tehát az volt a célja, hogy minden kmet, aki az arra szükséges vételárat a földesura-

nak fel tudja ajánlani, feltétel nélkül a kmet-telek végleges tulajdonába juthasson. A kormány azonban belátta azt, hogy így módon a mohamedán földbirtokos-elemet pusztulás fenyegeti, mert hisz – amint jeleztük – a kmet-telek aránylag igen kicsinyek, tehát az értük fizethetett váltásösszeg sem oly nagy, hogy annak a kamataiból a földbirtokos megélhessen. Amíg ugyanis ő földjének 33 %, sőt 50%-át jövedelemként élvezte, addig gondtalanul megélt az ő szerény igényei mellett ebből, de amikor ezt készpénzre váltva, egy-egy általában jómódúnak elismert földesúr 20-30.000 korona vételárral lesz kielégítve, akkor igen valószínű, hogy ennek kamataiból megélni nem tudván, lassanként a tőkét fogyasztja el és koldusbotra jut, pláne egy oly országban, mint Bosznia, ahol a kapitalisztikus gazdálkodás iránt való érzék a bennszülötteknél még egyáltalában fel nem található.

Felmerült most már az a kérdés, hogy érdekében áll-e a kormánynak ezt a túlnyomórészt mohamedán birtokos-osztályt így módon, a kötelező kmetmegváltás útján, közvetve tönkretenni s erre az a meggyőződés érlelődött meg az intéző körökben, hogy nem, sőt a mohamedán bosnyák épen a legmegbízhatóbb, lojális elem, amelynek gazdasági megerősödése a monarchia érdekében van. Amíg ugyanis a görög-keleti bosnyák a fajrokon szerbbel, a róm. katolikus bosnyák pedig a horváttal természetes szövetségre vél találni politikai tekintetben is, addig a mohamedán bosnyáknak nincs mit keresnie Bosznián kívül, mert hisz őt a törökkel csak vallásának azonossága köti össze, de annak sem nyelvét, sem szokásait nem érti s így vele állandó kontaktusban nem élhet. Ez a felfogás érlelte meg a kormányban a *fakultatív* kmetmegváltás eszméjét, amely nemrég egy, a bosnyák tartománygyűlés által alkotott törvényben talált kifejezésre.

A kmetnek az volt mindig a főbaja, hogyha meg is tudott volna egyezni földesurával a telek megváltása iránt, nem volt arra való pénze, ha pedig kölcsönt keresett, ezt vagy csak

uzsorára kapta meg, vagy pedig, amennyiben a telek értékének nagy részét rendelkezésére adták, nem maradt pénze az instrukcióra, amelyet tehát mégis csak uzsorapénzből volt kénytelen beszerezni s így önálló gazdálkodását már tulajdonképen passzívával kezdette el. Az új törvénynek tehát az volt a célja, hogy ezt a kedvezőtlen helyzetet megkerülje akként, hogy a kmetnek az ingatlan egész értéke erejéig kölcsönt bocsát a rendelkezésére. A törvény szerint tehát, ha a földbirtokos és a kmet megegyeznek egymással a megváltás iránt, akkor a tartományi kormány maga folyósítja a váltságösszeget és pedig kötvények formájában, amelyeket több évtizedre elosztva kisorsolnak. A kölcsönt telekkönyvileg bekebelezik s egyidejűleg az ingatlant tulajdonjogilag a kmetekre átírják. Hogy pedig a kormány érdemtelent ne segítse, a járási hatóságok kötelessége megállapítani azt, hogy csak oly kmetek kapjanak állami kölcsönt, akiknek gazdasági tevékenysége erre érdemessé tette őket. A törlesztés akként történik, hogy a részletekben úgy a tőke, mint a megfelelő kamat visszafizetése biztosított. Szociálpolitikai szempontból fontos intézkedése a javaslatnak, hogy maga a kölcsön lebonyolítása s az ezzel összefüggő kiadások a kincstár által fedeztetnek s maga az ügylet bélyeg- és költségmentes. A tőketörlesztés félévenként történik, az egész váltságösszeg visszafizetése pedig legkevesebb 30 és legfeljebb 50 év alatt, ha azonban a kmet valahonnan pénzt szerez, mondjuk örököl, akkor három havi felmondás után az egész kölcsönt egyszerre kiegyenlítheti. Ugyancsak költségkímélés szempontjából történik az is, hogy a részletfizetéseket a kincstári adóhivataloknál eszközlik, amelyek tehát mindenki számára könnyen hozzáférhetők. Ezzel szemben a kincstár előjoga, hogy a kölcsöntörlesztés elmulasztása esetén a hátralék közigazgatási végrehajtás útján hajtható be, amely alkalommal maga a kölcsönre vonatkozó hivatalos kivonat a végrehajtás jogcíméül fogadtatik el. Végül kiemelendő, hogy a kmetkötvények áruügyi és egyéb

gyümölcsöző beruházásoknál, testületek, községek, jogi személyek, alapítványok tőkeelhelyezésénél elsőbbséggel bírnak. Tekintettel most már arra, hogy eddig a kmetek – mint jeleztük – legjobb esetben csak a becsérték feléig kaptak ingatlanaikra kölcsönt, minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a bosnyák tartományi kormány kmetjavaslata az eddigiekhez képest jelentékeny haladást és a vagyontalan földműves-osztálynak szociális felkarolását jelenti.

Prenje Hegység (2213 m.) Konjica mellett.

VII.

Boszniára és Hercegovinára vonatkozó történeti jogaink. – Az osztrák álláspont. – A magyar és az osztrák annexiós javaslat. – A trializmus. – A magyarság kiszorítása a szláv területekről. – A vasút és jelentősége. – A jövő politikájának magyarbarát iránya.

Térjünk át most a bosnyák kérdés közjogi oldalának a kifejtésére, amely tulajdonképpen azzal egyértelmű, hogy minő történeti jogaink vannak nekünk az annektált tartományokra, - továbbá, hogy eddigi jogainkat eléggé megvédtük-e és milyen volna az annektált tartományok helyzete végleges közjogi elintézésének leghelyesebb módja?

Már előzetesen rámutattunk arra a tényre, hogy Magyarországnak Boszniára és Hercegovinára nézve történeti jogai vannak, amit nemcsak a história eseményeivel tudunk igazolni, hanem egyúttal az azóta állandóan fentartott és minden ünnepélyes alkalommal kifejezésre juttatott közjogi deklarációval is. Láttuk az előzőkben, hogy a két tartomány részben együttesen, részben külön-külön, sőt még részeire szaggatottan is századokon keresztül a magyar birodalomnak valósággal alávetett része (*partes subiectae*) volt, amely felett ugyan egyszer bánok, más-

szor királyok uralkodtak, akik azonban egyaránt a magyar király kegyétől voltak függő helyzetben. Kimutattuk, hogy Bosznia és Hercegovina sohasem volt független állam, hanem a XII. századtól kezdve, amikor ott konszolidált viszonyok alakultak ki, mi gyakoroltuk felettük egészen a XVI. század elejéig a szuverenitást. Ezek a kétségbevonhatlan tények ma is élnek még közjogi fel fogásunkban és alapot nyújtanak arra, hogy a két tartománynak Magyarországhoz való szorosabb kapcsolását követelhessek. Jól tudom, hogy ellenfeleink, különösen pedig az osztrák közjogi írók, nem minden rosszakarattól menten szeretnek bennünket, mint a történeti jog fanatikusait feltüntetni, akik mindig csak rég elmúlt idők jogán élösködünk, de a jelennek jogalkotó viszonyait, hatalmi eltolódásait tekintetbe nem vesszük. Csakhogy ez az ellenvetés ép a bosnyák kérdésnél nem állhat meg, mert hiszen élő közjogi intézményeink vannak, amelyek Boszniára vonatkozó régi jogunkat még ma is élő joggá teszik.

Királyaink s így legutóbb jelenleg uralkodó királyunk is, koronázása alkalmával ünnepélyesen megesküdt arra, nemkülönben királyi hitlevelében írásbelileg is megerősítette azt, hogyha Isten kedvező kegyelméből sikerülni fog oly területeket visszaszereznie, amelyek valamikor a magyar állam részei voltak, azt ahhoz fogja kapcsolni. Kétségtelen, hogy a királyi szó egy monarchikus államban, különösen ha tudjuk, hogy ősi alkotmányunk értelmében úgy a király esküjét, mint hitlevelét törvényeink közé iktatjuk, elég erős jogalap arra, hogy annak belső tartalmát is adjunk. De tovább megyek. Él a köztudatban az egykori Bosznia feletti magyar impérium azáltal is, hogy a király, mint a magyar katolikus egyház legfőbb patrónusa, még ma is kinevez címzetes főpapat, elsősorban püspököket azokra az egyházmegyékre, amelyek valamikor az egykori alávetett részek, többek között tehát Bosznia területén feküdtek s természetesen akkor katolikus lakosság által voltak megszállva, de amelyek az idők folyamán a lakosság vallásváltoztatása miatt meg-

szűntek tényleges egyházmegyék lenni. Ha tudjuk, hogy századok folyamán a magyar katolicizmus mennyire összeforrott a magyar államisággal, akkor ennek a ma is élő jogintézménynek a jelentőségét kétségbe vonnunk nem lehet. De még tovább mehetünk. A *pragmatica sanctio* Magyarország és Őfelsége többi országa között a kölcsönös védelem kötelezettségét állította fel s ebből az alaptörvényből következett számtalan oly hadjáratnak reánk is kötelező volta, amelyben mi közvetlenül érdekelve tulajdonképpen nem voltunk. A magyar csapatok épúgy küzdöttek a Ferenc császár és király által Napoleon ellen vívott csatákban, mint azt megelőzőleg a Mária Terézia trónjáért lefolytatott örökösödési háborúkban, azt követőleg pedig a XIX. század olasz és porosz hadjárataiban is. Mindezek a hadi vállalkozások nem a magyar érdeket szolgálták, mindezek a hadjáratok csak közvetve érintettek bennünket azért, mert Őfelsége többi országa is érdekelve volt. Ha most már a történelem igazolja, hogy mi ezekből a harcokból törvénytárgyunk részünket kivettük, csak természetes következtetés az részünkről, midőn azt kívánjuk, hogy a speciális magyar érdekekért viszont az örökös tartományok épúgy sikra szálljanak, ha kell, anélkül, hogy ebből a közös jogszerezés következményei folynának. Boszniának 1878-iki okkupációját az osztrák-magyar hadsereg vitte végbe, tény tehát, hogy abban osztrák csapatok is résztvettek, Ausztria hadereje is közreműködött, bár nem tagadható, hogy különösen a magyar ezredek hősiességének és nagy számban való csatasorba vonásának tulajdonítható nagyrészt az okkupáció sikeres bevégezése, de közjogi szempontból tekintve, mindez a kölcsönös katonai kötelezettségnek természetesen konzekvenciája csupán, amely nem ad jogot a mi történeti álláspontunk meggyengítésére. Igaz – s erre rá is fogunk térni –, hogy az okkupáció alapjául szolgáló berlini kongresszusi akta a monarchia egészének, tehát két államának együttesen adta meg a megszállás és kormányzás jogát, de ez a külügyi, illetőleg nemzetközi jogi szempontból el-

bírálandó felhatalmazás nem derogálhat a monarchia két állama között a *pragmatica sanctio* alapján fennálló jogi helyzetnek. De mindezen felül a természetes geográfiai helyzet is a magyar korona joga mellett szól. Boszniát és Hercegovinát olyan birodalomná tenni, mint aminő Elzász és Lotharingia a német birodalomban, nem lehet és pedig először azért nem, mert osztrák-magyar birodalom nincsen, másodszor azért, mert az egységes állam lényegének minden kelléke hiányzik Ausztria és Magyarország között. Nincs osztrák-magyar államterület, hanem van magyar és van osztrák; ennek következtében nincs és nem is lehet osztrák-magyar szuverenitás, hanem csak külön magyar és külön osztrák.

Hiábavaló tehát a két annektált tartománynak birodalmi szerzeményként való közjogi szervezését megkísérelni, az a kifejtettek alapján meddő vállalkozás, amit leginkább a való élet is megcáfol, hiszen a bosnyák alkotmány életbeléptetésekor is azonnal világossá lett egy ily megoldási módnak a lehetetlensége. Az állampolgársági kérdést értem én itt, amelynek az eldöntését a közös minisztérium diplomatikusan mintegy megkerülte, de dűlőre vinni nem tudta. Azt nem lehetett kimondani, hogy Bosznia és Hercegovina lakói osztrák-magyar alattvalók, mert ilyen fogalom nincsen, azt sem lehetett megállapítani, hogy csakis osztrákok, vagy csakis magyarok, mert ez bizonyára nagy politikai háborúságra vezetett volna, anélkül, hogy a siker reményével biztathatott volna. Azonban viszont bosnyák állampolgárságot sem lehetett deklarálni, mert ezzel elismertük volna a két tartomány állami önállóságát. Így azután a bosnyák alkotmány-törvények csak boszniai és hercegovinál tartományi illetőséget állapítottak meg, amely tehát alárendeltebb jellegű az állampolgárságnál, de amellyel mégis a két tartomány lakóinak közjogi különállása kifejezésre jutott. Csakhogy a tartományi illetőség nem állampolgárság, amellet, hogy valaki valamely tartományban illetőséggel bír, még egy államnak is a polgára, amint azt az

osztrák örökös tartományoknak közjogi szerkezete épügy illusztrálja, mint nálunk az a közjogi tény, hogy a Horvát-Szlavonországokban illetőséggel bíró egyének egyúttal a magyar birodalomnak is állampolgárai.

És itt elkövetkezett az a lehetetlen helyzet, hogy a két annektált tartomány lakóinak közjogi pozíciója ma teljesen határozatlan. Például a legfontosabb állampolgári jognak, a törvényhozó hatalomban való részvételnek, vagyis a választói jognak a meghatározásánál az új törvények akként intézkednek, hogy nemcsak az ottani tartományi illetőségűek, hanem az ott alkalmazott magyar vagy osztrák állampolgárok is, amennyiben közhivatalt viselnek, választójoggal bírnak. Ha már most Boszniát külön államnak tekintenők, akkor ezt kizártnak kellene vennünk, mert senki két állam törvényhozó hatalmának a részese nem lehet. Íme, egy bizonytalan helyzet, egy meg nem oldott probléma következményei a gyakorlatban. Mindezekon felül pedig – amint ismételtén rámutattunk – a földrajzi fekvés is a Magyarország-hoz való kapcsolat mellett szól, mert hisz természetes, hogy a velünk közvetlen szomszédságban levő tartományok a mi impériumunk alá könnyebben helyezhetők, mint a tőlük távolfekvő ausztriai szuverenitás alá. Amint Horvát-Szlavonországok bizonyos országos önkormányzattal bíró s a magyar birodalomnak részét képező mellékországok, épügy meg volna oldható Bosznia és Hercegovina közjogi helyzete is, amelynek belső autonómiája keretei épen a nemrég életbelépett alkotmány-törvények által eléggé meg vannak szabva. Hogy a magyar birodalommal való kapcsolatot miként oldhatnék meg, vájjon egy bosnyák bán ki-nevezése útján, vagy egyéb módon-e, vájjon a magyar minisztérium tagjaként szereplő bosnyák miniszter által, vagy más elfogadható módon-e, ez már részlet-kérdés. A fő, amelyből nekünk engednünk nem szabad s amely mellett okaink és érveink csoportosulnak, az a Magyarország-hoz való végleges kapcsolat s ez

a kifejtettek alapján megokolt, természetes és a jövőendő biztos fejlődésének is záloga volna.

Amikor azonban a mi magunk közjogi álláspontját szabatosan körvonalozzuk, a tárgyilagosság követeli tőlünk, hogy megismerjük az ellenfélnek – értem itt a monarchia másik államát – felfogását is.

Ausztria azon az állásponton van, amelyet a berlini kongresszusi akta alapján azóta állandóan elfoglal, hogy – amint már több ízben volt alkalmam rámutatni – a megszállás joga a monarchia két államának lett megadva, ennél fogva az azok felett szerzett impérium is közös, u. n. *coimperium*. Ebből folyt az 1880. évi VI. t.-c.-nek és az ezzel konformis 1880. február 22-iki osztrák törvénynek az az intézkedése, mely szerint a jelzett törvény 5. §-a értelmében azon viszonyoknak, amelyben e tartományok a monarchiához állanak, minden megváltoztatásához a monarchia két állama törvényhozásainak egyetértő jóváhagyása szükséges. Csodálatos és szinte megdöbbentő, hogy mikor ezt a törvényt mint javaslatot a magyar parlamentben tárgyalták, sem az ahhoz készített miniszteri megokolásban, sem pedig a képviselőháznak a vitájában a magyar korona ősi jogát ki nem domborították, sőt a miniszteri megokolás egyenesen arra utal, hogy tekintettel arra, hogy az okkupáció közös külügyi és közös hadügyi akciónak a következménye, a dolog természetéből folyik az okkupált tartományoknak a közös minisztérium által leendő kormányzása, míg a közjogi helyzet végleges rendezésére nézve feltételt felállító 5. §-hoz csupán ennyit tart szükségesnek a miniszteri megokolás kijelenteni: „A törvényhozások hozzájárulásától tétetik függővé minden változás, mely ezen tartományoknak az osztrák-magyar monarchiához való viszonyában célba vétetnék.” Tehát a megokolás tulajdonképpen nem megokolás, hanem csak ismétlése a javaslatban foglalt rendelkezésnek és a vita alkalmával, amelyet egy 15-tagu parlamenti bizottság megbeszélése[^] előzött meg, néhány napi tárgyalás befejeztével, az ellenzék

ellenvetései dacára, a javaslat határozattá emelkedett. Annak az időnek a törvényhozási többsége tehát, amelyben az okkupáció végbement, nem találta elég alaposnak az 5. § említett szövegezése elleni kifogásokat. Most eszerint kétségkívül az előtt a nehéz probléma *előtt* állunk, hogy egy, nálunk épugy, mint Ausztriában elfogadott törvényről lévén szó, annak megváltoztatását is *de jure* csak mindkét törvényhozás egybehangzó akaratkifejezésével remélhetjük. Hogy ez lehetséges-e, erről vitatkozni már nem a közjognak, hanem a gyakorlati politikának a feladata, mi csak leszögeztük a tényeket, amelyek kétségbevonhatlanná teszik, hogy bár az 1880-iki törvény e tekintetben, elég meggondolatlanul, örök időkre bizonytalanná tette a mi történeti jogaink tényleges megvalósítását, ezeknek az értékét és fennállását azért azonban meg nem szüntethette, nemcsak amiatt, mert ez az idézett törvényből ki nem olvasható, hanem azért sem, mert a történeti jogok fennállása a fentebb kifejtettek szerint azóta is állandó közjogi gyakorlattal igazolható.

Hogy azonban egy ily tisztán el nem döntött kérdés mennyi vitának, ellentétnek válik szülőjévé, arra élénk világot vetnek az annexió becikkelyezése iránt a magyar és az osztrák parlamentnek benyújtott törvényjavaslatok, amelyek ugyan sem nálunk, sem Ausztriában a politikai viharok miatt nem váltak törvénnyé, de amelyeknek egymástól elütő felfogása és megokolása ellentétes jogállásunknak élénk bizonyítéka. Hogy ezt a tételünket igazolhassuk, szükségünk van arra, hogy az 1908. őszén, tehát közvetlenül az annexió proklamálása után, úgy a magyar, mint az osztrák parlamentnek erre vonatkozólag tárgyalt törvényjavaslatát egymással szembe állítsuk.

A magyar törvényjavaslat szerint az országgyűlés tudomásul veszi, hogy Őfelsége „tekintettel azokra az ősi kötelékekre, melyek dicső elődeit a magyar trónon Boszniához és Hercegovinához fűzték, szuverén jogait ez országokra kiterjesztette”, azután, hogy „a trónöröklésre vonatkozó magyar *pragmatica*

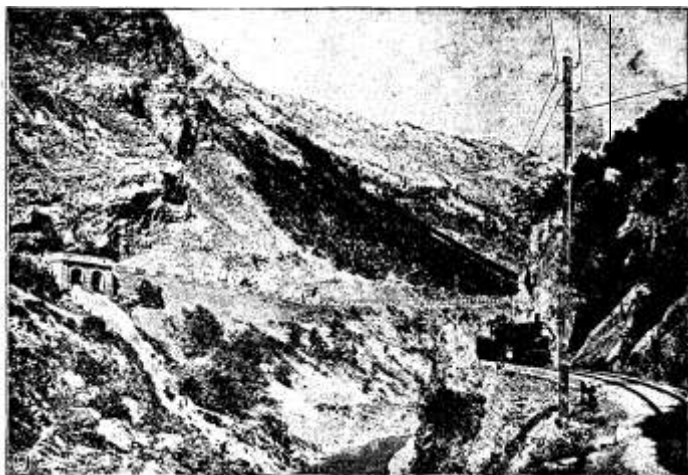
sanctió intézkedései ez országokra nézve is hatályba lépnek” s végül – a helyzet kényszere alatt – kiemeli, hogy „mivel a két tartománynak a viszonya a magyar államhoz sem régiebb, sem újabb törvényeinkben megállapítva nincsen és e tekintetben jelenleg az 1880. évi VI. t.-c. 5. §-a van érvényben, utasíttatik a kormány, hogy addig, míg ez iránt a magyar és osztrák törvényhozás egyetértő jóváhagyásával változás nem történik, e rendelkezés továbbra is hatályban maradjon”. A magyar javaslatból tehát meg kell állapítanunk a következőket:

1. hogy az annexió alapjául a javaslat a régi magyar történeti jogot tekinti,

2. ennek természetes következményeként a magyar *pragmatica* sanctió trónöröklési jogát terjeszti ki az annektált tartományokra, de

3. azoknak hozzánk való közjogi viszonya kérdését meg nem oldja, mindazáltal az 1880-iki szabályozást csupán ideiglenesnek tekinti, nem pedig véglegesnek. E felfogást megerősíti a javaslat miniszteri megokolása is, amely rámutat a történeti jog különféle megnyilvánulási formáira, sőt még oda is konkludál, hogy Bosznia nem is volt kapcsolt rész, hanem alávetett rész (*partes non adnexae, sed subiectae*). Mindezek végső konzekvenciájának a levonásával, sajnos, ez a javaslat is adós maradt, aminek az okát kereshetjük a politikai helyzetben, de ezzel a közjog bővebben nem foglalkozhatik és csupán azt a tényt kell megállapítanunk, hogy a javaslat az 1880-iki rendezést nem tekinti véglegesnek.

Nem így az osztrák parlament elé terjesztett javaslat, amely kimondja azt, hogy Őfelsége szuverén jogai, valamint a *pragmatica* sanctió határozmányai kiterjesztetnek az annektált tartományokra is, de egyúttal kiemeli a törvényjavaslat, hogy az 1880. február 22-iki osztrák törvény határozmányai érvényben maradnak. Tehát látnunk kell, hogy itt is az a hiba, ami nagyon sok, a két államot közösen érdeklő kérdés szabályozásánál felmerült

A Komadina-forrás a Narenta völgyében.

már s ami annyi ellentétnek vált a forrásává, hogy t. i. a két állam által hozott törvények nem egybehangzók. Az osztrák javaslat az 1880-iki törvénynek ideiglenességéről egy szó említést sem tesz, hanem egyszerűen azt hatályában hagyja. De még inkább szembetűnik a magyar és osztrák álláspont kontroverziája, ha az osztrák javaslat miniszteri megokolását olvassuk. Ez kiindul abból, hogy az okkupáció időhatárhoz nincs kötve és korlátozás nélkül kaptuk Boszniát s minthogy egy emberöltőn keresztül teljes nyilvánosság előtt és ellenmondás nélkül gyakoroltuk a hatalmat, kétségtelen, hogy az okkupációnak jogi tartalmát hosszú gyakorlás útján valóra váltottuk. Már pedig a kormányzás egyenlő az uralommal, mert modern államban az uralom nem nyilvánulhat meg máskép, mint a kormányzás által s ez viszont a teljes államhatalomnak a legtagabb értelemben vett tényleges megnyilvánulása. Ebből folyik tehát, hogy mi, illetőleg a monarchia már 1878 óta folyton tényleges hatalmat gyakoroltunk az okkupált tartományok felett, ami magában foglalta úgy a területi felségjogot, mint a korlátlan uralkodói felségjogot is. De tovább is megy az osztrák javaslat, melynek különben az okfejtése jogászilag igen szép volna. A területi felségjog – úgymond – idegen hatalomnak az intézkedési jogát azon a területen kizárja, már pedig a török birodalom egyéb területén a hatalmat, régi kapitulációk értelmében, később, az okkupáció utáni időben is gyakoroltuk (érti a konzuli bíraskodás, vagyis a saját alattvalóink felett gyakorolható birói és rendőri hatalmat), ellenben Boszniában és Hercegovinában ez időtől kezdve az osztrák-magyar impérium egyedüli joghatóságát ellenvetés nélkül elismerték. Tekintve most már azt, hogy míg a török birodalom egyéb részei még az okkupációt követő évtizedekben sem voltak oly helyzetben, hogy bíraskodás szempontjából az európai hatalmak különleges és a felségjogot kétségkívül csorbító igazságügyi joghatóságát csökkenthették volna, addig az okkupált tartományokban ellenmondás nélkül fogadván el az osztrák-magyar hatóságoknak e téren

is korlátlan kormányzati működését, ezzel implicite elismerték azt is, hogy Ausztria-Magyarország a területi és személyes felségjog minden következményét ezekben a tartományokban megvalósítani jogosítva van. De még ezen felül is vannak momentumok, amelyek a mi szuverenitásunk korlátlanságára vallanak. Jelesen az okkupált tartományokat az okkupáció időpontjától kezdve nemcsak harmadik államokkal szemben, hanem a közvetlenül érdekelt török birodalommal szemben is nemzetközi értelemben mi képviseltük, holott lehetetlen lett volna, hogyha a török szuverenitás tényleg fennállott volna, a nemzetközi képviseletnek ez a módja. Így tehát igazolást nyert az a tény, hogy 1878 óta Boszniában és Hercegovinában a törvényhozás, a kormányzás és a bírászkodás minden jogosítványa a monarchia kezében összpontosult, vagyis ez az államfelségiséget ellenmondás nélkül gyakorolta oly mértékben, amelyet már tovább fejleszteni nem is lehet, úgyhogy az annexió kimondása tulajdonképpen csak jogi betetőzése egy tényleg már három évtized óta létezett állapotnak. A megokolás végül hangsúlyozza, hogy a jelenlegi közjogi helyzet megváltoztatása csak a két állam egybehangzó akaratával lehetséges és megokolja ezt azzal, hogy az impériumot a két állam együttes fizikai és anyagi erejével szereztük meg és ekként vittük az okkupált tartományok népét a kultúrnépek sorába is.

A bosnyák kérdés végleges elintézése azonban önkéntelenül is élénkbe vet egy politikai problémát és ez a *trializmus*. Időközönként nálunk is megjelenik ennek a réme a sajtóban, de aránylag sokkal kevesebb jelentőséget tulajdonítanak neki, mint amekkorával az valóban bír. Odaát Ausztriában egész másként kezelik e kérdést, ott már ennek meglehetősen irodalma van és alig múlik el hét, hogy egy-egy röpirat a monarchia ezen új alakulási formájának a szükségességét ne hangoztatná. A trializmusnak a hivei abból az alaptól indulnak ki, hogy a délszláv népek megértek már az önálló államalakulásra s amint a németek Ausztriában

és a magyarok Magyarországon hegemoniához jutottak, épúgy természetszerű fejleménye a politikai érettségnek az, hogy a monarchia déli részén lakó szláv törzsek is állami és pedig egységes alakulatba tömörüljenek. Tudjuk, hogy az 1867-iki kiegyezésnek az alapelve, amelyet nálunk Deák és Andrássy számaltanszor hangsúlyozott, az volt, hogy Magyarországon a magyaroké, Ausztriában pedig a németeké legyen a hegemonia. Mi ezt az alaptételt valóra is váltottuk s mind a mai napig nem férhet kétség ahhoz, hogy a magyar birodalomnak egész jövődője a magyarság szupremáciájára van alapítva s amint ezer esztendő óta egységes az a Magyarország, amelyben a magyar fajé a vezetés, anélkül, hogy ezáltal az idegen nyelvűek el lennének nyomva, épúgy meggyőződésünk, hogy a jövő évszázadokban is csak ezen a bázison fog a magyarság exisztálhatni. Nem így a németiség Ausztriában, mert bár a kiegyezés idejében az a politikai párt, amely akkor ott uralmon volt, t. i. a német liberális irány, ennek az alaptételnek az igazságát átérezte és a gyakorlati életben is megvalósította, de azóta nagyot fordult odaát a világ és bizony a németiség nemcsak befolyásban, de számszerű tömegeiben is jelentékenyen hanyatlott. A népszámlálási statisztika bizonyítja, hogy nálunk a mi fajunké az abszolút többség, holott ezzel szemben Ausztria népei között a német elem az összes lakosságnak csak $\frac{1}{3}$ részét képviseli, tehát bizonyos, hogy a vezetésre már emiatt is kevésbé alkalmas, mint mi itthon. Vezető hatalma ennek dacára fennállott addig, amíg kultúrájával a többi népfajt jelentékenyen megelőzte, amíg a német műveltebb és gazdagabb volt, mint Ausztria többi népei.

E téren is nagyot változott azonban a helyzet, mert a szláv elem évről-évre vagyonosodik és művelődik s elég e téren a csehekre rámutatnunk, akik ma már a magas kultúra terén is bátran felveszik a versenyt német ellenlábasaikkal, a vagyoni megerősödést tekintve pedig akárhány helyen túlszámalyják azokat. Igaz ugyan, hogy éppen a cseh elem, mint amely a délszlávoktól

területileg elszigetelve él, ez utóbbiak szeparatiztikus törekvéseire közvetlenül hatást nem igen gyakorolhat, de viszont elvitathatatlan tény, hogy magának egy szláv fajnak szembetűnő erőre jutása az ausztriai összes szlávság hatalmi befolyását fokozni alkalmas és ebből ered azután a szlovéneknek s egyéb délszláv népfajnak az a törekvése, amely végső ideálként az összes, úgy Ausztriában mint nálunk, nemkülönb az annektált tartományokban élő délszláv törzsek egységes állammá alakulását tűzi ki célul, hogy ily módon a monarchiát a jelenlegi dualisztikus államszerkezet helyébe trialisztikus bázisra helyezze.

Ne higgyük azt, hogy az ausztriai délszláv meglegednék csak az ausztriai területeknek egységesítésével. Ő a faj- és nyelvazonosságnál, vagy legalább is rokonságnál fogva lelki szemei elé egy hatalmas szláv államot állít, amely magába foglalná Horvát-Szlavonországot, Boszniát, Hercegovinát és Dalmáciát is. És ha a dolog mélyére tekintünk, sajnosán kell konstatálnunk azt, hogy ez ma már nem egyedül csak agyrém, hanem egy oly politikai tendencia, amelynek szenvedélytől izzó lovagjai évről-évre szaporodnak. Aki bejárja ma Dalmáciát és az Adriai tenger szomszédos szigeteit, az szinte megdöbbenve tapasztalja, hogy emez egykor tisztára olasz helyek, amelyek a régi velencei kultúrának voltak az exponensei, évről-évre mennyire szlavizálódnak. Raguza, az egykori önálló, szuverén olasz város ma már úgyszólván teljesen horvát és mint megemlítésre méltó apróságot megjegyezhetjük, hogy üzleteikben még egy képes levelező-lapot sem lehet kapni, amelyen a város olasz neve volna olvasható, ellenben mindenütt a horvát elnevezés, *Dubrovnik* van rányomtatva. Lissa szigetén a tengerparti korzó Strossmayer gyakovári püspökről, a délszláv eszme apostoláról van elnevezve, Spalato, a nagymúltú telepítvény, ma már Spljet és Cattaroban hiába próbálunk bárkivel olasz beszédbe bocsátkozni, csak horvát választ nyerünk. Ha hozzávesszük ehhez azt a két tényt, hogy Horvátország is mindent elkövet a Magyarországtól való elszaka-

dás érdekében és a magyar nyelvet minden hivatalos alkalommal is tüntetőleg mellőzi, továbbá, hogy Boszniában a bennszülött lakosság kulturális emelkedésével karöltve a külső bevándorlók, tehát a magyarok és osztrákok közhivatalvállalása is mindinkább háttérbe szorul: akkor alig lehet elzárkóznunk ama valószínűség elől, hogy a trializmus egy olyan politikai irány, amellyel előbb-utóbb élet-halálharcot kell vívnunk, mert kétségtelen dolog, hogy abban a pillanatban, amikor egy ily alakulás minket a tengertől elzárna, meghúzták Magyarország felett a halálharangot. Köröskörül Ausztria gazdasági érdekeinek vagyunk kiszolgáltatva, egyedül a tenger az, amelyen át szabad fejlődési kilátásaink vannak; ha ezt is elveszítjük, örökre le kell mondanunk gazdasági jövővöndönkről.

Ép ezért nem jelentéktelen, de sajnos, sokkal kevesebb fontosságot tulajdonítunk neki szerte az országban, mint amekkorát megérdemel, a *magyar-horvát vasúti kérdésnek* reánk nézve kedvező elintézése. Tapasztalhatjuk, hogy mindazokban az országos ügyekben, amelyek a horvát önkormányzat rendelkezései alá lettek bocsátva, céltudatosan szorítják ki a magyar befolyást, a magyar nyelvet. Például a posta, amely tulajdonképpen magyar birodalmi intézmény, de amelynek a szolgálati nyelve Horvátországban a horvát, ott ma már, legalább külső működésében, minden kapcsolatát elveszítette a magyarsággal. A horvátországi postahivatalokon egyetlen magyar felírást vagy útbaigazítást nem látunk, sőt felkérésünkre is alig kapunk magyar felvilágosítást. És ez így van a pénzügyi igazgatás terén s mindazon igazgatási ágazatokban is, amelyek tulajdonképpen magyar birodalmi teendők, de amelyekre nézve a magyar-horvát kiegyezés a horvát nyelv használati jogát biztosította (honvédség stb.). Egyedül a vasút az, amely mint egy erős háló tartja és kapcsolja hozzánk ezeket a mellékországokat. Minden vasúti állomás a magyarságnak egy-egy kis szigete s így a tengerrel is közvetlen összeköttetést tudunk fentartani. Félő, hogyha ezt a régi jogot is elpaktálja

majd a mindenre kész politika, akkor az utolsó kötelék is elszakad, amellyel a magyar tengert a magyar szárazföldhöz kapcsoljuk.

Mi tehát a teendőnk? Elénk tárul a nagy probléma, hogy miként, mily eszközökkel tudnók állami szupremáciánkat fenntartani s a magyar imperializmusnak azt az ideálját, amely mindnyájunknak a lelke mélyén szunnyad, élő valósággá avatni? Idegen, tőlünk nyelvben különböző fajokat hozzánk kapcsolni nem lehet törekvésünk, mert ez úgysis céltalan volna, de hogy azokat érzelmileg közelebb hozzuk magunkhoz, ez már a lehetőség politikájához tartozik. Nem arra gondolok én itt, hogy túlságos engedékenységgel még tovább menjünk azon a közjogi lejtőn, amely úgysis már a mi szupremáciánk halálos betegségével egyértelmű, hanem igenis arra, hogy ott, ahol még nem késő, a tőlünk idegen fajokat érzelmileg hozzánk láncolva, a mi politikánk katonáivá avassuk azokat. Bosznia népessége szláv és igazán naiv hit kellene ahhoz, hogy azt higgyük, hogy azt bármilyen hatalmi szóval, bármily végleges idekapcsolás esetén is, magyarrá tesszük. Azonban egyáltalán nincs kizárva az, hogy őket a magyar imperializmus híveivé szegődtessük, meggyőzve őket arról, hogy jövőendő boldogulásuknak is csak ez lehet a bázisa. A bosnyák középiskolákban – mint már jeleztük - fakultatív módon tanítják a német és a magyar nyelvet és ma ott a deákságnak elenyésző csekély része tanulja a magyar nyelvet, ami érthető is, hiszen a németből a gyakorlati életben több haszna van. De vájjon nem volna-e kötelességünk nekünk, hogy minden áldozattal rábídjuk a bosnyák fiatalságot a magyar nyelv tanulására? Nem lehetne-e ott a bosnyák középiskolákban ösztöndíjakat létesíteni azok számára, akik a magyar nyelvben a legjobb eredményt érik el; nem lehetne-e nekünk egyes középiskolai tanárokat külön állami dotációval kiküldeni oda, ha nem is állandó, de néhány évig tartó működésre avégből, hogy a magyar nyelvet az arra jelentkezők között eredménnyel tanítsák?

És ha az így érettségit tett bosnyák ifjú a magyar nyelvvel megismerkedik, nincs-e kilátásunk arra, hogy főiskolai tanulmányait, nem mint ma, a zágrábi, vagy legjobb esetben a bécsi egyetemen végzi, hanem magyar főiskolánkra jön, ahol magyar szellemet szív magába, ahol az évszázados együvértartozás és történeti kötelékek szálait rezegettik meg a lelkében, ahonnan tehát mint férfi visszakerülve, remélni lehetne azt, hogy ott lenn a mi barátunk és nem a mi ellenségünk lesz. Hiszen jól tudja azt a szláv intelligencia is, hogy még belátható időn belül neki szüksége van a nyugati népek között is erős támaszra s hogy ezt ő nem a magyarban látja, ennek nem ő, a kultúra alacsonyabb fokán álló, tehát kisebb nézőszögű ember az oka, hanem mi, akik nem nyújtjuk neki adott alkalommal a segítő kezünket.

Bosznia és Hercegovina az önállósulás felé halad, ha nem is független, államjogi értelemben, de a tartományi önkormányzat mindszelesebb alapokra helyezése szempontjából. Abban a hegyes-völgyes, természeti szépségekkel annyira megáldott országban ma már hiába keressük a magyar címet, amely egykor hatalmas várainak a védőseregét egyesítette. Ma már a kardot tartó félkar, Bosznia címere, látható ott minden középületen, emlékeztetőül arra, hogy ennek a földnek önálló hivatása és szerepe lesz a jövőben. De a bosnyák vörös-sárga lobogó mellett ott látjuk ma még ünnepélyes alkalmakkor az osztrákok fekeie-sárga lobogóját épúgy, mint a magyar trikolort is. Azt hiszem, igen nagy részben csak tőlünk függ, hogy az a bosnyák zászló meleg barátsággal hajoljon a felé a trikolor felé, amelytől úgy kulturális, mint gazdasági megerősödésének a reményét, illetve annak a valóra válását várhatja.

Hercegovinái keresztény leányok.

TARTALOM.

Oldal

Előszó	3
I. Törökország világtörténelmi szerepe a letűnt századokban. – A XIX. század eseményei. – A keleti kérdés. – A berlini kongresszus. – Bosznia és Hercegovina okkupációja és közigazgatásának berendezése	9
II. Az okkupáció utáni törökországi bonyodalmak, mint az annexió előzményei. – Törökország, mint alkotmányos állam. – Ennek hatása Boszniában. – Az annexió kihirdetése. – Ellenmozgalmak. – A konstantinápolyi osztrák-magyarellenesség bojkott. – A törökkel való megegyezés. – Szerbia és Montenegró követeléseinek elintézése.....	23
III. Bosznia és Hercegovina története. – A bosnyák és szerb-horvát nép eredete. – Az első kötelék a magyar birodalommal. – A magyar impérium alá tartozó bosnyák hűbéres királyság. – A patarénus-mozgalom. – Tvrtko bosnyák király. – A nemzeti királyság bukása. – Mátyás király, mint Bosznia új meghódítója. – A török uralom kezdete. – Közigazgatási berendezés. – A bosnyákok áttérése az izlámra s ennek okai. – A török hódoltság kora.....	39
IV. Az annektált tartományok területi és vallási viszonyai. – A lakosság foglalkozása. – Kivándorlás. – Az 1910-iki alkotmánytörvények, különösen a polgári alapjogok, a járástanácsi intézmény, az egyesülési és gyülekezési jog. – A tartománygyűlés szervezete, ügyköre és a választói jog.....	53
V. Bosznia és Hercegovina közigazgatása az okkupáció után. – Kállay Benjamin sikerei. – A tartományi kormány. – A tartományi főnök és polgári adlátusa. – A vidéki közigazgatás. – A posta és táviró. – A vasút. – A bíróságok és az alkalmazotti jog. – A sériátbíráskodás. – A török ingatlanjog, különösen a mirije, a rnak és a vakuf. – A vallási elkülönülés és hatásai. – A mohamedán bosnyákok életfelfogása. – A mohamedán iskolák. – A mohamedán nők. – A magyar nyelv tanítása s e	

téren teljesítendő feladataink. – A bosnyák ifjúság magyarországi főiskolai képzése tárgyában legújabb kibocsátott közoktatásügyi miniszeri rendeletek 71

VI. A közgazdasági helyzet. – A kisipar. – A telepítések, mint az amerikai kivándorlás részleges ellensúlyozói. – Teendők e téren. – A magyar tőke szerepe a nagy vállalatokban. – Kivitelünk Boszniába. – Kedvezőtlen tarifális viszonyok s ezek következményei. – A földművelés javítása, erdészet, bányászat. – A kmetkérdés és az erre vonatkozó törvény 99

VII. Boszniára és Hercegovinára vonatkozó történeti jogaink. – Az osztrák álláspont. – A magyar és az osztrák annexiós javaslat. – A trializmus. – A magyarság kiszorítása a szláv területekről. – A vasút és jelentősége. – A jövő politikájának magyarbarát iránya..... 113

A képek sorrendje:

1. Sarajevo.
2. Részlet a sarajevoi vásártérről.
3. A spanyol zsidók temetője Sarajevóban.
4. Ilidze.
5. Mostar (a Narentahid.)
6. Jajce.
7. Részlet Jajce környékéről. \
8. Travnik.
9. Boszna-Visegrád.
10. Trebinje.
11. Pocsitelj (mecset.)
12. Részlet a Sarajevo-Novibazar közti vasútról.
13. A Pracsza völgye.
14. Részlet a Banjaluka-Jajce közti útról.
15. A Sutjeska-szoros,
16. A Prenj.
17. A Komadina-forrás.
18. Hercegovinai keresztény leányok.
19. Görög-keleti bosnyákok ünneplőben.
20. Boszniai mohamedán nő.

Görög-keleti bosnyákok ünneplőben.